

«Da er vi med på en dugnad som redder liv»

– ein analyse av dugnadsmetaforen i kommunikasjonen om COVID-19 i Noreg

Av Anne Bredahl*

I 2020, det første året av pandemien forårsaka av COVID-19 i Noreg, var dugnadsmetaforen ein av dei sentrale metaforane i den offisielle kommunikasjonen frå den norske regjeringa. Han blei brukt til å skildre det å følgje smitteverntiltak, og denne artikkelen studerer korleis metaforen blei brukt av den norske regjeringa i 2020. Artikkelen har kognitiv metafor-teori som rammeverk, og viser korleis dugnadsmetaforen fungerte godt i byrjinga av pandemien (våren 2020), men òg korleis effektiviteten til metaforen blei gradvis svekt utover hausten 2020. Denne svekte effektiviteten kan forklarast ved aukande skilnader mellom «koronadugnaden» som regjeringa oppfordra til deltaking i, og ein tradisjonell dugnad, i tillegg til ulike kommunikative behov våren og hausten 2020.

1 Introduksjon

Under pandemien forårsaka av COVID-19 i Noreg var det essensielt for dei norske myndigheitene å få innbyggjarane med på smitteverntiltaka, både dei obligatoriske og dei tilrådde. Eit sentralt verkemiddel i den offisielle kommunikasjonen i delar av pandemien var beskrivinga av det å følgje smittevernstiltaka som å delta i ein *dugnad*, som blant anna blei brukt for å appellere til solidaritet (Bjørkdahl et al. 2021: 174). På presse-

* Takk til Helga Mannsåker og Torodd Kinn for god rettleiing og gode diskusjonar. Eg ønsker òg å takke dei to anonyme fagfellane for konstruktiv respons og kommentarar.

konferansen 12. mars 2020, der dei første smitteverntiltaka blei presenterte, sa dåverande statsminister Erna Solberg følgjande:

(1) Derfor er det nå helt avgjørende at alle landets innbyggere deltar i en dugnad for å bremse smitten. Det skal vi gjøre i solidaritet med eldre, kronisk syke, og andre som er spesielt utsatt for å utvikle alvorlig sykdom. Vi må alle beskytte oss selv, for å beskytte andre. (ES, 12.03.20).

Ein dugnad kan forståast som eit fellesarbeid for å oppnå noko saman, til dømes ein ryddig bakgard i burettslaget eller pengar til idrettslaget. Dugnaden har tradisjonelt fem kjenneteikn (Lorentzen & Dugstad 2011: 13). Han består av 1) eit arbeid som er 2) ulønt, og arbeidet blir utført 3) i fellesskap. I tillegg er arbeidet 4) tidsavgrensa, og det finst ofte i tillegg 5) innslag av sosiale aktivitetar, til dømes eit felles måltid. Dugnaden stammar frå bondesamfunnet, der ein trong hjelp til større oppgåver som husbygging og innhausting, og har røter tilbake til 1200-talet (Lorentzen & Dugstad 2011: 19).

Dugnaden kan sjåast som «typisk norsk», og ordet *dugnad* blei i 2014 kåra til nasjonalord i Noreg (Lorentzen & Dugstad 2011: 10–11; Språkrådet 2020). Liknande tradisjonar finst i andre land, men den norske dugnadstradisjonen heng likevel saman med særnorske forhold som spreidd busetting og i nyare tid sosialdemokratiske verdiar. Dugnadsomgrepet er klart positivt ladd i Noreg, ifølgje Lorentzen & Dugstad (2011: 10): «Dugnad er et positivt ladet ord egnet til å påkalle alle gode krefters oppmerksomhet til å realisere noe som er utenfor rekkevidde for den enkelte alene».

Både Koronakommisjonen¹ og Koronautvalget² vurderer det slik at regjeringa sin kommunikasjon i all hovudsak var tillitvekkande gjennom å vere blant anna open, truverdig og korrekt (NOU 2021:6: 185–186; NOU 2023:16: 220). Trass i denne overordna positive vurderinga av myndigheitene sitt kommunikasjonsarbeid frå Koronakommisjonen og Koronautvalget, vil eg her vise at denne vurderinga kan problematiserast

1. Uavhengig kommisjon sett ned av regjeringa for å evaluere dei norske myndigheitene si handtering av COVID-19-pandemien (Koronakommisjonen 2024).
2. Utval oppnemnd av Kongen i Statsråd for å evaluere myndigheitene si handtering av COVID-19-pandemien generelt og omikronhandteringa spesielt (Koronautvalget 2024).

ved å analysere eit sentralt uttrykk brukt av regjeringa under COVID-19-pandemien.

I sitatet frå Solberg blir det å følgje smittevern tiltaka skildra gjennom ein metafor – det å halde seg heime og treffe færrest mogleg menneske er i realiteten ganske forskjellig frå den tradisjonelle dugnaden. I artikkelen vil eg vise fram korleis denne dugnadsmetaforen blei brukt av regjeringa på pressekonferansar i 2020. I tillegg vil eg gjennom ein kritisk analyse av metaforen vise at karakteristikken av det å følgje smittevern tiltak som dugnadsdeltaking var effektivt i byrjinga av COVID-19-pandemien, og vidare kvifor det var mindre effektivt etter kvart som tida gjekk, hovudsakeleg på grunn av for store skilnader mellom ein tradisjonell dugnad og «koronadugnaden», og på grunn av nye kommunikative behov. Artikkelen startar med å presentere tidlegare forskning om kommunikasjon knytt til COVID-19 i Noreg og om dugnadsmetaforen spesifikt. Etter dette følgjer ein presentasjon av teorien som fungerer som rammeverk, i tillegg til gjennomgang av materiale og forklaring av metodiske val. Sjølve analysen er tematisk delt inn i to delar, og deretter følgjer ein diskusjon, før artikkelen blir avslutta med ein konklusjon.

2 Tidlegare forskning

Fleire forskarar har allereie skrive om regjeringa sin bruk av *dugnad*. Bjørkdahl et al. (2021) viser korleis *dugnad* blir brukt for å appellere til solidaritet, og Gjerde (2022: 37) viser korleis det han kallar *dugnadsdiskursen*, representerte pandemien som ei krise som kunne løysast ved at befolkninga stilte opp for kvarandre i eit «smittevernfellesskap». Noko av det same blir påpeikt hos De Lauri & Telle (2021: 2), som argumenterer for at bruken av *dugnad* bidrog til å legge delar av pandemihandteringa over på borgaren. Denne borgaren som får ansvaret for pandemihandtering, blir òg skriven om av Nilsen & Skarpenes (2022: 269), som kallar han for den sosialt ansvarlege borgaren (*the socially responsible citizen*). Bruken av *dugnad* appellerte til denne idealborgaren som har verdiar som likskap og solidaritet knytt til seg.

Innanfor den tidlegare forskinga finn vi òg to narrative studiar av Arora et al. (2022) og Moss & Sandbakken (2021). Arora et al. undersøker Erna Solberg sine postar på Facebook under pandemien og viser korleis *dugnad* bidrog til å forme eit overtydande narrativ (*persuasive nar-*

rative) som framhevar fellesskap og ansvar (2022: 4). Moss & Sandbakken viser noko av det same i sin analyse. Dei argumenterer for at narrativet, «The Norwegian Dugnad», fungerte som ein appell til ein positiv sosial identitet, der nordmenn arbeider saman mot eit felles mål (Moss & Sandbakken 2021: 885).

Ein studie som undersøker mottakinga av *dugnad*, er skriven av Herrero-Arias et al. (2024). Dei undersøkte korleis ulike medlemmer av det multikulturelle samfunnet i Noreg forstod ordet *dugnad*, kva haldningar dei hadde til uttrykket, og korleis dei reagerte på bruken av det i kommunikasjonen om COVID-19 (2024: 1). Dei fann at dei fleste informantane (opphavleg frå Somalia, Syria, Sri Lanka, Chile og Polen) kjente til uttrykket *dugnad* og hadde positive haldningar til det (Herrero-Arias et al. 2024: 3–5). På spørsmålet om reaksjonar svarte dei fleste deltakarane at bruken av *dugnad* gav meining, fordi det appellerer til eit felles ansvar for å kontrollere viruset (Herrero-Arias et al. 2024: 5–6). Samstundes reagerte fleire meir negativt, fordi det å følgje smitteverntiltaka ikkje alltid var frivillig, slik ein *dugnad* er, og fordi smitteverntiltaka handla vel så mykje om å beskytte seg sjølve som å beskytte fellesskapet. Dei reagerte altså på skilnadene mellom ein tradisjonell *dugnad* og «korona-dugnaden».

Det finst òg døme på metaforstudiar i den tidlegare forskinga. Susan Nacey (2024) skriv om korleis *dugnads*metaforen blir brukt i *Aftenposten*, *Dagbladet* og *VG* i perioden mars 2020–juni 2021. Ho finn at bruken kan delast i tre kategoriar – pålegging, støtte og motstand (*imposition, endorsement, resistance*). I artikkelen vurderer ho òg kor passande metaforen var, ved å undersøke korleis offentlegheita reagerte på han over tid. Her er særleg kategoriane støtte og motstand aktuelle, sidan dei markerer positive og negative reaksjonar på metaforen, medan kategorien pålegging viser til regjeringa sin bruk av metaforen via pressa (Nacey 2024: 83). Nacey finn at frå mars 2020 og framover var det fleire tilfelle av støtte enn motstand, og at det meste av motstanden mot metaforen kom etter ein periode (2024: 93–94). Dette kan vise at metaforen var mest effektiv og passande i starten av pandemien, men mista noko av styrken etter kvart som tida gjekk.

Det finst altså allereie ein god del tidlegare forskning. COVID-19-pandemien var ei inngripande hending i Noreg, og sidan regjeringa valde å nytte *dugnads*metaforen for å introdusere og grunngi dei første smitte-

verntiltaka, fekk uttrykket *dugnad* massiv merksemd og skapte ei stor forskningsinteresse i den norske offentlegheita.

Eit skilje mellom denne artikkelen og tidlegare forskning, er at fleire studiar (Bjørkdahl et al. 2021; Arora et al. 2022; Gjerde 2022; Moss & Sandbakken 2021) viser til bruken av *dugnad* som eitt av fleire verkemiddel i myndigheitene sin kommunikasjon i COVID-19-pandemien, i tillegg til at fleire av studiane (Gjerde 2022; Moss & Sandbakken 2021) analyserer materiale henta frå tidlege fasar i pandemien. Desse studiane går ikkje i like stor grad som denne i djupna på uttrykket, og har dermed ikkje like stort høve til å vise fleire nyansar i forståinga av det, eller utviklinga av bruken over tid, og ikkje berre våren 2020. I tillegg har ein del av forskinga andre teoretiske innfallsvinklar enn språklege til bruken av *dugnad*, til dømes antropologiske (De Lauri & Telle 2020) eller sosiologiske (Nilsen & Skarpenes 2022), og har fokus på korleis offentlegheita reagerte på bruken av uttrykket (Herrero-Arias et al. 2024; Nacey 2024).

Fleire av bidraga legg vekt på forskjellane mellom ein tradisjonell dugnad og «koronadugnaden», men berre Nacey (2024) handsamar uttrykket som ein metafor. Det å studere *dugnad* som døme på ein metafor, kan bidra til å forklare og kritisk undersøke innverknaden til uttrykket gjennom det rike teorigrunnlaget som den kognitive metaforteorien gir. Eg vil vise fram og kritisk analysere kva funksjonar metaforen hadde i samband med COVID-19-pandemien, og gjennom denne analysen vil eg òg vise kvifor metaforen kan sjåast som eit godt val av dei norske myndigheitene.

Både denne studien og Nacey (2024) sin studie undersøker og diskuterer kor *passande* dugnadsmetaforen var i kommunikasjon om COVID-19-pandemien, men vi har ulike utgangspunkt for å diskutere dette. Nacey tar utgangspunkt i resonansen til metaforen i den norske offentlegheita, og karakteriserer metaforen som passande når han blei møtt med ros i norske aviser, og mindre passande når han blei møtt med kritikk. I denne studien blir passande derimot forstått som samsvar mellom den dugnaden som regjeringa oppfordra til våren 2020, og ein tradisjonell dugnad. Eit slikt samsvar blir vidare forstått som naudsynt for at metaforen skal fungere effektivt. Eg vil vise at på nokon område fanst dette samsvaret i regjeringa sin bruk av dugnadsmetaforen, men at på fleire andre område forsøkte regjeringa å bruke dugnadsmetaforen til å forklare aspekt ved smitteverntiltaka som ein ikkje kan finne tilsvarende

aspekt ved i tradisjonelle dugnadar. Vidare gjer dette at metaforen kjem til kort i delar av regjeringa sin kommunikasjon.

Denne studien kan slik bygge vidare på og supplere Nacey (2024) sine funn. Medan Nacey viser at motstand mot metaforen finst, noko som kan indikere at han er mindre passande, ønsker eg å vise ei mogleg semantisk årsak til denne motstanden, nemleg at dugnadsmetaforen ikkje evnar å forklare kompleksiteten ved COVID-19-situasjonen, og dermed ikkje fungerer effektivt som overtydingsverktøy i denne situasjonen.

3 Metaforar i politisk språkbruk

Ifølgje Koronakommisjonen er kommunikasjon mellom myndigheiter og befolkning i ei krise som COVID-19-pandemien viktig av fleire årsaker. Kommunikasjonen skal tilfredsstille eit behov for informasjon, motverke frykt og ideelt sett påverke åtferd: «Noen ganger går veien ut av krisen i stor grad gjennom at befolkningen gjør endringer i atferden sin. [...] Myndighetene har derfor en stor oppgave med å formidle ikke bare hva som ligger i regler og anbefalinger, men også hvorfor de er innført og hvorfor befolkningen bør etterleve dem» (NOU 2021:6: 175). Dette kan relaterast til meiningsskaping (*meaning making*), som er ei av fleire oppgåver som leiarar må gjennomføre i ei krise (Boin et al. 2016: 17). Leiarar må få befolkninga til å akseptere ein bestemt definisjon av kva krisa inneber, og dette må gjerast gjennom å presentere ei overtydande forteljing som skildrar krisa – kva ho handlar om, kva som står på spel, og kva som kan gjerast for å løyse ho. Om ikkje leiarar og befolkninga er einige om kva krisa handlar om, eller alvorlegheita av krisa, kan det føre til at avgjerder ikkje blir forstått eller respektert. Denne overtydande forteljinga kan innehalde metaforar.

Metaforar er eit sentralt kjenneteikn ved all menneskeleg kommunikasjon (Semino 2021: 52). Dei er ressursar som hjelper oss å forstå og forklare det vi elles ikkje har vokabular for. Derfor kan dei sjåast som gode verktøy i samband med COVID-19, ein ny og ukjent situasjon. Likevel er metaforar sjeldan nøytrale verkemiddel, metaforen som blir valt vil påverke forståinga av det fenomenet ein snakkar metaforisk om (Semino 2008: 33). Kritiske analysar av metaforbruk kan derfor bidra til å avdekke dei forståingane som metaforane bidrar til å forme.

Ein metafor blir i den kognitive metaforteorien definert som å forstå

eit omgrepsdomene ved hjelp av eit anna (Kövecses 2010: 4), og eit omgrepsdomene kan forståast som «sets of non-expert, 'encyclopedic' knowledge and experiences that competent members of a discourse community have about any given topic» (Musolff 2016: 8). Eit døme kan vere domenet DUGNAD³, som inneheld kunnskap om kva ein dugnad er, korleis han går føre seg, kor lenge han varer, kva betydning han har etc., og denne kunnskapen er delt i befolkninga. Det er typisk å bruke meir konkrete, kjente og tydeleg avgrensa kjelddomene for å forstå meir abstrakte, ukjente og utydeleg avgrensa måldomene (Semino 2008: 30). Når ein forstår og snakkar om eit måldomene ved hjelp av eit kjelddomene, kallast det ein omgrepsmetafor, ofte sett opp slik: MÅLDOMENE SOM KJELDEDOMENE (Kövecses 2010: 4). Ein omgrepsmetafor og koplingane mellom kjelde- og måldomene, kan settast opp skjematisk, her illustrert med omgrepsmetaforen som blir analysert i denne studien, Å FØLGJE SMITTEVERNTILTAK SOM Å DELTA I DUGNAD (sjå tabell 1). Tabellen viser berre nokon av dei moglege koplingane mellom kjelde- og måldomenet.

Kjelde: Å DELTA I DUGNAD	Mål: Å FØLGJE SMITTEVERNTILTAK
Dugnadsdeltakarar	→ Den norske befolkninga
Dugnadsleiingar	→ Den norske regjeringa
Dugnadsoppgåver	→ Følgje smitteverntiltak
Mål: Tene pengar, ryddige omgivnader, fikse noko som er øydelagt	→ Mål: Unngå smitte, særleg blant eldre og risikogrupper

Tabell 1: Koplingar i Å FØLGJE SMITTEVERNTILTAK SOM Å DELTA I DUGNAD

Ifølgje Charteris-Black (2011: 33) er ein av funksjonane til metaforar i politisk språkbruk å skape legitimitet, og dette kan gjerast på ulike måtar:

Politicians use metaphors for negative representations of states of affairs that are construed as problematic and positive representations of future scenarios that are construed as solutions to problems; they also use them for negative and positive representations of out-groups (i.e. opponents) and of in-groups (i.e. supporters) respectively. (Charteris-Black 2011: 32)

3. Det er vanleg i den kognitive metafor-teorien å bruke kapitel når ein skriv om domene eller omgrepsmetaforar, for å vise at dei er kognitive storleikar og noko anna enn metaforiske uttrykk (Askeland & Agdestein 2019: 17).

Metaforar kan altså vinkle ei sak, ei politisk line, ein politiskar eller liknande slik at dei blir sett i eit positivt eller negativt lys. Dette kan relaterast til metaforen sin *fokuseringsfunksjon*, som betyr at val av kjeldedomene påverkar og styrer korleis vi forstår måldomenet (Askeland & Agdestein 2019: 22). Dette fenomenet blir òg kalla framheving og skjuling, ved at eit bestemt kjeldedomene vil framheve enkelte aspekt ved eit måldomenet, og samstundes skjule andre (Lakoff & Johnson 2003: 10). Vi skal seinare sjå at det å snakke om å følgje smitteverntiltaka som å delta i ein dugnad framhevar aspekt som fellesskap og solidaritet, men skjuler forskjell i arbeidsbyrde i «koronadugnaden». Det vil vere strategisk å velje eit kjeldedomene som framhevar dei sidene ved måldomenet ein ønsker å framheve, derfor vil det vere viktig i ein kritisk metaforanalyse å identifisere dei sidene ved måldomenet som blir skjult i metaforen (Charteris-Black 2004: 42).

Ifølgje Andreas Musolff (2016) har metaforar, spesielt i politisk språkbruk, ein ekstra «pragmatisk verdi», som kan fylle ulike funksjonar:

[T]o express an evaluation of the topic, to make an emotional and persuasive appeal, and/or to reassure the public that a perceived threat or problem fits into familiar experience patterns and can be dealt with by familiar problem-solving strategies. (Musolff 2016: 4)

Metaforar kan altså bidra til å skape ei bestemt evaluering av det temaet ein forstår og snakkar metaforisk om, til dømes ved at kjeldedomene som blir valt har ein bestemt verdi ved seg som blir overført til måldomenet. Det same argumenterer Charteris-Black (2011: 34) for når han skriv at dei uttrykka som blir brukt metaforisk, blir påverka av verdien til den bokstavlege ekvivalenten. Sidan dugnaden (i alle fall før COVID-19-pandemien) har ein klart positiv verdi i det norske samfunnet, har denne verdien potensial til å bli overført til måldomenet når uttrykket blir brukt metaforisk.

I sitatet ovanfor ser ein at Musolff legg vekt på at metaforar òg kan bidra til å skape ei oppfatning om at ulike problem og truslar kan bli løyst med kjente problemløysingsteknikkar. Dette utdjupar han ved å skrive at metaforar har evne til å redusere «a complex reality into an ethically 'black-and-white' problem definition with an unambiguous solution»

(2016: 134).⁴ Metaforar kan bidra til å gjere komplekse situasjonar meir handgripelege og presentere løysinga på eit problem som nærast sjølv-sagt. Dette kjenneteiknet ved metaforar er ifølgje Charteris-Black (2011: 18) eit effektivt retorisk verktøy fordi det framstiller noko ukjent som noko meir kjent gjennom å spele på allereie eksisterande kunnskap hos språkbrukarar. Slik kan ein seie at metaforar er med på å skape ei bestemt ramme rundt ein bestemt situasjon, der både problemet og løysinga, som i realiteten er veldig komplekse, blir framstilt klarare:

They select for attention a few salient features and relations from what an overwhelmingly complex reality would otherwise be. They give these elements a coherent organization, and they describe what is wrong with the present situation in such a way as to set the direction for its future transformation. (Schön & Rein 1994: 26)

Dugnadsmetaforen kan seiast å ha blitt etablert som ein nokså konvensjonell metafor i politisk språkbruk i Noreg. Moss og Sandbakken (2021: 885) skriv at dugnadsnarrativet kan sjåast nærast som eit masternarrativ (*master narrative*), eit narrativ på samfunnsnivå, som konnoterer samhald og samarbeid. Uttrykket har òg lang historie i omtalen av politiske saker, blant anna saker som berekraftig utvikling (Halvorsen 2006), utdanning (Solheim & Solhjell 2008) og global fattigdom (Brende 2017; Solheim 2010). Felles er at *dugnad* blir brukt for å skildre eller oppfordre til ein kollektiv og naudsynt innsats. Gjennom gjentakande bruk har metaforen blitt konvensjonalisert, og ein fordel ved å bruke ein konvensjonell metafor for å uttrykke eit bestemt synspunkt er at han er knytt til eit akseptert sett av verdiar i eit samfunn (Charteris-Black 2004: 12). Ifølgje Charteris-Black (2004: 18) er det berre metaforar som har blitt vurdert som vellykka som kan bli konvensjonaliserte, noko som kan tyde at dugnadsmetaforen kan sjåast som ein allment akseptert måte å oppfordre til kollektiv innsats på, blant anna gjennom at han appellerer til eit allment akseptert verdiset i Noreg.

4. Her skriv Musolff om det han kallar *metaforscenario*, der ein metafor brukt over tid dannar eit scenario eller ein scene med ulike deltakarar, narrativ struktur, utfall osv. (Musolff 2006: 28). Sidan bruken av dugnadsmetaforen i 2020 kan sjåast som eit metaforscenario og dei ulike scenarioa som Musolff skriv om er bygd opp av nettopp metaforar, vil eg hevde dette kjenneteiknet kan passe òg i denne konteksten.

Det er likevel ikkje slik at all metaforbruk automatisk er retorisk effektiv i kommunikasjon. Ifølgje Semino (2021) har effektive metaforar tre kjenneteikn:

Overall, effective metaphors tend to involve (a) complex and abstract target domains that are not linked to preexisting strongly held beliefs and evaluations; (b) source domains that are widely accessible, well-delineated and image-rich, (c) precise and clearly applicable mappings from source to target domains, which make a metaphor “apt.” (Semino 2021: 54)

Effektive metaforar består altså av eit komplekst og abstrakt måldomene som det ikkje er knytt sterke evalueringar til, eit tilgjengeleg, klart avgrensa og rikt⁵ kjeldedomene, i tillegg til klare og anvendelege koplingar mellom kjelde- og måldomene. Vi ser vidare at punkt (c) gjer metaforen passande, og ein ser òg ein samanheng mellom passande og effektivt – for å vere effektiv, må metaforen vere passande. Klare og anvendelege koplingar mellom kjelde- og måldomene vil seie at det må finnast aspekt ved kjeldedomenet (her: A DELTA I DUGNAD) som er moglege å kople saman med måldomenet (her: A FØLGJE SMITTEVERNTILTAK). Eller, sagt med andre ord, for eit bestemt aspekt ved måldomenet må det finnast eit tilsvarande aspekt ved kjeldedomenet.

I denne studien vil eg argumentere for at dugnadsmetaforen kan sjåast som delvis passande slik han blei brukt av regjeringa i samband med COVID-19-pandemien, men at nettopp på grunn av uklare og manglande koplingar, eller manglande samsvar, mellom kjelde- og måldomene i måten han blir brukt på av regjeringa, særleg hausten 2020, kan ein òg argumentere for at han er mindre passande, og dermed mindre effektiv.

4 Materiale og metode

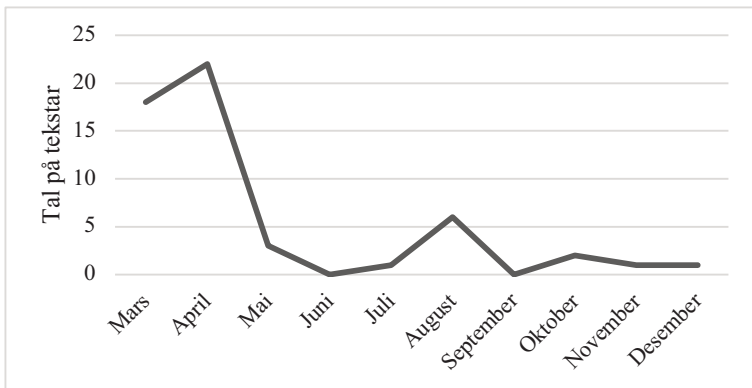
Analysematerialet for studien består av talar frå pressekonferansar og tekstar skrivne av regjeringsmedlemer frå mars til desember 2020. I 2021 blir dugnadsmetaforen berre brukt to gongar i offisiell kommunikasjon

5. Det at kjeldedomenet er rikt, inneber at det er allsidig og inneheld fleire erfaringar, element og typar som kan overførtast til måldomenet i metaforen (Semino 2021: 54).

frå regjeringa, relatert til korona.⁶ Metaforen ser dermed ut til å vere mindre dominerande frå regjeringshald i seinare fasar av pandemien.

For å finne aktuelle tekstar brukte eg regjeringa sitt historiske arkiv av talar og innlegg som òg inkluderer tekstar av regjeringsmedlemer i norske aviser (Regjeringen 2023). Eg brukte søkeordet ‘dugnad’ og valde 2020 som relevant søkeår. Dette gav eit resultat på 93 tekstar, som òg inkluderte bøyingsformer av ordet (t.d. ‘dugnaden’) og samansetningar (t.d. ‘dugnadsånd’). I sorteringsarbeidet ekskluderte eg tekstar som a) ikkje var direkte relatert til koronapandemien, b) tekstar som ikkje var direkte adressert til offentlegheita (til dømes utgreiingar til Stortinget), og c) tekstar der det ikkje stod regjeringsmedlemer som avsendar.⁷

Etter dette sorteringsarbeidet sat eg igjen med 44 tekstar som gjorde bruk av dugnadsmetaforen. 38 av desse var talar frå pressekonferansar, medan seks av dei var kronikkar/debattinnlegg. Fordelinga av tekstane over tid kan sjåast i figur 1.

Figur 1: Fordeling av tekstar i 2020

6. *Dugnad* som metaforisk uttrykk blir brukt i Erna Solberg sin nyttårstale i januar 2021 og i talen der regjeringa erklærte ei mellombels gjenopning i september 2021 (Solberg 2021a; Solberg 2021b).
7. I tekstane i analysematerialet står ulike regjeringsmedlemer som avsendar, men søkeresultatane inkluderte òg tekstar av andre, til dømes statssekretærar, derfor er punkt c) relevant å ta med. Det er likevel ikkje sikkert at tekstane i analysematerialet faktisk er skrivne av (berre) regjeringsmedlemer, men eg har valt å ta med dei tekstane der regjeringsmedlemer står som avsendar.

Det er ulike medlemmer av regjeringa til Erna Solberg som har skrive eller framfører tekstane: statsminister Erna Solberg (ES), helse- og omsorgsminister Bent Høie (BH), finansminister Jan Tore Sanner (JTS), justis- og beredskapsminister Monica Mæland (MM), kunnskaps- og integreringsminister Guri Melby (GM) og kultur- og likestillingsminister Abid Raja (AR). Når det blir sitert frå tekstane deira, kjem eg til å nytte initialane og dato.

Analysen starta med nærlesing for å få oversikt over tema. Deretter markerte eg alle tilfelle av ordet 'dugnad' i tekstane og konteksten rundt uttrykket. Som hovudregel valde eg å markere avsnittet som uttrykket blei brukt i, og avsnitta før og etter i dei tekstane som hadde veldig korte avsnitt (2–3 linjer). Vidare nytta eg ei modifisert utgåve av Charteris-Black (2004; 2011; 2014) sin kritiske metaforanalyse. Metoden har opphavelig tre steg – metaforidentifisering, metafortolking og metaforforklaring. Metaforidentifisering handlar om å identifisere potensielt metaforiske uttrykk, men sidan eg leitte etter eitt spesifikt metaforisk uttrykk, kunne denne delen av analysen forkortast. Det same gjeld metafortolking, som inneber å identifisere samanhengar og systematikk i metaforbruken, blant anna ved å identifisere kva for nokon omgrepsmetaforar dei metaforiske uttrykka kan sjåast som språklege realiseringar av. I del 5 viser eg at bruken av *dugnad* kan sjåast som realisering av éin omgrepsmetafor, derfor blei òg denne delen av metoden forkorta.

Dermed blir det siste steget – metaforforklaringa – det viktigaste i denne studien. Forklaring av metaforbruken inneber å identifisere dei diskursive funksjonane som metaforane har i ein tekst, og gjennom det deira retoriske motivasjon (Charteris-Black 2004: 39).

5 Analyse

Samla sett viser materialet ein omgrepsmetafor som kan kallast Å FØLGJE SMITTEVERNILTAK SOM Å DELTA I DUGNAD, der måldomenet Å FØLGJE SMITTEVERNILTAK blir forstått som kjeldedomenet Å DELTA I DUGNAD. Det metaforiske uttrykket *dugnad* blir brukt til å karakterisere ulike sider ved smitteverntiltaka, men sidan uttrykka har smitteverntiltaka til felles, vel eg å karakterisere dei alle som språklege realiseringar av den same overordna metaforen. Materialet blir her delt inn i to syklusar som kan sjåast i samanheng med dei to første «bølgene» av koronapandemien i

Noreg (NOU 2023:16: 18). Den første syklusen får vi under den første bølga våren 2020, medan vi får den andre under den andre bølga hausten 2020. Ein kan altså sjå eit samanfall mellom smittetal og syklusane ved at dei fluktuerer på same måte.

Begge syklusane startar med oppfordring til dugnadsdeltaking. Oppfordringa fortset gjennom syklusane, men etter kvart legg regjeringa òg vekt på å eksemplifisere dugnadsdeltakinga, altså vise korleis ein kan eller bør delta. I første syklus kan ein òg sjå at det å takke for innsatsen i dugnaden blir vektlagt. Sidan den andre «bølga» ikkje var over før vinteren 2021 (NOU 2023:16: 20), etter at dugnadsmetaforen ikkje lenger var særleg ofte brukt av regjeringa, ser ein ikkje det same i den andre syklusen.

Ein ser altså eit slags mønster som blir gjentatt to gongar. Mønsteret er likevel ikkje heilt fast; til dømes takkar Erna Solberg allereie 24. mars 2020 for dugnadsdeltaking, sjølv om dette var tidleg i den første bølga og det ikkje blei presentert nokon lettar i smitteverntiltaka på dette tidspunktet (Solberg 2020). I det følgjande vil eg vise korleis dei to syklusane er bygd opp, og vise fram og forklare sentrale døme frå materialet.

5.1 Første syklus

5.1.1 Oppfordring

I mars 2020 kan ein seie at dugnaden startar. Frå fleire regjeringsmedlemmer får befolkninga oppfordring om å delta i dugnad:

(2) Det er en alvorlig situasjon vi nå står i. Som statsministeren sa, er det viktigste at dette rammer liv og helse – og vi må alle være med på dugnaden for å begrense smittespredningen. (JTS, 10.03.20)

(3) Hver og en av oss har en viktig jobb å gjøre nå. Vi må holde oss hjemme når vi er syke eller smittefarlige. Vi må vaske hendene ofte og ikke utsette andre for smitte ved å håndhilse eller klemme. Det er ingen stor og komplisert jobb. Men den er svært viktig. Når vi gjør dette, bremser og begrenser vi smitte som er ufarlig for veldig mange, men veldig farlig for noen få. Da er vi med på en dugnad som redder liv. (BH, 11.03.20)

Begge desse sitata er henta frå talar ytra i mars 2020, altså i byrjinga av COVID-19-pandemien. Her kan ein sjå at prosjekt meiningsskaping er i gang (jf. Boin et al. 2016: 17). Politikarane som hadde ansvar for kom-

munikasjon måtte presentere ei overtydande forteljing om situasjonen, og vel metaforen *dugnad* for å gjere det. Dette kan sjåast som strategisk lurt av fleire årsaker. For det første bidrar metaforen til å setje ein ukjent situasjon – COVID-19-pandemien – inn i ei meir kjent ramme. Dette kan bidra til å redusere kompleksitet, og, ideelt sett, verke styrande på åtferd – oppfør deg som du gjer på ein dugnad.

I tillegg blir kunnskap og evalueringar om kjeldedomenet, Å DELTA I DUGNAD, overført til måldomenet, Å FØLGJE SMITTEVERNTILTAK, i metaforen. Dette blir kalla for metaforiske følgjeslutningar (Kövecses 2010: 122), og er enda ei årsak til at metaforar kan vere strategiske verktøy i politisk språkbruk. Kjenneteikn ved dugnaden, som at det er forventa at ein deltar, at han er ulønt og at han gagnar fellesskapet, blir i metaforen overført til måldomenet. Dette gjeld kanskje særleg fellesskapstankegangen om ein ser på sitata. Fleirtalspronomenet *vi* blir brukt gjennomgåande, saman med determinativ som *alle* og *hver* og *en*. Slik blir det presisert at ei felles deltaking er viktig.

Kvifor deltaking er viktig, blir òg spesifisert – fordi viruset rammar liv og helse i (2), og fordi dugnaden kan redde liv i (3). Dette kan bidra til å skape ei ramme av alvor og passar godt saman med kjenneteiknet ved dugnadsdeltakinga som frivillig, men forventa (Lorentzen & Dugstad 2011: 13). Nokon av smittevernråda var vanskelege å gjere obligatoriske, men sidan ein er med på ein *dugnad som redder liv*, gjer ein ideelt sett som ein får beskjed om. Eit interessant aspekt her, er at det i (2) blir uttrykt at målet med dugnaden er å *begrense smittespredningen*. Det er ikkje sjølvstøtt at det finst eit tilsvarende aspekt ved kjeldedomenet som ein enkelt kan kople dette målet til. I tradisjonelle dugnadar er typiske mål å tene pengar, rydde i omgivnader eller fikse noko som er øydelagt, altså få til eller skape noko (sjå tabell 1). I denne konteksten er målet derimot å unngå noko, eit mål som ein ikkje kan finne ei direkte kopling til i dugnadsdomenet. Sjølv om eg seinare argumenterer for at det er særleg i andre syklus at koplingane mellom kjelde- og måldomene blir mindre klare, og metaforen gjennom det blir mindre passande, kan ein allereie her sjå at det ikkje er opplagt at dugnadsmetaforen fungerer for å forklare alle aspekt ved måldomenet.

Vi kan òg finne døme på at ulike grupper innanfor dette *vi*-et blir trekt fram:

(4) Kostnadene kan ikke bæres av en part alene. Bedriftene tåler ikke nå kraftig inntektsbortfall uten at kostnadene raskt reduseres. Arbeidstakerne tåler ikke at inntekten deres reduseres kraftig. Staten vil stille opp i dugnaden. (JTS, 13.03.20)

Her blir det spesifisert at staten, altså myndighetene i Noreg, er med på dugnaden ved å hjelpe bedrifter. Det blir gjennom det skapt eit inntrykk av at dugnaden ikkje berre er pålagt innbyggjarane, men noko òg myndighetene bidrar til. Igjen blir det lagt vekt på å overføre kjenneteikn ved dugnaden til det å følgje smitteverntiltaka. Her er det det egalitære aspektet ved dugnaden som blir trekt fram, som inneber at ein deltar etter eiga evne (Nilsen & Skarpenes 2022: 264). *Staten* skal ikkje sitje på sidelinja, men vere med å bidra der dei kan. I tillegg kan ein i (4) sjå eit interessant skilje frå tradisjonelle dugnadar, nemleg at ein kan risikere å bli økonomisk skadelidande om ein deltar, og derfor skal staten stille opp.

I denne første tida av COVID-19-pandemien forsøker altså regjeringa å etablere kampen mot viruset som ein dugnad som alle må delta på. Vidare skal vi sjå at dei forsøker å etablere forskjellige aspekt ved smitteverntiltaka som ulike dugnadsoppgåver, slik at dei passar inn i denne overordna forteljinga.

5.1.2 Eksemplifisering

I fleire av tekstane viser forfattaren døme på dugnadsdeltaking, anten for å eksemplifisere korleis ein kan delta, eller for å vise faktiske døme på korleis ulike personar allereie deltar.

Det kjem tydeleg fram at ein viktig del av dugnaden er å følgje dei grunnleggande smittevernråda og -reglane, men samstundes handlar dugnaden om mykje meir, til dømes å tilpasse seg:

(5) Det er imponerende å se hvordan bedriftene strekker seg: Enten det er Byggmax som har innført gratis hjemkøring til alle over 70 år, eller det er Kiwi og Coop som er i full gang med ekstra hygienetiltak. [...] Vi må se på dette som et bidrag til den store dugnaden. (MM, 23.03.20)

(6) Jeg er veldig takknemlig og imponert over alle som deltar i denne store norske dugnaden. Jeg vil takke dem som tilbyr seg å gå på butikken eller apoteket for kjente og ukjente som er syke eller sitter i karantene. (BH, 16.03.20)

I fleire av tekstane blir det lagt vekt på at ein måtte forsøke å halde samfunnet i gang, og her kan ein sjå at ved å tilpasse seg, gjennom heimkøyring, ekstra hygienetiltak eller å gå på butikken for andre, bidrar ein til *den store dugnaden*. I (5) kan ein sjå at Monica Mæland aktivt ville at desse aktivitetane skulle sjåast som dugnadsoppgåver, altså eksplisitt koplar saman kjelde- og måldomene. Eg vil hevde at koplingane mellom kjelde og mål fungerer godt i både (5) og (6). I begge desse sitata blir det eksemplifisert praktiske oppgåver som blir gjort for at fellesskapet skal få det betre og for å vise solidaritet, noko som stemmer overeins med dugnadsdomenet. Eg vil òg hevde at å gjere dette er med på å gi desse oppgåvene ei ekstra styrke. Når desse oppgåvene ikkje *berre* er praktiske, men blir metaforisk forma som dugnadsoppgåver, finst det eit potensiale for at evalueringar knytt til dugnaden (og her nærare spesifikt dugnadsoppgåver), blir overført til oppgåvene presentert i (5) og (6). Eit viktig element ved dugnadstradisjonen i denne konteksten kan være det at han i teorien er frivillig, men at det likevel er knytt sterke forventningar til deltaking (Lorentzen & Dugstad 2011: 13). Ein *må* ikkje delta, men ein skal ha dårleg samvit om ein ikkje gjer det. I dugnadsmetaforen har dette elementet potensial til å bli overført til òg å gjelde oppgåvene i (5) og (6).

Dugnadsmetaforen blir òg brukt for å appellere til forståing og empati:

(7) Dugnad er det [sic] ord som har blitt mye brukt den siste tiden. Men dugnad handler ikke bare om at alle må bidra like mye. Dugnad handler også om å forstå at noen rammes hardere enn andre. Noen har mye, andre har lite. Noen får livsgrunnlaget sitt revet bort i denne tiden og går en utrygg fremtid i møte. Andre merker nesten ikke forskjell. Noen er redde, andre synes det er fint at samfunnet tar en liten pause. (MM, 02.04.20)

Ein av styrkane til dugnadsmetaforen finn ein ved å sjå på kva som blir framheva og skjult i metaforen. Kjeldedomenet Å DELTA I DUGNAD framhevar blant anna at det å følgje smitteverntiltaka er eit ulønt, men likevel viktig arbeid som gagnar fellesskapet. I tillegg blir det framheva at arbeidet må løysast i fellesskap – for å oppnå ønskt resultat må fleire (ideelt sett alle) bidra. På den andre sida er det enkelte aspekt ved måldomenet som blir skjult. Det kanskje aller viktigaste handlar om forskjell i arbeidsbyrde. Som tidlegare nemnt (sjå 5.1.1) kan dugnaden sjåast som egalitær. Smitteverntiltaka, derimot, trefte derimot ganske ulikt avhengig av ar-

beids- eller livssituasjon.⁸ På dette området finst det altså ein tydeleg diskrepans mellom kjelde- og måldomene, som Mæland vel å uttrykke eksplisitt. Det er likevel ikkje denne diskrepansen som er hovudpoenget hennar, i staden er det forståing ho er ute etter, som her blir inkludert som dugnadsoppgåve.

Til no har vi sett døme på positive bidrag inn i dugnaden. I materialet får vi òg eksemplifisert døme på nokon ein kan hevde ikkje bidreg positivt, fordi dei utnyttar han til eiga vinning. Monica Mæland kallar denne gruppa for *dugnadsprofitører*:

(8) La meg nok en gang understreke viktigheten av at vi alle er lojale til denne nasjonale dugnaden. At ingen profiterer på de ordningene vi har laget for de som nå er permitterte. Bedrifter skal ikke permittere ansatte som kan jobbe, og ansatte skal fylle ut meldekort hver fjortende dag med informasjon om hvor mye du har jobbet. [...] Og for å være veldig tydelig: Dugnadsprofitørerne vil bli avdekket, etterforsket og straffet. (MM, 27.04.20)

Det var mange i Noreg som blei permitterte under pandemien, og ein del av dei økonomiske tiltaka handla om å redusere lønnsplikta til arbeidsgivarar frå 15 til to dagar (NOU 2023: 16 2023: 77). Her trekker Mæland fram at ingen må tene på dette. Det å tene på ein dugnad går imot kjenneteiknet på dugnaden som ulønt arbeid, og ved å bruke dugnaden til eiga vinning kan ein hevde at det er nettopp å tene på han desse *dugnadsprofitørerne* gjer. Her er det dermed Mæland som trekker fram diskrepansen mellom kjelde- og måldomene. Ho bruker dugnadsmetaforen for å påpeike at det dugnadsprofitørane gjer, er totalt imot den forteljinga som regjeringa har forsøkt å skape i samband med COVID-19-pandemien. Dugnaden skal gagne fellesskapet, ikkje berre ein sjølv, og skal utøvast i solidaritet med andre. Det å gå imot dette prinsippet kan nærast sjåast som eit svik mot dugnaden (og alle som *faktisk* deltar i han).

I 5.1.3 går eg nærare inn på det siste av dei tre føremåla som regjeringa nyttar dugnadsmetaforen til – å vise takksemd for deltaking.

8. Sidan dugnadsmetaforen gir høve til å skjule desse forskjellane, er det interessant at Mæland trekker dei fram. Det er likevel ikkje naudsynlegvis eit dårleg trekk, om ein ser retorisk på det. Faktisk kan det å argumentere *mot* si eiga sak vere strategisk lurt, fordi ein gjennom det viser at ein set eigne interesser til side og framstår meir ærleg og truverdig (Kjeldsen 2019: 128–130; O’Keefe 2002: 187)

5.1.3 Takksemd

Fleire gongar viser regjeringa takksemd for deltaking. Vi har allereie sett døme på takksemd i (6), og det finst fleire tekstar der regjeringsmedlemene legg vekt på dette. Eit døme kan vere:

(9) Jeg opplever at alle vil være med på dugnaden. At alle vil være med å slå ned smitten. [...] Disse ukene har vist Norge på sitt aller beste. På vegne av hele regjeringen vil jeg si tusen takk til alle som har bidratt til at vi kan slå ned viruset og kan begynne å jobbe på litt andre måter. (ES, 07.04.20)

(9) er henta frå ein tale som blei framført same dag som Folkehelseinstituttet erklærte koronautbrotet for «slått ned» (NOU 2023:16: 9). Her presenterer Solberg datoar for når ulike delar av samfunnet skulle opne igjen, og nyttar òg høvet til å takke for dugnadsdeltakinga.

Det finst òg døme på at spesifikke grupper blir via ekstra merksemd. Same dag som Solberg informerte om gjenopning, legg Guri Melby vekt på å takke dei tilsette i skulen:

(10) Dette er uten tvil en vanskelig situasjon for mange. Derfor benytter Jeg [sic] anledningen til å gi honnør til foreldrene, lærerne og de ansatte i skolen, de ansatte i barnehagene og alle som har vært, og fortsatt er en del av denne nasjonale dugnaden. (GM, 07.04.20)

Her ser ein at Melby *gir honnør*, altså ære eller heider (*Bokmålsordboka*, under *honnør*) til tilsette i skuleverket og foreldre, og dessutan til befolkninga generelt. Sjølv om ein på dette tidspunktet ikkje hadde fjerna alle smitteverntiltak, kan ein tolke desse ytringane som ei slags avslutning på dugnadsforteljinga som regjeringa forsøkte å skape i denne første syklusen (sidan ein på dette tidspunktet ikkje visste korleis hausten kom til å bli). Dugnaden skal no avsluttast, og da er det på sin plass å takke for deltakinga.

Tradisjonelle dugnadar har ofte leiarar eller organisatorar, nokon som har ein plan for dugnaden og delegerer oppgåver. Gjennom oppfordringa til dugnadsdeltaking og eksemplifiseringa av dugnadsoppgåver, kan det hevdist at regjeringa allereie har blitt etablert som leiarar av dugnaden, men når regjeringsmedlemane i tillegg tar på seg rolla med å vere dei som takkar for innsatsen, vil eg hevde at regjeringa trer endra klarare fram som leiarar. Ein ser altså at elementet i kjeldedomenet som handlar om dugnadsleiing aktivt blir brukt av regjeringa, og sidan dette elementet er

vanleg i ein tradisjonell dugnad, finn ein her ei relevant kopling mellom kjelde- og måldomene.

5.2 *Andre syklus*

5.2.1 Oppfordring

I løpet av juli og august 2020 såg ein ei auking i smittetal, og den gradvise gjenopninga blei derfor sett på vent i august (NOU 2023:16: 19). Her startar den andre syklusen, med ny oppfordring til dugnadsdeltaking. Ein får ikkje naudsynlegvis ein ny dugnad, men den norske befolkninga blir oppfordra til å finne tilbake *dugnadsånden*:

(11) Men de siste ukene har smitten økt igjen. Bare hvis vi jobber sammen – kan vi kontrollere smitten. Vi vil ikke tilbake dit vi var i mars og i april, og da må vi alle sammen gjenfinne dugnadsånden fra den tiden. (ES, 12.08.20)

(12) Derfor vil jeg avslutte med en oppfordring om at vi alle skjerper oss, finner tilbake dugnadsånden og følger gode råd [sic] å forebygge smitte. (MM, 25.08.20)

Bruken av *dugnadsånd* er interessant. Grunnleggande kan uttrykket forklarast som 'vilje og evne til å jobbe dugnad' (*Bokmålsordboka*, under *dugnadsånd*), og viser altså til ei innstilling eller haldning. Det kan sjåast som ei tilvising til førre syklus, og det kan i tillegg hevdast at regjeringa ante at ein ny runde med smitteverntiltak ville bli krevjande. Derfor nyttar ein *dugnadsånden* i eit forsøk på å appellere til nordmenn sine haldningar.

At det å leve med smitteverntiltak kan vere krevjande, blir òg anerkjent i denne syklusen, når Bent Høie kallar det *en dugnad som aldri tar slutt*:

(13) Det føles som å delta i en dugnad som aldri tar slutt. Der ledelsen i borrettslaget eller fotballaget fører opp stadige nye oppgaver på arbeidslista hver gang du tror du er ferdig. Jeg forstår at mange er slitne og mangler motivasjon til å starte på nytt. (BH, 20.08.20)

Denne anerkjenninga av dugnaden som krevjande kan sjåast som viktig, særleg fordi tiltaka ramma nokså ulikt avhengig av eins livssituasjon. I (13) ser ein òg at dei norske myndigheitene blir forstått som *ledelsen i borrettslaget eller fotballaget*. I tradisjonelle dugnadar er det typisk at det er

leiinga i burettslag eller idrettslag som organiserer dugnaden, ei rolle som Høie her gir myndigheitene. Dette kan ha verka ufarleggjerande ved at myndigheitene blir «ein del av folket», samstundes som dei har ei klar leiarrolle.

Eg vil hevde at det er særleg i denne andre syklusen at dugnadsmetaforen mister ein del av krafta si, og det er det fleire årsaker til. Som skrive i del 3 presenterer Semino (2021: 54) tre kriterium for ein effektiv metafor. Han må nytte (a) eit abstrakt måldomene, (b) eit klart avgrensa og rikt kjeldedomene, og (c) det må vere klare og anvendelege koplingar mellom dei to domena. Semino skriv òg at punkt (c) er med på å gjere metaforen passande. Eg vil hevde at dugnadsmetaforen oppfyller dei to første kriteria gjennom heile perioden, men når ein kjem til det tredje kriteriet, kan ein, særleg i denne syklusen, diskutere kor effektiv metaforen er. Ein tradisjonell dugnad er tidsavgrensa og varer vanlegvis ikkje lenger enn ein til to dagar (Lorentzen & Dugstad 2011: 13). Her finst eit tydeleg skilje mellom kjelde- og måldomene, sidan «koronadugnaden» startar i mars 2020, og ikkje blir (erklært) ferdig før 24. september 2021, då regjeringa innførte ei (førebeles) gjenopning av landet (Solberg 2021a). Denne uklare koplinga kan ha bidratt til å svekke effektiviteten etter kvart som dugnaden varte i Noreg, sidan ein effektiv metafor treng klart anvendelege koplingar mellom kjelde- og måldomene. Ein kan hevde at regjeringsmedlemene etter kvart sjølv vurderte dugnadsmetaforen som mindre effektiv, ettersom bruken er størst i mars og april 2020, men samstundes var dei «tradisjonelle» ein til to dagane allereie brukt opp i midten av mars 2020.

Ei anna årsak til at det kan argumenterast for at dugnadsmetaforen ikkje er like effektiv i denne andre syklusen, kan forklarast ved at dei to syklusane hadde ulike kommunikative behov. Mølster & Kjeldsen (2021) deler pandemien i Noreg inn i fasar som dei betraktar som ulike retoriske situasjonar.⁹ Dei to syklusane blir hos Mølster & Kjeldsen sett som to ulike fasar kjenneteikna av ulike kommunikative behov.¹⁰ I den første fasen fanst eit behov for informasjon, forsikring og trøyst og for å forklare og rettferdiggjere smitteverntiltak. Dugnadsmetaforen kan seiast å

9. Sjå Bitzer (1968) for forklaring av termen *retorisk situasjon*.

10. Fasane blir hos Mølster & Kjeldsen (2021: 35–38) kalla «Full alarm and lockdown» (12. mars til 20. april) og «New wave of infection and new restrictions» (1. august til 29. januar).

dekke fleire av desse behova, særleg rettferdiggjering ved å appellere til fellesskap og solidaritet. I den andre fasen fanst eit behov for å motivere, rettferdiggjere og få tilslutning til nye rundar med smitteverntiltak hos ei befolkning som var leie av tiltak. Det å motivere til ein ny runde med smitteverntiltak er eit nytt behov som kan krevje ein ny type retorisk kommunikasjon. Trass i dette nyttar regjeringa same metafor og forsøker igjen å oppfordre til solidaritet. Samstundes blir det òg implisert at den nye runden med smitteverntiltak vil bli lik som våren, som bar med seg store samfunns- og livsendringar og var vanskeleg for mange.

Her blir eit anna aspekt ved dugnaden relevant, nemleg at det kan argumenterast for at dugnaden ikkje berre er filantropisk, men at eigne interesser òg spelar inn (Nacey 2024: 82). Ein deltar i dugnaden for å tene fellesskapet, men ein tener òg på det sjølv, som del av fellesskapet. Det kan sjåast som meir utfordrande å kople dette elementet til eit tilsvarende element i denne andre syklusen. Våren 2020 blei befolkninga bedt om å delta i dugnad for å verne om dei som kunne bli alvorleg sjuke (sjå (1)), men dette førte òg til at fleire blant anna mista arbeid, og at det sosiale livet blei innskrenka i stor grad. Det fanst altså eit manglande samsvar mellom kjelde- og måldomene i den første syklusen, «koronadugnaden» tente ikkje eigne behov, berre fellesskapet sine. Dette manglande samsvaret heng med metaforen inn i andre syklus og gjer han mindre effektiv. Trass i dette vel regjeringa å bruke han òg hausten 2020, og igjen kan ein sjå at ulike tilpassingar som blir gjort blir forstått som dugnadsoppgåver.

5.2.2 Eksemplifisering

Alle døma i 5.2.1 kan eigentleg sjåast som døme på eksemplifisering, ikkje ved at dei eksplisitt viser ulike oppgåver slik som i første syklus (sjå 5.1.2), men heller ved at dei viser tilbake til våren 2020, og ber befolkninga vere med på liknande oppgåver. Utover dette kan ein finne eitt døme der konkrete dugnadsoppgåver blir eksemplifisert i denne syklusen:

(14) Situasjonen er fortsatt krevende i Hammerfest. [...] Sykehuset har fått tilført helsepersonell fra andre sykehus, og pasienter behandles flere andre steder i regionen. Beredskapen i luftambulansetjenesten er styrket, og et team fra Folkehelseinstituttet bistår i smittesporingen. Situasjonen er krevende, men innsatsen og dugnaden som finner sted nå, er imponerende! (BH, 21.10.20)

Her ser ein at arbeidet helsepersonell gjorde i samband med eit smitteutbrot i Hammerfest, blir trekt fram som oppgåver i dugnaden. Noko av det som gjer dette dømet interessant, er at nokon av oppgåvene som her blir forstått som dugnadsoppgåver, faktisk er betalt arbeid. Fleire personar legg inn ekstra innsats, men får betalt for arbeidet dei gjer. Ein kan dermed hevde at ein òg her, i likskap med i 5.2.1, beveger seg lenger bort frå kjeldedomenet, sidan den tradisjonelle dugnaden består av ubetalt arbeid.

Det siste dømet på eksemplifisering handlar vel så mykje om kva ein *ikkje* bør gjere i dugnaden. Den 6. november 2020 skriv kulturminister Abid Raja om korleis kultursektoren bør forhalde seg til dei ulike restriksjonane i kulturlivet. I innlegget skriv han blant anna:

(15) Det som er viktig nå er at vi ikke fokuserer på å se muligheter for å åpne mer enn hva helsemyndighetene oppfordrer til, eller å sette den ene opp mot den andre. Dette er ikke tiden for å peke på andre og hevde at man er forskjellsbehandlet. [...] Vi står i den mest alvorlige dugnaden mange av oss noensinne har stått i, og forhåpentligvis den siste vi trenger å stå i av denne sorten. [...] Da er mitt ønske, og min oppfordring til kultursektoren og til deg som publikum at vi står sammen, gjennomfører dugnaden og holder ut. (AR, 06.11.20)

I (7) såg ein døme på at ulike eigenskapar som regjeringa ønskte å sjå hos befolkninga blei forstått som dugnadsoppgåver, og noko av det same ser ein i (15), berre at her er det snakk om eigenskapar ein *ikkje* vil sjå. Enda ein gong kan ein hevde at regjeringa med døme som både (7) og (15) beveger seg bort frå kjeldedomenet. Ein tradisjonell dugnad inneber ofte praktiske og klare oppgåver (Nilsen & Skarpenes 2022: 263–264), medan dei oppgåvene som blir presentert i desse døma er meir abstrakte, og kanskje ikkje så lette å vite korleis ein faktisk skal gjennomføre.

Dei to syklusane presentert i 5 har både likskapar og forskjellar. I begge blir befolkninga oppfordra til å delta i ein dugnad som respons på koronaviruset, og ulike dugnadsoppgåver blir eksemplifisert. I første syklus kan ein òg sjå døme på at befolkninga blir takka for dugnadsdeltaking i samband med (gradvis) fjerning av smitteverntiltak. I det følgjande vil eg argumentere for at dugnadsmetaforen har fleire styrkar som gjer han til ein effektiv metafor, men at bruken av han i samband med COVID-19-pandemien òg førte til ei gradvis svekking av den retoriske styrken til metaforen.

6 Diskusjon

Om ein skal sjå på kva som gjer dugnadsmetaforen effektiv, kan ein særleg trekke fram metaforen si evne til å forenkle og klargjere, dei ulike metaforiske følgjeslutningane som blir overført frå kjeldedomenet til måldomenet, og korleis han har evne til å framheve enkelte aspekt ved måldomenet og skjule andre.

Når regjeringa skal skape eit overtydande narrativ om korleis ein skal handtere koronaviruset i Noreg, bruker dei kjeldedomenet A DELTA I DUGNAD for å skildre måldomenet A FØLGJE SMITTEVERNTILTAK. Her skildrar dei dermed noko veldig få har erfaring med frå før, ved hjelp av eit fenomen mange kjenner til, dugnaden.¹¹ Dette kan i seg sjølv vere effektivt ved at metaforen kan verke klargjerande og forenkle det komplekse, men det kunne ein òg ha oppnådd gjennom andre metaforar. Til dømes kunne krigsmetaforen, som blei brukt til same formål i andre land (Musolff 2023: 149–150; Semino 2021: 51), ha vore eit anna alternativ for den norske regjeringa. Derfor vil eg hevde dugnadsmetaforen har ein ekstra styrke i norsk kontekst utover det reint klargjerande, og denne styrken handlar om verdien dugnaden har i det norske samfunnet.

Dugnaden har lang historie i Noreg og er positivt ladd. Han kan påkalle minne om at kollektiv innsats har fått til ting som gagnar fellesskapet, både «[k]orn i hus før vinteren, farbar vei, hus til å samle troende og entusiaster, egen bolig, fotballbane og skianlegg, penger til å drive skolekorpset» (Lorentzen & Dugstad 2011: 196). Han kan rett nok sjåast som keisam og krevjande, men er likevel ein viktig praksis i Noreg. I metaforen blir desse evalueringane av kjeldedomenet overført til måldomenet og kan forme ei evaluering av måldomenet som verdifullt, viktig og naudsynt. Metaforen har evne til å framheve desse sidene ved måldomenet, medan mindre heldige sider, som forskjell i påverknad og arbeidsbyrde, blir skjult. Forsking gjennomført av Moss & Sandbakken (2021) kan tyde på at denne evalueringa av «koronadugnaden» faktisk fanst i den norske befolkninga i byrjinga av pandemien. Gjennom intervju fann dei at fleire av deltakarane brukte dugnadsnarrativet for å skildre eiga rolle i pan-

11. Ein bør sjølvstundt ha i mente at ein slik «særnorsk» metafor ikkje naudsynlegvis er kjent for alle i Noreg, til dømes om ein ikkje har inngåande kunnskap om norsk kultur. Dette er ei problemstilling som Koronautvalget òg påpeiker når dei i sine anbefalingar skriv at «kommunikasjonen må tilpassast det språklige, aldersmessige og kulturelle mangfoldet i befolkningen» (NOU 2023:16: 236).

demien, til dømes ved at dei framheva det som viktig å sette egne behov til side og delta i dugnaden for å beskytte andre (Moss & Sandbakken 2021: 888).

Trass i desse årsakene til at dugnadsmetaforen kan sjåast som effektiv, finst det likevel innvendingar som kan peike på det motsette, og desse innvendingane kan forklarast ved at metaforen på fleire område ikkje er passande. For at metaforen skal vere effektiv, må han (i tillegg til å innehalde eit komplekst og abstrakt måldomene og nytte eit tilgjengeleg, avgrensa og rikt kjeldedomene) vere passande, og for å vere passande må ein oppleve samsvar mellom kjeldedomenet Å DELTA I DUGNAD og måldomenet Å FØLGJE SMITTEVERNTILTAK. Det må finnast aspekt ved kjeldedomenet som ein kan anvende til å forklare tilsvarende aspekt ved måldomenet. I presentasjonen av funna i studien, har eg forsøkt å vise at dette samsvaret mellom kjelde og mål ikkje er til stades. I 5.1.1 argumenterte eg for at målet med «koronadugnaden», å avgrense smittespreiing, ikkje direkte kan koplant til mål i tradisjonelle dugnadar, sidan ein i tradisjonelle dugnadar har mål om å oppnå noko i staden for å unngå noko. I 5.2.1 argumenterte eg for at bruken av dugnadsmetaforen på hausten 2020 var med å svekke metaforen sin effektivitet på grunn av svakare koplingar mellom kjelde- og måldomene. Her blei tidsaspektet særleg trekt fram, ved kontrasten til tradisjonelle dugnadar, som vanlegvis varer i éin til to dagar. Dette er likevel ikkje den einaste uklare koplinga mellom kjelde- og måldomenet om ein ser på korleis metaforen blir brukt av regjeringa, det finst òg andre aspekt som bidrar til større kontrast mellom ein tradisjonell dugnad og «koronadugnaden».

Gjennom eksemplifiseringa blir det presentert ei ganske vid forståing av kva dugnadsdeltaking inneber. Det inneber å følgje smitteverntiltak, men òg mindre konkrete oppgåver som å vise forståing, og vere solidariske og lojale overfor dugnaden. Dugnadsdeltakinga inneber etter kvart veldig mange oppgåver, og ein beveger seg lenger vekk frå dei klare og praktiske oppgåvene som kjenneteiknar kjeldedomenet (jf. Nilsen & Skarpenes 2022: 263–264). Ein annan skilnad ein kan sjå er at medan dei fleste dugnadar er ubetalte og frivillige, er nokon av dei oppgåvene som regjeringa skildrar som dugnadsoppgåver, til dømes helsepersonell sin ekstra innsats eller isolasjon ved påvist COVID-19, betalte og/eller obligatoriske. Dette treng ikkje naudsynlegvis vere berre negativt, det kan òg gi oppgåvene ein styrkt verdi på grunn av evalueringane knytt til dugnadsdomenet (jf. 5.1.2). Likevel er det kanskje i kommunikasjon om

dei tilråda oppgåvene, som god handhygiene eller sosial avstand, at dugnadsmetaforen er mest effektiv, sidan det er knytt sterke forventningar til deltaking sjølv om dugnaden i teorien er frivillig å delta på.

Denne kontrasten frå ein tradisjonell dugnad kan ein relatere til funna Nacey (2024) presenterer i sin artikkel. Blant kritikken av dugnadsmetaforen finn Nacey at ein del av motstanden handlar om at det som i byrjinga kunne bli karakterisert som ein dugnad, ikkje kunne gjere det for alltid. Denne kategorien av motstand som Nacey (2024: 91) kallar for «No longer», kan relaterast til den etter kvart svake koplinga mellom kjelde- og måldomene når det kjem til tidsaspektet. I tillegg finn ho motstand som ho kategoriserer som «Not dugnad», der kritikken retter seg mot at «koronadugnaden» skil seg såpass frå tradisjonelle dugnadar at det blir feil å nytte dugnadsmetaforen (Nacey 2024: 90). Ein kan altså sjå at fleire av problema med dugnadsmetaforen slik han blei brukt i samband med COVID-19-pandemien òg blei tatt opp i den offentlege samtalen rundt pandemien og smitteverntiltaka.

Om ein kort skal summere opp problema med dugnadsmetaforen slik han blei brukt av ulike regjeringsmedlemmer i 2020, kan ein seie at han forsøkte å forklare og grunngi for mange aspekt ved COVID-19-pandemien og kampen mot han, og over for lang tid, noko som gjorde han mindre passande. På bakgrunn av dette kan ein hevde at eit betre alternativ kunne ha vore å bruke fleire metaforar. Det same argumenterer Semino (2021: 52) for når ho skriv at det i kommunikasjonen om komplekse og langvarige fenomen som pandemiar finst behov for ulike metaforar, tilpassa ulike aspekt, fasar og publikum. Innleiingsvis kan dugnadsmetaforen ha fungert godt til å få ei stor gruppe til å arbeide saman på grunn av sin sterke appell, men noko av denne appellen kan ha blitt svekt i lengda på grunn av svake koplingar mellom kjelde- og måldomene og nye kommunikative behov. Ein annan metafor som kunne ha fungert betre i denne situasjonen, som òg Semino (2021) trekker fram som ein god metafor i samband med COVID-19-pandemien, er brannmetaforen. Denne metaforen blei brukt òg i Noreg, men ikkje i like stor grad som dugnadsmetaforen. Eit døme kan ein finne hos Bent Høie: «Vi tar grepene som trengs for å *slå ned* smitten der den *blusser opp*.» (BH, 20.08.20). Ulikt dugnadar, som har ein klar slutt, kan brannar blusse opp om det finst glør igjen, og dermed kunne denne metaforen lettare ha blitt henta opp igjen i andre syklus.

7 Konklusjon

Det metaforiske uttrykket *dugnad* blei hyppig brukt av den norske regjeringa i kommunikasjon om COVID-19, særleg i mars og april 2020. Bruken av uttrykket kan sjåast som ei språkleg realisering av omgrepsmetaforen Å FØLGJE SMITTEVERNTILTAK SOM Å DELTA I DUGNAD. Metaforen blei brukt som eit ledd i meiningsskapinga i krisa som COVID-19-pandemien utgjorde, og blei brukt til å oppfordre til å følgje smitteverntiltaka og presentere ulike tilpassingar, innsatsar og ønskt atferd som dugnadsoppgåver. Metaforar har evne til å framheve enkelte aspekt ved eit måldomene og skjule andre, og på grunn av dette kan dugnadsmetaforen sjåast som eit strategisk lurt val, fordi han framheva tankar om fellesskap og solidaritet og skjulte mindre heldige sider ved smitteverntiltaka. I tillegg kan det hevdast at han hadde evne til å gjere ein kompleks situasjon meir handgripeleg ved at dugnaden er kjent i Noreg, og i tillegg er det at dugnaden har lang historie og positiv verdi i det norske samfunnet ein styrke. Likevel finst det aspekt ved bruken av metaforen som kan peike på svekt effektivitet, til dømes etter kvart svake koplingar mellom kjelde- og måldomene. Samla sett kan ein hevde at dugnadsmetaforen var effektiv til å mobilisere ei stor gruppe til felles innsats i byrjinga av pandemien, men at det etter kvart viste seg eit behov for andre metaforar når pandemien gjekk over i nye fasar og metaforen blei mindre passende for å skildre pandemisituasjonen.

Primærlitteratur

- Høie, Bernt. 2020a, 20. august. *Den lange serien*. Regjeringen.
<https://www.regjeringen.no/no/dokumentarkiv/regjeringen-solberg/aktuelt-regjeringen-solberg/hod/taler-og-innlegg/minister/taler-av-helse-og-omsorgsminister-bent-/2020/den-lage-serien/id2728507/>
- 2020b, 21. oktober. *Er det så farlig, da?* Regjeringen.
<https://www.regjeringen.no/no/dokumentarkiv/regjeringen-solberg/aktuelt-regjeringen-solberg/hod/taler-og-innlegg/minister/taler-av-helse-og-omsorgsminister-bent-/2020/er-det-sa-alvorlig-da/id2773678/>

- 2020c, 11. mars. *Innkalling til dugnad*. Regjeringen. <https://www.regjeringen.no/no/dokumentarkiv/regjeringen-solberg/aktuelt-regjeringen-solberg/hod/taler-og-innlegg/minister/taler-av-helse-og-omsorgsminister-bent-/2020/innkalling-til-dugnad/id2693216/>
- 2020d, 16. mars. *Rause og runde i kantene*. Regjeringen. <https://www.regjeringen.no/no/dokumentarkiv/regjeringen-solberg/aktuelt-regjeringen-solberg/hod/taler-og-innlegg/minister/taler-av-helse-og-omsorgsminister-bent-/2020/la-oss-vare-rause-og-runde-i-kantene/id2702278/>
- Melby, Guri. 2020, 7. april. *Tale om gjenåpning av skoler og barnehager 07. april 2020*. Regjeringen. <https://www.regjeringen.no/no/dokumentarkiv/regjeringen-solberg/aktuelt-regjeringen-solberg/kd/taler-og-innlegg/taler-og-innlegg-av-kunnskaps-og-integreringsminister-guri-melby/korona-tiltak-07.04.2020/id2703187/>
- Mæland, Monica. 2020a, 27. april. *Justis- og beredskapsministerens orientering 27. april*. Regjeringen. https://www.regjeringen.no/no/dokumentarkiv/regjeringen-solberg/aktuelt-regjeringen-solberg/jd/taler_og_innlegg/ministeren/taler-og-innlegg-av-justis-og-beredskapsminister-monica-maland/2020/justis-og-beredskapsministerens-orientering-27.-april/id2700077/
- 2020b, 23. mars. *Justis- og beredskapsministerens orientering om koronasituasjonen 23. mars*. Regjeringen. https://www.regjeringen.no/no/dokumentarkiv/regjeringen-solberg/aktuelt-regjeringen-solberg/jd/taler_og_innlegg/ministeren/taler-og-innlegg-av-justis-og-beredskapsminister-monica-maland/2020/justis-og-beredskapsministerens-orientering-om-koronasituasjonen-23.-mars/id2694611/
- 2020c, 25. august. *Koronasituasjonen: Justis- og beredskapsministerens orientering 25. august*. Regjeringen. https://www.regjeringen.no/no/dokumentarkiv/regjeringen-solberg/aktuelt-regjeringen-solberg/jd/taler_og_innlegg/ministeren/taler-og-innlegg-av-justis-og-beredskapsminister-monica-maland/2020/koronasituasjonen-justis-og-beredskapsministerens-orientering-142.-august/id2736925/
- 2020d, 2. april. *Når sjokket legger seg*. Regjeringen. <https://www.regjeringen.no/no/dokumentarkiv/regjeringen-sol->

berg/aktuelt-regjeringen-solberg/jd/taler_og_innlegg/ministeren/taler-og-innlegg-av-justis—og-beredskapsminister-monica-maland/2020/nar-sjokket-legger-seg/id2696267/

Raja, Abid. 2020, 6. november. *I alvorets time må vi stå sammen*. Regjeringen. <https://www.regjeringen.no/no/dokumentarkiv/regjeringen-solberg/aktuelt-regjeringen-solberg/kud/taler-og-innlegg/ministerens-taler-og-artikler/taler-og-artikler-av-kulturministeren/2020/i-alvorets-time-ma-vi-stand-sammen/id2784077/>

Sanner, Jan Tore. 2020a, 10. mars. *Finansministerens innledning på pressekonferanse om tiltak knyttet til koronaviruset*. Regjeringen.

<https://www.regjeringen.no/no/dokumentarkiv/regjeringen-solberg/aktuelt-regjeringen-solberg/fin/taler-og-innlegg/ministerens-taler-og-artikler/taler-og-innlegg-av-finansminister-jan-tore-sanner/finansministerens-innledning-pa-pressekonferanse-om-tiltak-knyttet-til-koronaviruset/id2693034/>

— 2020b, 13. mars. *Finansministerens innledning på pressekonferansen om økonomiske tiltak*. Regjeringen.

<https://www.regjeringen.no/no/dokumentarkiv/regjeringen-solberg/aktuelt-regjeringen-solberg/fin/taler-og-innlegg/ministerens-taler-og-artikler/taler-og-innlegg-av-finansminister-jan-tore-sanner/finansministerens-innledning-pa-pressekonferansen/id2693466/>

Solberg, Erna. 2020a, 12. august. *Statsminister Erna Solbergs innlegg om koronasituasjonen*. Regjeringen.

<https://www.regjeringen.no/no/dokumentarkiv/regjeringen-solberg/aktuelt-regjeringen-solberg/smk/taler-og-innlegg/statsministeren/talerogartikler/2020/statsministerens-innlegg-om-koronasituasjonen/id2724441/>

— 2020b, 7. april. *Statsministerens innledning på pressekonferanse om endrede korona-tiltak*. Regjeringen.

<https://www.regjeringen.no/no/dokumentarkiv/regjeringen-solberg/aktuelt-regjeringen-solberg/smk/taler-og-innlegg/statsministeren/talerogartikler/2020/statsministerens-innlegg-pa-pressekonferanse-om-endrede-korona-tiltak/id2697078/>

— 2020c, 12. mars. *Statsministerens innledning på pressekonferanse om nye tiltak mot koronasmitte*. Regjeringen.

<https://www.regjeringen.no/no/dokumentarkiv/regjeringen-solberg/aktuelt-regjeringen-solberg/smk/taler-og-innlegg/statsministeren/talerogartikler/2020/statsministerens-innlegg-pa-pressekonferanse-om-nye-tiltak-mot-koronasmitte/id2697078/>

teren/talerogartikler/2020/statsministerens-innledning-pa-pres-sekonferanse-om-nye-tiltak-mot-koronasmitte/id2693335/

Sekundærlitteratur

- Arora, Sanjana, Jonas Debesay & Hande Eslen-Ziya. 2022. Persuasive narrative during the COVID-19 pandemic: Norwegian Prime Minister Erna Solberg's posts on Facebook. *Humanities & Social Sciences Communications*, 9(35), 1–10. <https://doi.org/10.1057/s41599-022-01051-5>
- Askeland, Norunn & Magdalena Wagner Agdestein. 2019. *Metaforer: Hva, hvor og hvorfor?* Oslo: Universitetsforlaget.
- Bitzer, Lloyd F. 1968. The Rhetorical Situation. *Philosophy & Rhetoric*, 1(1), 1–14. <http://www.jstor.org/stable/40236733>
- Bjørkdahl, Kristian, Jens Elmeland Kjeldsen, Lisa Villadsen & Orla Vigsø. 2021. *Argumentum ad solidaritatem: Rhetorical Leadership Strategies in Scandinavia During COVID-19. I: Communicating COVID-19: Interdisciplinary Perspectives*, red. Monique Lewis, Eliza Govender og Kate Holland, 163–184. Sveits: Palgrave Macmillan.
- Boin, Arjen, Eric Stern, Bengt Sundelius & Paul 't Hart. 2016. *The Politics of Crisis Management: Public Leadership under Pressure* (2. utg.). Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/DOI:10.1017/9781316339756>
- Brende, Børge. 2017, 5. april. *Global dugnad mot fattigdom*. Regjeringen. https://www.regjeringen.no/no/dokumentarkiv/regjeringen-solberg/aktuelt-regjeringen-solberg/ud/taler-og-innlegg/bb_taler/2017/dugnad-fattigdom/id2548609/
- Charteris-Black, Jonathan. 2004. *Corpus Approaches to Critical Metaphor Analysis*. New York: Palgrave Macmillan.
- Charteris-Black, Jonathan. 2011. *Politicians and Rhetoric: The Persuasive Power of Metaphor* (Andre utgåve). Storbritannia: Palgrave Macmillan UK.
- Charteris-Black, Jonathan. 2014. *Analysing Political Speeches: Rhetoric, Discourse and Metaphor*. New York: Palgrave Macmillan.
- De Lauri, Antonio & Kari Telle. 2021. COVID-19, 'dugnad' and social control in Bergen and beyond. *City & Society*, 33(2), 1–6. <https://doi.org/10.1111/ciso.12367>

- Gjerde, Lars Eirik L. 2022. Den norske regjeringens diskursive muliggjøring av koronapolitikken: Et Foucauldiansk perspektiv. *Norsk sosiologisk tidsskrift*, 6(3), 29–45. <https://doi.org/10.18261/nost.6.3.3>
- Halvorsen, Kristin. 2006, 27. oktober. *Bærekraftig samfunnsutvikling – fra ord til handling*. Regjeringen. <https://www.regjeringen.no/no/dokumentarkiv/stoltenberg-ii/fin/taler-og-artikler/2006/bærekraftig-samfunnsutvikling-fra-ord-t/id273452/>
- Herrero-Arias, Raquel, Irina Vladimirovna Halbostad & Esperanza Diaz. 2024. Norwegian «dugnad» as a rhetorical device in public health communication during the COVID-19 pandemic. A qualitative study from immigrant's perspectives. *Archives of Public Health*, 82(11), 1–8. <https://doi.org/10.1186/s13690-024-01237-0>
- Kjeldsen, Jens Elmelund. 2019. *Retorikk i vår tid: En innføring i moderne retorisk teori*. Oslo: Spartacus, Scandinavian Academic Press.
- Koronakommisjonen. 2024. *Hjem*. Henta 1. oktober 2024 frå <https://www.koronakommisjonen.no/>
- Koronautvalget. 2024. *Om utvalget*. Henta 1. oktober 2024 frå <https://koronautvalget.no/>
- Kövecses, Zoltán. 2010. *Metaphor: A Practical Introduction* (Andre utgåve). New York: Oxford University Press.
- Lakoff, George & Mark Johnson. 2003. *Metaphors We Live By*. Chicago og London: The University of Chicago Press.
- Lorentzen, Håkon & Line Dugstad. 2011. *Den norske dugnaden: Historie, kultur og fellesskap*. Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Moss, Sigrun Marie & Ella Marie Sandbakken. 2021. «Everybody Needs to Do Their Part, So We Can Get This Under Control.» Reactions to the Norwegian Government Meta-Narratives on COVID-19 Measures. *Political Psychology*, 42(5), 881–898. <https://doi.org/10.1111/pops.12727>
- Musolff, Andreas. 2006. Metaphor Scenarios in Public Discourse. *Metaphor and Symbol*, 21(1), 23–38. https://doi.org/10.1207/s15327868ms2101_2
- Musolff, Andreas. 2016. *Political metaphor analysis: Discourse and scenarios*. London/New York: Bloomsbury Academic.
- Musolff, Andreas. 2023. Metaphorical framing in political discourse. I: *Handbook of Political Discourse*, red. Piotr Cap, 145–163. Storbritannia: Edward Elgar Publishing Ltd.
- Mølster, Ragnhild & Jens Elmelund Kjeldsen. 2021. Information films

- as rhetorical responses during the COVID-19 crisis. *Journal of Visual Political Communication*, 9(1), 29–58. https://doi.org/10.1386/jvpc_00016_1
- Nacey, Susan. 2024. The Norwegian Dugnad in Times of COVID-19. *Metaphor and symbol*, 39(2), 79–95. <https://doi.org/10.1080/10926488.2024.2305203>
- Nilsen, Ann Christin Eklund & Ove Skarpenes. 2022. Coping with COVID-19. Dugnad: a case of the moral premise of the Norwegian welfare state. *The International Journal of Sociology and Social Policy*, 42(3/4), 262–275. <https://doi.org/10.1108/IJSSP-07-2020-0263>
- NOU 2021: 6. 2021. *Myndighetenes håndtering av koronapandemien: Rapport fra Koronakommisjonen*. Departementenes sikkerhets- og serviceorganisasjon. Teknisk redaksjon. https://files.nettsteder.regjeringen.no/wpuploads01/blogs.dir/421/files/2021/04/Koronakommisjonens_rapport_NOU.pdf
- NOU 2023: 16. 2023. *Evaluering av pandemihåndteringen: Rapport fra Koronautvalget*. Departementenes sikkerhets- og serviceorganisasjon. Teknisk redaksjon. <https://www.regjeringen.no/contentassets/bidace9390054c85a5a87c7bbf1bc384/no/pdfs/nou20232023001600odddpdfs.pdf>
- O'Keefe, Daniel J. 2002. *Persuasion: Theory & Research* (Andre utgåve). California: Sage Publications.
- Regjeringen. 2023. *Historisk arkiv*. Henta 3. november 2023 frå <https://www.regjeringen.no/no/dokumentarkiv/id115322/?documentType=aktuelt/talerogartikler>
- Schön, Donald A. & Rein, Martin. 1994. *Frame Reflection: Toward the Resolution of Intractable Policy Controversies*. New York: Basic Books.
- Semino, Elena. 2008. *Metaphor in Discourse*. New York: Cambridge University Press.
- Semino, Elena. 2021. «Not Soldiers but Fire-fighters» – Metaphors and Covid-19. *Health Communication*, 36(1), 50–58. <https://doi.org/10.1080/10410236.2020.1844989>
- Solberg, Erna. 2020, 24. mars. *Statsministerens innledning på pressekonferanse om videreføring av tiltak mot korona-viruset*. Regjeringen. <https://www.regjeringen.no/no/dokumentarkiv/regjeringen-solberg/aktuelt-regjeringen-solberg/smk/taler-og-innlegg/statsministeren/talerogartikler/2020/statsministerens-innledning-pa-presseko>

- nferanse-om-videreforing-av-tiltak-mot-korona-spredning/id2694755/
- Solberg, Erna. 2021a, 24. september. *Statsministerens innledning på pressekonferanse om korona*. Regjeringen. <https://www.regjeringen.no/no/dokumentarkiv/regjeringen-solberg/aktuelt-regjeringen-solberg/smk/taler-og-innlegg/statsministeren/talerogartikler/2021/statsministerens-innledning-pa-pressekonferanse-om-korona/id2872588/>
- 2021b, 1. januar. *Statsministerens nyttårstale 2021*. Regjeringen. <https://www.regjeringen.no/no/dokumentarkiv/regjeringen-solberg/aktuelt-regjeringen-solberg/smk/taler-og-innlegg/statsministeren/talerogartikler/2021/statsministerens-nyttarstale-2021/id2826293/>
- Solheim, Erik. 2010, 23. september. *De fattige alltid blant oss?* Regjeringen. <https://www.regjeringen.no/no/dokumentarkiv/stoltenberg-ii/ud/taler-og-artikler/2010/fattigdom/id615720/>
- Solheim, Erik & Bård Vegar Solhjell. 2008, 17. desember. *Kronikk - Ut-danning for alle - også de fattigste*. Regjeringen. <https://www.regjeringen.no/no/dokumentarkiv/stoltenberg-ii/kd/Taler-og-artikler/2008/kronikk-utdanning-for-alle/id540133/>
- Språkrådet. 2020, 20. mars. *Dugnad*. Henta 13. juli 2023 fra <https://www.sprakradet.no/Vi-og-vart/hva-skjer/Aktuelt-ord/dugnad/>
- Språkrådet & Universitetet i Bergen. 2025. *Bokmålsordboka*. <https://ordbokene.no/>

Abstract

In 2020, the first year of the COVID-19 pandemic in Norway, the dugnad metaphor was one of the dominant metaphors in the official communication from the Norwegian government. It was used to depict following infection control measures, and this article studies how the metaphor was used by the Norwegian government in 2020. The article uses conceptual metaphor theory as framework and shows how the dugnad metaphor worked effectively in the beginning of the pandemic (spring of 2020) but gradually lost some of its effectiveness in the fall of 2020. This weakened effectiveness can be explained by increasing differences between the «coronadugnad» that the Norwegian government

«DA ER VI MED PÅ EN DUGNAD SOM REDDER LIV»

wanted the citizens to participate in, and a traditional dugnad, in addition to different communicative needs in the spring and fall of 2020.

Anne Bredahl
Universitetet i Bergen
Institutt for lingvistiske, litterære og estetiske studier
Sydneplassen 7
NO-5007 Bergen
anne.bredahl@uib.no

Till läsningen och tolkningen av Alvlösastenenens [fatran] (Öl 10†)¹

Av Eric Lander

Runstenen Öl 10† från Alvlösa (Smedby socken, Öland) är förkommen, men vi har ett antal avbildningar och viktiga uppgifter om stenen från äldre runforskare, särskilt Johannes Haquini Rhezelius. Läsningen och tolkningen av runtexten på Öl 10† är tämligen säkra, förutom det sista ordet i prepositionsfrasen [eftir : kinu : fatran]. Henrik Williams ser i [kinu] ett mansnamn *Gīna*, obl. *Gīnu*, följt av ett starkt adjektiv i maskulinum ackusativ singularis (-an) som bestämning. Frågan är vilket adjektiv som döljer sig bakom [fatran]. Jag diskuterar tre möjliga hypoteser (alla s.k. *-ró-stammar): *fagran* 'fager', ett hypotetiskt **fat(t)ran* 'gripande; klok' och Erik Brates hypotes *vitran* 'klok'. Den första hypotesen skulle kräva högst betänkliga felristningar eller felläsningar. Den andra hypotesen är formellt och semantiskt attraktiv men saknar relevanta kognater. Den tredje hypotesen har nackdelen att **f** får stå för *w-/v-*, vilket visserligen är belagt men i ytterst få vikingatida runinskrifter. Läsningen [fatran] med **a**-runa för rotvokalen *i* är också problematisk. Här är det viktigt att lägga märke till att Rhezelius från början verkar ha observerat och ritat av en **a**-runa med ensidig, inte tvåsidig, bistav. Såvitt jag kan se finns det inga andra tydliga **a**- eller **n**-runor av kortkviststyp på Alvlösastenen. Det är alltså tänkbart att vi här har att göra med en felläsning av en förmodligen skadad eller svårläst *i*-runa, vilket möjliggör läsningen **fitran** med transkriptionen *vitran*. Av dessa tre hypoteser bör både **fat(t)ran* och *vitran* anses – av olika skäl – vara rimliga lösningar.

1. Jag vill rikta ett hjärtligt tack till mina anonyma granskare för konstruktiva synpunkter och kommentarer. Jag vill också tacka Magnus Källström, Lasse Mårtensson, Henrik Williams och John Ankarström för kloka råd och visa ord.

Introduktion

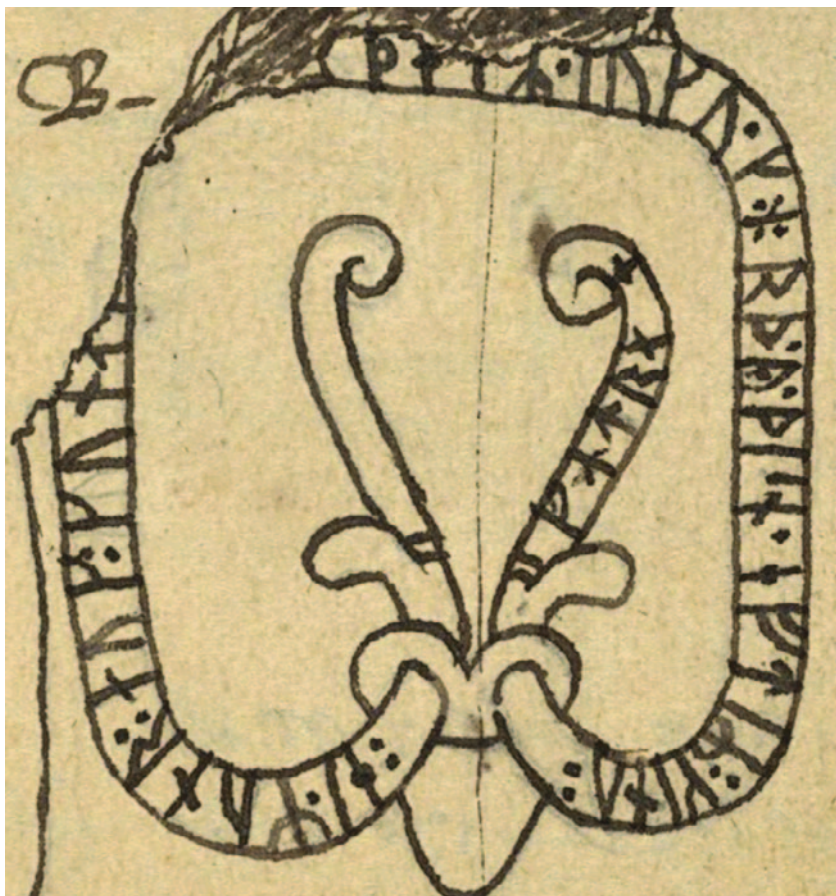
Runstenen Öl 10† från Alvlösa (Smedby sn) på Öland är försvunnen sedan 1800-talet, men tack vare insatser från tidigare runologer och runforskare vet vi ändå en hel del om inskriftens design, grafemtyper, personnamn, minnesformel, allmänna skick, med mera. Stenens topp och ena sida var tydligen skadade, vilket påverkar en del av runtexten. Det mesta av det som går att tyda av äldre avbildningar är relativt lättolkat, med undantag för det allra sista ordet [**fatran**]. Flera förslag har lagts fram, men det råder ingen som helst samstämmighet i litteraturen kring tolkningen av denna runsekvens. Jag vill här påstå att den troligaste tolkningen är ett adjektiv som tillhör *-ró-stammarna. De rimligaste alternativen är enligt min mening (ett obelagt) **fat(t)ran* 'gripande; klok', eller Erik Brates *witran* (*vitran*) 'vis, klok'. Den förra lösningen passar bra med den vedertagna läsningen av runsekvensen och ställer rimliga formella och semantiska krav, men adjektivet **fat(t)r-* saknar konkreta belägg i de germanska språken. Den senare lösningen verkar passa dåligt med läsningen [**fatran**], men som jag kommer att visa kan det finnas skäl att ifrågasätta den traditionella läsningen. Kort sagt är det möjligt att det stod **fitran** på Alvlösastenen. Både **fat(t)ran* och *vitran* är möjliga analyser, med olika för- och nackdelar som bör vägas mot varandra.

Bakgrund

Vi har förstahandsinformation om Öl 10† från Rhezelius, Hadorph och Törnewall, Linné och Frigeliuss, som alla besökte Öland i olika syften mellan 1630-talet och 1750-talet. Runstenen måste ha försvunnit runt mitten av 1800-talet, efter att Abraham Ahlquist hade sett den men innan Sven Söderbergs arbete med *Ölands runinskrifter*.

År 1634 reste J.H. Rhezelius till Öland och Småland för att dokumentera fornlämningar på begäran av Kammarkollegium. Rhezelius gjorde sina fältanteckningar och ritningar i en resedagbok (handskrift Fc 5, där Alvlösastenen är nr 10; se Figur 1). Se Boström (1966: 4–8, 13, 16) för mer diskussion.

Det har påpekats att Rhezelius' fältanteckningar är tillförlitligare än renskrifterna som tillkom senare (Söderberg i SRI 1: 4; konkreta siffror finns i Bergström 2001–02: 50, Tabell 6). Hans tydningar av öländska

Figur 1. Alvlösainskriften enligt Rhezelius' fältanteckningar (Fc 5, s. 32 i pdf)

runinskrifter förekommer också i Bureusmaterialet, mer specifikt Fa 6 och Fa 5.²

2. Handskriften Fa 6 är "en typisk kladdbok i 8vo, som säkerligen begagnats under större delen av Bureus' verksamhetstid" (Svärdström 1936: 26) och består framför allt av fem delar eller böcker (*libri*) med varsin upphovsman (Bureus, Ascanus, Cohl, Axelhielm och Rhezelius) (Svärdström 1936: 27–28). Alvlösastenen runtext presenteras tillsammans med annat Ölandsmaterial mot slutet av handskriften, efter den femte boken. Läsningen har sitt ursprung hos Bureus' lärjunge Rhezelius. Fa 5 är förmodligen "Bureus' egen renskrift av tidigare på skilda håll införda uppteckningar av runinskrifter" och dateras till 1643 som allra tidigast (Svärdström 1936: 33). Teckningen i Stephens (1867–68: 629–630) är hans egna sammanställning av träsnittet i

Redan år 1667 drog rannsakingarna efter öländska antikviteter igång. Som del av detta inventeringsarbete nämner Johannes Laur[entii?] att det fanns flera "gambla Monumenter i Smedeby" och ett sådant "[v]thi Allfwerlösa" (ReA II: 8), som antagligen är en referens till Öl 10† eller kanske Öl 11 (Gustavson 2003: 130). Rannsakingarna var ett förberedande steg inför riksantikvariens Hadorphs forskningsresor genom Sverige, och ett viktigt ändamål för Hadorph var uppenbarligen att avbilda dessa antikviteter (Gustavson 2003: 133). Hadorph var således på Öland 1673 för att göra fältarbete med ritaren Petrus Törnewall. Tyvärr verkar det inte finnas mycket kvar av Hadorphs eller Törnewalls arbeten rörande runinskrifter på Öland, men flera decennier senare publicerades tio träsnitt försedda med deras initialer (IH och PT) i Göransson's Bautil (1750). Alvlösastenen (B. 1064) är ett utav dem. Vad gäller resten av Ölandsmaterialet i Bautil är det sannolikt att Hadorph i någon egenskap ligger bakom även dessa. Se Boström (1966: 17–18, 26).

Av mindre men inte obetydlig vikt är ett antal runologiska iakttagelser som Carl von Linné gjorde år 1741 när han arbetade på Öland och Gotland (Boström 1966: 26–27). Ölandsresan tog Linné till Smedby kyrka via Alvlösa. Linné skriver att han vid Smedby kyrka upptecknade sekvensen [...**nr:auaku**...**uheftir**·**kinu**...] (dvs. Öl 10†) från en runsten som låg "[u]tan för kyrko-dörren på en graf" (Linné 1745: 77, min translitterering). Linné förklarar att han sedan fick återvända till "Arflösa gård" för att undersöka en runsten han missat på resan ner, denna sten "af tiden värre handterad" än den första och med texten [...**an:eftiiketil**·**osrsio-kup**·] (Linné 1745: 77, min translitterering), dvs. Öl 12†. Händelseförloppet som Linné uppger stämmer säkerligen; dock måste han ha förväxlat runtexterna. Enligt andra uppgifter var det ju Öl 10† som hörde hemma i Alvlösa och Öl 12† som befann sig "på Smedby k[yrko]-gård" (Rhezelius Fc 5: 33 i pdf).

På 1740-/50-talet hade prästen Petrus Frigelius som sysselsättning under somrarna att rita av kyrkor i Kalmartrakten, inklusive Öland, och även flera runstenar fångade hans uppmärksamhet. Boström beskriver Frigelius som "en valhänt, men noggrann tecknare" (1966: 28). Det runologiska värdet av Frigelius' teckningar diskuteras av Bergström (2001–

Bautil och runtexten i handskriften Fa 5 (där 'nr 610' i blåpenna verkar härstamma från Stephens själv; personlig kommunikation med Magnus Källström). Stephens attribuerar läsningen av Öl 10† felaktigt till Bureus (Söderberg i SRI 1: 53–54 n. 3).

02; se s. 39–40 för Alvlösastenen). Frigelius är enligt flera forskare ingen särskilt framstående runolog. Beträffande Frigelius' teckning av Öl 10† skriver Söderberg att den ”uppenbarligen [är] mycket origtig och kan, då man har de andra [teckningarna av Rhezelius och i Bautil], lemnas ur räkningen” (SRI 1: 54).

Som Söderberg (SRI 1: 53–54) påpekar var runstenen tydligen kvar i Alvlösa när öläningen Abraham Ahlquist skrev om den på 1820-talet. Ahlquist anser runstenen vara ”stympad” och runorna ”otydliga” (1827: 154–155), men han återger en text som till stor del överensstämmer med Bautil och Rhezelius, till vilka han också hänvisar. Liljegren (1833, nr 1317) hänvisar till AR* (= Rhezelius' ritning) och B. 1064 för Alvlösastenen. Ahlquist tycks alltså vara den siste som säger sig ha sett stenen i verkligheten. Söderberg (SRI 1: 56) kunde inte leta reda på den i augusti 1887, och han verkar antyda (s. 54 n. 1) att stenen kunde ha förstörts i samband med ett ägarbyte och en omstrukturering av gårdarna i byn år 1880.³

Runtexten

Sven Söderbergs translitterering av Öl 10† i SRI 1 (s. 55), efter Rhezelius, anges i (1) nedan.

- (1) **eimunr : auk : kuna[r] — — — — þair · [l]uku : kirþü : þisn : eftir : kinu : fatran**

I tillägget till *Ölands runinskrifter* föreslår Erik Brate (SRI 1: 143) rimligt nog att **a**-runan i [**þair**] ska läsas som en stungen **i**-runa. Brate (SRI 1: 142) framlägger också den fullt antagliga hypotesen att [**-uku**] ska läsas **kuml**, med tanke på de formella likheterna mellan **ʀ/ʁ** och **ᵿ/ᵿ**. Sekvensen [**þisn**] är förmodligen korrekt tydd, med vändruna på slutet. I *Samnordisk runtext-databas* (via *Runor*) lyder runtext och transkription som i (2).

3. Enligt en ny studie av Upplandsmaterialet har runstenar ”som försvunnit från profan plats utomhus” relativt låga chanser på återfynd (Lind 2024: 24; se också hennes Fig. 19).

- (2) [: eimunr : auk : kuna- ... þeir · -uku · kirþu · þisn · eftir : kinu : fatran]

Æimundr ok Gunna[rr] ... þeir kumbl(?) gærðu þessa æftir Gīnu(?) vitran

Williams (2004) betraktar [kinu] som ett mansnamn av *Sturla*-typen, med grundformen *Gīna* (jfr fisl. *gína* 'gapa') och betydelsen 'den som gapar/är glupsk'.

Ämnet för detta smärre bidrag är sista ordet i runtexten, vilket Rhezelius (Fig. 2) och Hadorph/Törnewall (Fig. 3) anger som [fatran] men Frigeliu (Fig. 4) som [antra].

Figur 2. Rhezelius
(Fc 5, författarens bild)

Figur 3. Bautil nr 1064
(s. 291)

Figur 4. Frigeliu
(ATA via *Runor*)

Här måste vi enligt min bedömning utgå från [fatran] och inte [antra], inte bara av anledningen att två av de tre existerande skildringarna visar det förra alternativet, utan också på grund av Frigeliu's uppenbara brister som runolog. Evelina Bergström (2001–02: 50, Tabell 6) visar att Frigeliu gör ungefär tre gånger så många fel överlag som Rhezelius eller Bautil, och hennes slutsats om Frigeliu är att hon "inte skulle vilja kalla honom tillförlitlig som runolog" (Bergström 2001–02: 53). Genom att jämföra med ännu existerande inskrifter kan Bergström konstatera att Frigeliu ofta utelämnar runor, skiljetecken, bistavar och stingningar ("hellre ... för litet än för mycket"), samt att han visar en benägenhet att ersätta **r** med **r** (Bergström 2001–02: 53). På Öl 10† ser vi tydliga tecken på just sådana problem, t.ex. [imunr], [iftir] (Frigeliu) vs [eimunr],

[**eftir**] (Rhezelius och Bautil), plus flera runor i skadade partier som Rhezelius och Bautil återger men som Frigelius utelämnar.⁴

Trots allt detta uttrycker Bergström viss bestörtning att ”man i ÖIR [= SRI 1] helt bortser från Frigelius avbildningar då man tytt runorna i teckningarna vilka föreställer idag försvunna inskrifter (se t.ex. *sista gruppen runor i Öl 10*)” (2001–02: 53, min kursiv). Hon påpekar att varken Rhezelius eller Bautil är en felfri källa och undrar om inte Rhezelius’ arbete kanske använts under sammanställningen av Bautil (se Bergström 2001–02: 51–54 för diskussion), vilket förmodligen skulle höja det relativa värdet av Frigelius’ ritningar. Min egen åsikt är att Bergström över-skattar vikten av Frigelius’ återgivande av dessa runor. Jag tror istället att Frigelius har begått tre stycken för honom rätt typiska misstag i sekvensen [**antra**]: utelämnning av två runor (första runan **f** och sista runan **n**) och införande av en överflödig **n**-runa. Vad gäller det senare misstaget ser man en extra **n**-runa i Frigelius’ avbildningar av Öl 28, där han anger **rintr** för **rit-** (Bergström 2001–02: 24–25), och Öl 31, med **hans** för **has** (Bergström 2001–02: 26–27). Jag vill även understryka att [**antra**] är minst lika mystiskt som [**fatran**]. Hur problematisk sekvensen [**fatran**] än är, så hjälps vi inte vidare i tolkningsfrågan om det istället skulle stå [**antra**].

Tolkningar (och läsningen) av [**fatran**]

Vad gäller tolkningen av [**fatran**] finns det flera alternativ i litteraturen, men varje förklaring är i något avseende otillfredsställande eller problematisk.

Vi börjar med de mest osannolika alternativen. Bugge (i Brate & Bugge 1887–91: 259) avvisar med all rätta Stephens’ (1867–68: 629–630) grundlösa idé att [**fatran**] är ett arkaiskt substantiv besläktat med feng. *fædera* ’farbror’ (obl. *fæderan*). Men Bugges två egna förslag, nämligen **tirfan** *diarfan* (i Brate & Bugge 1887–91: 259) och **frinta** *frenda* (=

4. Man kan undra varför Rhezelius lämnat en lucka mellan de första fem runorna och den sista runan **n**. Sven Söderberg – som annars berömmar Rhezelius som en skicklig runolog – noterar angående Rhezelius’ avritningar att ”runornas afstånd från hvarandra stundom är så illa beräknadt, att slutet af slingan blifvit tom eller rum icke funnits för alla runorna” (SRI 1: 7). Detta har antagligen inte påverkat runformerna på ett negativt sätt.

frānda) (Bugge 1900: 14), ligger så långt ifrån runtexten att de också kan avfärdas utan diskussion. Nilsson (1973: 92, 119–120 n. 5) tycker den rimligaste förklaringen är en korrupt form av 'far' och anger på s. 92 "**fat-ran** (*faður* ?)" (jfr också Rhezelius' förslag 'fadren sin' i Fc 2–3, s. 62), men så pass grova fel (**t** för **p**, utelämnat **u**) förekommer ingen annanstans i inskriften. Dessutom skulle de två sista runorna **an** förbli svår-förklarliga, något som Nilsson verkar poängtera med sitt frågetecken, vilket jag tolkar som platshållare för ytterligare ett ord. Man kan möjligen laborera med en hypotetisk akkusativform **faurin** *fa(ð)ur-inn*, men utöver den lite speciella (men tveklöst belagda) formen **faur** (t.ex. Ög 99, U 884, Gs 11) skulle vi också behöva tillstå två felaktiga läsningar (**t**-runa för **u** och **a**-runa för **i**), plus en förekomst av den annars i runinskrifterna mycket sällsynta enklitiska definitiva artikeln *-inn*.

Formellt sett verkar [**fatran**] vara ett adjektiv i maskulinum akkusativ singularis (*-an*), med en stam som tydligen innehåller *-r-*. Detta leder raka vägen till de s.k. **-ró*-stammarna, där urie. **-ró-* (> urg. **-ra-*) är ett avledningssuffix som typiskt förekommer hos adjektiv (Fortson 2010, §§6.76, 6.87). Ett exempel är urg. **fagraz* 'passande; fager' (go. *fagrs*, fisl. *fagr*, feng. *feger*, fht. *fagar*), avlett av verbet **fōgjan-* 'passa ihop' (Kroonen 2013: 122). Andra exempel är: go. *baitrs*, fisl. *bitr* 'skarp, besk', feng. *bitor* 'besk', fht. *bittar* 'besk, stark' < urg. **b(a)itra-* ← **bitan-* 'bita'; fisl. *digr* 'stor, tjock, djup', mnl. *deger* 'fullständigt' < urg. **digra-* ← **dīgan-* 'knåda'; fisl. *vakr*, feng. *wacor*, fht. *wackar* 'vaken' < urg. **wakra-* ← **wakan-* 'vakna' (Kroonen 2013: 65–66, 95, 568). Adjektiv på **-ra-* är inte särskilt frekventa i germanskan, men formen [**fatran**] ser ut att vara ett adjektiv av just denna typ.

En möjlig hypotes vore att tolka [**fatran**] som *fagran* 'fager'. Detta skulle innebära att [**fatran**] är en felläsning av **fahran**, **fakran** eller **fag-ran**. En tydlig fördel med hypotesen är att *fagr-* är välbelagt i runmaterialet. Vi har minst två vikingatida belägg (Ög Hov97:35 ...**in** × **fahran** 'fager sten' och Gs 19† [**stain** × **kumbl** × **þesa** × **faikrñ**] 'dessa fagra stenkummel') och fyra medeltida (N 192 **may þa er fahst** 'mö som är fag-rast', U 219 **þinna fakra sten** 'denna fagra sten', Or Barnes9 **ingibiorh · hin fahra · æhkie** 'Ingibjörg den fagra änkan', N 648 **þorer | fagr** 'Tore fager').⁵ Ett allvarligt problem är dock att **t**-runan på något sätt

5. Jag fäster ingen vikt vid faktum att *fagr-* inte bestämmer en mänsklig referent i Ög Hov97:35 och Gs 19†. Jag antar utan ytterligare kommentar att en konstruktion som

måste bortförklaras, och ur ett runografiskt perspektiv är det osannolikt att * eller ʃ/ʃ har fellästs eller felristats som ʃ. Om **t**-runan i [fatran] egentligen är en **k**-runa så skulle väl även en tolkning som *vakran* 'vak-sam' (jfr urn. **wakraz** på KJ 74) träda fram som en möjlighet (se nedan för mer om **f** för *w-/v-*). Jag tvivlar starkt på att någon runolog skulle acceptera en sådan lösning, och det är inte särskilt märkligt – ju längre bort vi kommer från själva runtexten, desto fantasifullare blir tolkningsmöjligheterna.

Tankarna förs till Henrik Williams' lofvärda maxim "att läsa som det står, om det går" (2024: 25; se också Williams 2010). Med denna princip som utgångspunkt kan man föreställa sig ett adjektiv urg. **fat(t)-ra-z* (inte besläktat med fisl. *fattr* 'bakåtböjd', vars stam inte innehåller *-r-*) med betydelsen 'gripande', avlett av det välbelagda verbet urg. **fat(t)-ōn-* 'hämta' (jfr fisl. *fata* 'kliva', fär. *fatta* 'fånga; gripa', feng. *fatian* 'hämta', ffr. *fatia* 'lasta', mlt. *vaten* 'gripa, packa, lasta, förbereda, klä', fht. *fazzōn* 'lasta, packa, förbereda') (Kroonen 2013: 131; se också Pokorny 1959: 790–791 och de Vries 1962: 114).⁶ Det finns semantiska paralleller i namn-materialet som kan hänvisas till: rn. *Gripi/Græipi* (Hs 16/18 **krib-**) och *Græipr* (Ög 64 **krib**, fda./fsv. *Grēp*, fisl. *Greiþr*), båda besläktade med fisl. *grípa* 'ta tag i' eller *greip* 'hand' (Peterson 2007: 83–84, som refererar till Janzén 1947: 51, 154 [n. 129], 245). Det är även tänkbart att ett adjektiv som **fat(t)raz* skulle ha utvecklat en mer abstrakt eller metaforisk betydelse: 'gripande' eller 'sökande' → 'vis, klok' (jfr verbet: nl. *vatten*, ty. *fassen*, sv. *fatta*, som alla betyder både 'gripa' och 'förstå'). Semantiska paralleller som rn. *Frōði* och *Spakr* (Peterson 2007: 69, 202) är självklara. Det återstår bara ett problem: **fat(t)raz* är helt obelagt i de germanska språken. Jag hittar inte ett enda nord-, väst- eller östgermanskt ord som kan vara en lämplig kandidat.

Vi kommer då slutligen till Erik Brates förslag *witran* 'klok' (också en **-ró*-stam) som "berömmande bestämning" (SRI 1: 143). Williams (2004: 80) instämmer med Brate att [fatran] måste avspegla en form i maskulinum ackusativ singularis, men han framhåller tre problem för Brates hypotes. Ett ofrånkomligt problem är att **f** för *w* (> [v]) är högst

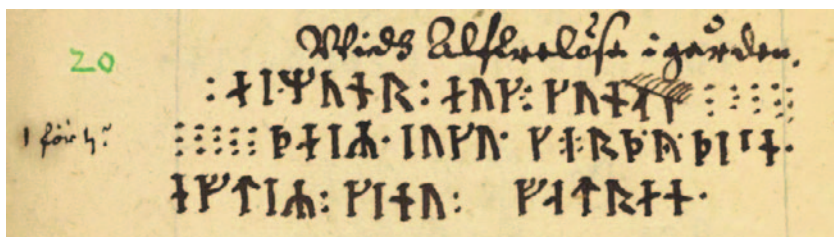
porer i **fagr** i den norska 1300-talsinskriften N 648 (med stark böjning på adjektivet dessutom) också var en möjlighet ca 300 år tidigare på Öland.

6. Det bör noteras att det moderna fastlandsskandinaviska *fatta/fatte* är ett lågtyskt lånord (SAOB s.v. *fatta* och Bjorvand & Lindeman 2019: 273), men i princip är det möjligt att runsvenskan skulle haft kvar det gamla nedärvda verbet.

ovanligt. Som Williams (2004: 80 n. 3) nämner finns det vikingatida be-
lägg som **far** *var* (Sm 5) och **fita+fapum** *hvītavāðum* (U 896), samt även
ufari *of vāri* (Sm 35), men frågan är om man kan använda dessa få be-
lägg som stöd för en öländsk form med samma bruk av **f**-runan. Se Brate (SRI
1: 91) och Kinander (SRI 4: 42–43) för relevant diskussion.⁷

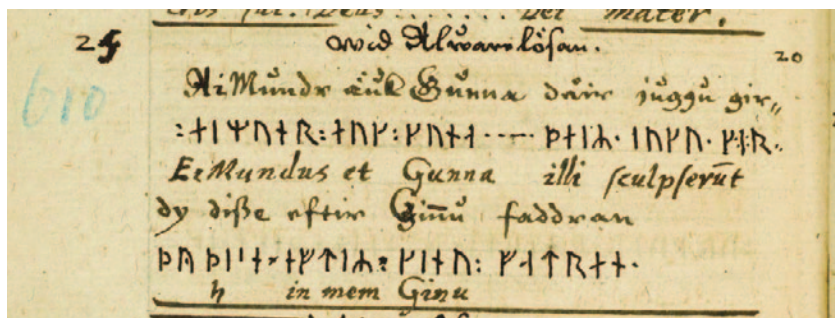
Williams tycker också det är oroande för Brates lösning att adjektivet
vittr- fattas ”i runinskrifternas nekrologer” (2004: 80). Bristande runbe-
lägg på *vittr-* är dock inte avgörande med tanke på att *hin(n) vitra/vitri*
förekommer som binamn i medeltida källor (se Lind 1920–21: 404 för
norska och isländska exempel), om än med svag böjning.⁸ Även Brate ob-
serverar att *vittr-* var ”ett ofta förekommande loford” (SRI 1: 91) på Is-
land.

Det allvarigaste problemet som Williams (2004: 80 n. 4) nämner är
nog Brates *ad hoc*-artade påstående att **a** kan stå för *i* (med en märklig
hänvisning av Brate till s. 91 i SRI 1, där diskussionen handlar om **a** för
æ). Att en **i**-runa kan ha feltytts eller felristats som en **a**-runa är dock inte
otänkbart. Observera i detta sammanhang att den första **a**-runan i [**fat-**
ran] anges med ensidig bistav i Fa 6 (där det förmodligen är Rhezelius
själv som skrivit ut runorna; se Fig. 5) och Fa 5 (se min fotnot 2 ovan och
Fig. 6).

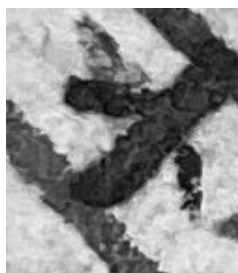
Figur 5. Fa 6 (s. 260 [s. 271 i pdf])

7. Det är lockande att se dessa belägg som enstaka, tidiga tecken på övergången av **w* till labiodentalt [v], men förklaringen kan lika gärna ha att göra med bilabialt uttal av **f* (där allofonerna [ɸ, β] ju liknar [w], eventuellt avtonat [ʋ] eller dylikt i U 896 **fita** *hvīta-*) i somliga runsvenska dialekter. Vi kan också notera att Sm 35 **ufari** *of vāri* (där både *-f* i utljud och *-v-* i uddljud är tonande) förmodligen uppvisar någon form av progressiv platsassimilation i sandhi ([...β] # [w...] > [...β] # [β...] eller [...v] # [w...] > [...v] # [v...]).
8. Ett möjligt **witro** 'den kloka/kloke' (Williams 2006) på en urnordisk inskrift från Fælleseje (DR EM85;93) må också noteras här.

Figur 6. Fa 5 (s. 275 [s. 342 i pdf])

Jag tror att den ensidiga bistaven i Fa 6 nog är en trogen återgivning av en slarvigt eller åtminstone otydligt bläckifylld **a**-runa (som liknar snarare **an**) i Rhezelius' fältanteckningar. Vi vet att Rhezelius antecknade och ritade först i blyerts för att sedan gå över allt igen med bläck (Boström 1966: 6). I den digitaliserade versionen av Fc 5 ser man ganska tydligt att strecket på höger sida av huvudstaven är betydligt svagare än det på vänster sida. När jag själv undersökte Fc 5 på Kungliga biblioteket (2024-08-13) fick jag samma uppfattning – märket till höger av huvudstaven är visserligen mörkt men ändå ytligare och mer irreguljärt utfört än de kringliggande linjerna (se Fig. 7).

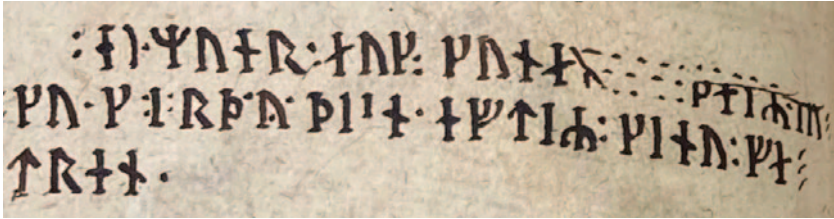

Figur 7. Första **a**-runan i [fatran], författarens bild (Fc 5)

Det råder inget tvivel om att linjen till vänster i Fig. 7 var avsedd som bistav, men detsamma kan man inte säga om märket till höger. Förmodligen är det senare inte alls en bistav utan bara en oavsiktlig bläckfläck. Tydligt har den aktuella runan överförts från Rhezelius' fältanteckningar till Bureushandskriften som ett kortkvist-**a**. Det är med andra ord

mycket troligt att Rhezelius faktiskt observerat en runa med ensidig bistav under sitt fältarbete i Alvlösa.

I Rhezelius' renritningar i Fc 2–3 (undersökta 2024-08-13) har denna runa fått en dubbelsidig bistav (se Fig. 8 och Fig. 9), vilket skulle betyda att Rhezelius introducerat ett fel under renskrivningsprocessen.

Figur 8. Utradning i Fc 2–3, bindningens s. 62 (författarens bild)

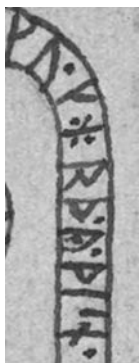

Figur 9. Renritning i Fc 2–3, bindningens s. 63 (författarens bild)

Ett misstag av den typen vore inte överraskande. Ytterligare inkonsekvenser mellan fältanteckningarna och renskrifterna förekommer, särskilt vad gäller *e ~ a*: Fc 5 (Fig. 1) har [eimunr], [þeir] och [fatran]; Fa

6 (Fig. 5) och Fa 5 (Fig. 6) har [ai(•)munr], [pair] och [fatran]; Fc 2–3 (Fig. 8 och 9) har [ei-munr], [pair] och [fatren].⁹

Detta förklarar visserligen inte varför runan i Bautil och eventuellt också Frigelius har en dubbelsidig bistav, men av Rhezelius' teckning att döma fanns det tydligen flera fördjupningar eller ojämnheter i stenens yta som ansågs vara potentiellt meningsfulla. Sekvensen [kirpu] har Rhezelius återgivit med fyra märken runt i-runan (se också Söderbergs anmärkning i SRI 1: 55 n. 1), och u-runan har han ritat med stingning (se Fig. 10).

Figur 10. Rhezelius
(Fc 5, s. 32 i pdf)

Figur 11. Bautil nr 1064
(s. 291)

Figur 12. Frigelius
(ATA via Runor)

Träsnittet i Bautil visar inga av dessa märken (Fig. 11), medan Frigelius läser en **a**-runa för **i** och en ostungen **u**-runa (Fig. 12). Att Rhezelius uppenbarligen valt att inkludera ojämnheter eller skador kring en sannolik **i**-runa leder oss till ett annat tänkbart scenario, nämligen att han återgivit en sekvens **fitran** (med svårläst **i**) som [fatran]. Påpekas bör att Alvlösainskriften inte verkar uppvisa några andra tydliga exempel på **a**- eller **n**-runor med ensidiga bistavar. Den enda möjliga kandidaten skulle vara **a**-runan i [kuna-] *Gunna*[rr], men den runan ligger i anslutning till ett skadat parti (se Fig. 1) och kan själv vara skadad. Att Alvlösainskriften uppvisar kortkvist-**s** är irrelevant just för bistavsfrågan, men bevisar trots allt att ristaren var bekantad med kortkvistrunor.

9. För **e**-runan i [fatren] är det kanske rättare sagt att "huvudstaven [är] försedd med [ett] horisontellt placerat streck som antingen kan tolkas som en stingning eller b[i]st[av] som inte är vinklad" (Bergström 2001–02: 39).

En liknande situation verkar faktiskt ha uppstått kring en sekvens på Öl 28 som Söderberg och Brate läser **halfitran**. Brate tolkar sekvensen som ett adjektiv **halfitr** *alvitr* i femininum nominativ singularis – ett belägg som han av uppenbara skäl vill koppla till [**fatran**] *vitran* – plus konjunktionen **an æn** (SRI 1: 91). Här gör Brate den intressanta observationen att **a**-runan i **an** är det enda fallet av en ensidig bistav i denna runtext, och han framkastar förslaget att ”det kan vara misshugg för l” (SRI 1: 92). Sven B.F. Jansson (1947), vars läsning är **halfburin** *Halfborinn*, skriver att runan i fråga kan ha ”lästs som ett oregelbundet **a**” på grund av ”en spricka i ristningsytan t[ill] v[änster] om huvudstaven” (s. 192). Som sett läser Jansson ett **i** här. Den första **a**-runan i [**fatran**] skulle i princip kunna förklaras på samma sätt.

Avslutning

Om man accepterar premissen att [**fatran**] är ett adjektiv i maskulinum akkusativ singularis *-an*, så är det rimligast att söka efter en lösning bland **-ró*-stammarna. Tre sådana alternativ har diskuterats här: *fagr-*, **fat(t)r-* och *vittr-*.

- (i) Om [**fatran**] ska tolkas som *fagran* så kan ett relativt stort antal vikingatida runbelägg och medeltida binamn på *fagr-* ’fager’ åberopas. Hypotesen innebär dock en orimlig feltyp, eftersom skillnaderna mellan observerat ↑ och hypotetiskt *, ʃ eller ʃ̥ är rätt dramatiska.
- (ii) Ett adjektiv urg. **fat(t)-ra-* till verbet **fat(t)-ōn-* ’hämta’ är en möjlighet rent formellt och semantiskt sett, men en viktig invändning är avsaknaden av konkreta belägg i nordiskan eller något annat germanskt språk.
- (iii) Erik Brates (SRI 1: 143) hypotes om *witran* ’klok’ har också sina svårigheter, av vilka inte alla är fullt överkomliga. Det finns visserligen en liten handfull belägg på **f** för *w-/v-*, men att dessa ska kunna tjäna som empiriskt stöd för formen på Öl 10† är betänkligt. Tydliga runbelägg på *vittr-* verkar inte finnas, men adjektivet har säkra belägg i det medeltida binamnsmaterial. Det är tänkbart att den första **a**-runan i [**fatran**] är en felläsning av ett svåräst **i**. En detalj som inte tas upp i SRI 1 eller av andra forskare är att J.H. Rhezelius med all sannolikhet hade observerat och upptecknat en runa med ensidig bistav (†) här. Det hade inte varit första gången som en **i**-runa feltytts som **a**, med en relativt tydlig parallell på Öland (Öl 28). I så fall var det sista ordet i Alvlösa-inskriften **fitran** och inte **fatran**. Min åsikt är att mycket hänger på hur sannolikt ett kortkvist-**a** bedöms vara i just denna inskrift.

Inget kortkvist-**n** finns med, och det är ovissat huruvida **a**-runan i [kuna-] är av kortkviststypen. Däremot var **s**-runan i [bisaŃ] 'dessa' definitivt en kortkvistruna, även om detta inte säger mycket om förekomsten av ensidiga vs dubbelsidiga bistavar.

Vi kan med gott samvete avfärda hypotes (i), dock inte de andra två hypoteserna. Slutsatsen får bli att det i nuläget finns två tänkbara lösningar, (ii) *fat(t)ran och (iii) vitran, med sina egna styrkor och svagheter.

Referenser

- Ahlquist, Abraham. 1827. *Ölands historia och beskrivning* (2 Delen, *Sednare Bandet*). Kalmar: Stifts-boktryckeriet hos Pehr Ahlquist.
- ATA = Antikvarisk-topografiska arkivet (Riksantikvarieämbetet)
- Barnes, Michael P. 1994. *The Runic Inscriptions of Maeshowe, Orkney*. Runrön 8. Uppsala: Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.
- Bautil = Göransson (1750)
- Bergström, Evelina. 2001–02. *Hur tillförlitlig var Petrus FrigeliŃ som runolog?* C-/D-uppsats, Uppsala universitet.
- Bjorvand, Harald och Fredrik Otto Lindeman. 2019. *Våre arveord: Etymologisk ordbok*, 3 uppl. Oslo: Novus.
- Boström, Ragnhild. 1966. *Kyrkor på Öland: Inledning – översikt av de skriftliga källorna*. Sveriges kyrkor (Konsthistoriskt inventarium, vol. 108, Öland Band I:1, KVHAA utgivet av S. Curman och A. Tuulse). Stockholm: Generalstabens litografiska anstalts förlag.
- Brate, Erik och Sophus Bugge. 1887–91. *Runverser: Undersökning af Sveriges metrisk runinskrifter*. Stockholm: Ivar Hæggström.
- Bugge, Sophus. 1900. *Ølands Runeindskrifter. Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* II(15), s. 1–15. Kjøbenhavn: Gyldendalske Boghandel. Thieles Bogtrykkeri.
- DR EM85;93 = inskrift publicerad i Moltke (1985, s. 93–94)
- Fa 5 = Bureus, Johannes. *Runa Häfd* eller *Monumenta Runica*. Handskrift i Kungliga biblioteket, Stockholm. Digitaliserad version tillgänglig på nätet.
- Fa 6 = Bureus, Johannes. *Collectanea Runica*. Handskrift i Kungliga biblioteket, Stockholm. Digitaliserad version tillgänglig på nätet.

- Fc 2–3 = Rhezelius, Jonas Haquini. *Monumenta Runica in Ölandia ...* [= renskrift]. Handskrift i Kungliga biblioteket, Stockholm. Digitaliserad version tillgänglig på nätet.
- Fc 5 = Rhezelius, Jonas Haquini. *Monumenta Runica in Ölandia ...* [= fältanteckningar]. Handskrift i Kungliga biblioteket, Stockholm. Digitaliserad version tillgänglig på nätet.
- Fortson, Benjamin W., IV. 2010. *Indo-European Language and Culture: An Introduction*, 2 uppl. Malden, MA; Oxford; West Sussex: Wiley-Blackwell.
- Gs + nummer = inskrift publicerad i *Gästriklands runinskrifter* (SRI 15:1)
- Gustavson, Helmer. 2003. Runinskrifterna i Rannsakningarna – den epigrafiska relevansen. *Gamla och nya runor: Artiklar 1982–2001*. Stockholm: Sällskapet Runica et Mediaevalia. [Också publicerad 1995 i *Rannsakningar efter antikviteter: ett symposium om 1600-talets Sverige* (red. E. Baudou, J. Moen), s. 113–124. Stockholm: KVHAA-konferenser 30.]
- Göransson, Johan. 1750. *Bautil, det är: alle Svea ok Götha rikens runstenar, upreste ifrån verldenes år 2000 til Christi år 1000; för detta, efter glörlödigast i åminnelse konung Gustaf Adolfs ok konung Karl XI:tes befallning afritade ok til största delen: uti former inskurne; men nu, efter vår allernådigaste konung Fridrich I:stas befallning ok rikens höglöflige ständers begäran, med några anmärkningar utgifne af Johan Göransson*. Stockholm: Lars Salvius. Tillgänglig via alvin-portal.org.
- Hs + nummer = inskrift från Hälsingland diskuterad av Åhlén (1994)
- Jansson, Sven B.F. 1947. Till tolkningen av Gårdbysten på Öland. *Arkiv för nordisk filologi* 62, s. 186–195.
- Jansson, Sven B.F. 1962. *Stenfynnen i Hovs kyrka*. KVHAA (Filologiskt Arkiv 9). Lund: Carl Bloms Boktryckeri.
- Janzén, Assar (red.). 1947. *Personnamn (Nordisk Kultur VII)*. Stockholm: Albert Bonniers; Oslo: H. Aschehoug; Copenhagen: J.H. Schultz.
- KJ + nummer = inskrift publicerad i Krause & Jankuhn (1966)
- Krause, Wolfgang och Herbert Jankuhn. 1966. *Die Runeninschriften im älteren Futhark*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Kroonen, Guus. 2013. *Etymological Dictionary of Proto-Germanic*. Leiden och Boston: Brill.
- Liljegren, Johan Gustaf. 1833. *Run-Urkunder*. Stockholm: P.A. Norstedt & Söner.

- Lind, Erik Henrik. 1920–21. *Norsk-isländska personbinamn från medeltiden*. Uppsala: A.-B. Lundequistska bokhandeln.
- Lind, Liv. 2024. *Runor på rymmen: En studie av Upplands försvunna runstenar*. Masteruppsats, Stockholms universitet.
- von Linné, Carl. 1745. *Carl Linnæi Med. & Botan. Prof. Ups. Öländska och Gothländska Resa på Rikens Högloflige Ständers befallning förrättad Åhr 1741 Med Anmärkningar uti Oeconomien, Natural-Historien, Antiquiteter &c. med åtskillige Figurer*. Stockholm och Uppsala: Gottfried Kisesewetter.
- Moltke, Erik. 1985. *Runes and Their Origin: Denmark and Elsewhere*. Översättning av Peter G. Foote. Copenhagen: The National Museum of Denmark.
- N + nummer = inskrift publicerad i NIyR
- Nilsson, Bruce Eugene. 1973. *The Runic Inscriptions of Öland*. Doktorshandling, University of Michigan.
- NIyR = *Norges Innskrifter med de yngre Runer*. 1941–. Magnus Olsen; Aslak Liestøl; James E. Knirk. Norsk historisk kjeldeskrift-institutt. Oslo: A.W. Brøggers Boktrykkeri.
- Or Barnes + nummer = inskrift publicerad i Barnes (1994)
- Peterson, Lena. 2007. *Nordiskt runnamnslexikon*, 5 uppl. Uppsala: Institutet för språk och folkminnen.
- Pokorny, Julius. 1959. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch I*. Bern och München: Francke.
- ReA III = *Ramsakningar efter antikviteter III: Öland, Småland, Blekinge, Halland, Skåne*. 1992. Carl Ivar Ståhle och Nils-Gustaf Stahre (red.). KVHAA och Nils-Gustaf Stahre. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Runor*. <https://app.raa.se/open/runor/search>. Riksantikvarieämbetet och Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.
- Samnordisk runtextdatabas*. 2020. <https://www.nordiska.uu.se/forsk/samnord.htm>. Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.
- SAOB = *Svenska Akademiens ordbok*. 1893–2023. Flera redaktörer. Svenska Akademien. www.saob.se.
- Sm + nummer = inskrift publicerad i *Smålands runinskrifter* (SRI 4)
- SRI = *Sveriges runinskrifter*. 1900–. Flera författare. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien.
- SRI 1 = Sven Söderberg och Erik Brate. 1900–06. *Ölands runinskrifter*.
- SRI 2 = Erik Brate. 1911–18. *Östergötlands runinskrifter*.
- SRI 4 = Ragnar Kinander. 1935–61. *Smålands runinskrifter*.

SRI 6–9 = Elias Wessén och Sven B.F. Jansson. 1940–58. *Upplands runinskrifter*.

SRI 15:1 = Sven B.F. Jansson. 1981. *Gästriklands runinskrifter*.

Stephens, George. 1867–68. *The Old-Northern Runic Monuments of Scandinavia and England*. London: John Russell Smith; Köbenhavn: Michaelsen and Tillge.

Svärdström, Elisabeth. 1936. *Johannes Bureus' arbeten om svenska runinskrifter*. KVHAA Handlingar 42(3). Stockholm: Wahlström & Widsstrand.

U + nummer = inskrift publicerad i *Upplands runinskrifter* (SRI 6–9)
de Vries, Jan. 1962. *Altnordisches etymologisches Wörterbuch*, 2 uppl. Leiden och Boston: Brill.

Williams, Henrik. 2004. Till tolkningen av personnamnet **kina**. *Runrön* 18 (*Blandade runstudier* 3), s. 77–86. Uppsala: Institutionen för nordiska språk.

Williams, Henrik. 2006. Runinskriften från Fælleseje: en urnordisk annons eller ett personnamn? Lena Peterson, Svante Strandberg, Henrik Williams (red.), *Namn och runor: Uppsalastudier i onomastik och runologi Lennart Elmevik på 70-årsdagen 2 februari 2006*, s. 267–281. Uppsala: Uppsala universitet.

Williams, Henrik. 2010. Read what's there: Interpreting runestone inscriptions. *Futhark* 1, s. 27–39.

Williams, Henrik. 2024. Personnamn på västgötska runmonument 3: Runföljden **kik** på Stora Dala-stenen (Vg 85). *Föreningen för Västgötalitteratur*, Meddelande, År 2024 nr 2, s. 25.

Ahlén, Marit. 1994. Runinskrifter i Hälsingland. *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 27, s. 33–50.

Ög Hov97:35 = inskrift publicerad i Jansson (1962: 35)

Ög + nummer = inskrift publicerad i *Östergötlands runinskrifter* (SRI 2)

Öl + nummer = inskrift publicerad i *Ölands runinskrifter* (SRI 1)

Summary

The runestone Öl 10† from Alvlösa (Smedby parish, Öland) is lost, but fortunately we know a great deal about this stone thanks to earlier researchers, especially Johannes Haquini Rhezelius, who studied this inscription in person and made drawings of it. Both the reading and in-

terpretation of this runic text are therefore quite certain, with the exception of the last word in the prepositional phrase [eftir : kinu : fatran]. In the sequence [kinu], Henrik Williams sees a male name *Gīna*, obl. *Gīnu*, followed by a strong adjective in the masculine accusative singular (-an) modifying the name. The question is which adjective is concealed within the sequence [fatran]. I discuss three main possibilities (all of which are so-called *-ró-stems): *fagran* 'fair', a hypothetical **fat(t)ran* 'grasping; wise' and Erik Brate's hypothesis *vitran* 'wise'. The first hypothesis requires that we assume carving or reading mistakes of a highly dubious nature. The second hypothesis is formally and semantically attractive but lacks relevant cognates. The third hypothesis has the disadvantage of requiring **f** to stand for *w-/v-*, which is attested but only in a very small handful of Viking Age inscriptions. The reading [fatran] with an **a**-rune for the root vowel *i* is also problematic. Here it is important to realize that Rhezelius seems from the very beginning to have observed and drawn an **a**-rune with a branch on only one side (not both sides) of the vertical stave. As far as I can tell, there are no other clear cases of short-twig **a**- or **n**-runes on the Alvlösa runestone. It is possible that a damaged or illegible **i**-rune was misread as an **a**-rune, making the analysis **fitran** *vitran* plausible. Of these three hypotheses, both **fat(t)ran* and *vitran* should – for different reasons – be considered possible solutions.

Eric T. Lander
 Uppsala universitet
 Institutionen för nordiska språk, Box 527
 751 20 Uppsala
 eric.lander@nordiska.uu.se

Fremje nynorsk? Språkpolitikk i kommunar med nynorskskular

Av Jorunn Simonsen Thingnes og Fredrik Hope

Denne artikkelen presenterer ein innhaldsanalyse av 39 språkpolitiske dokument frå nynorskkommunar og språknøytrale kommunar. Føremålet er å analysere kva dokumenta tek sikte på å regulere, kva som kjenneteiknar kommunal språkpolitikk, og om den kommunale språkpolitikken kan bidra til å realisere språklova (2021). At språklova gav kommunane som offentlege organ eit «særleg ansvar for å fremje nynorsk» (§1), er eit viktig bakteppe. Vi nyttar ulike typar språkplanlegging som teoretisk og metodisk ramme.

Analysen syner at språkprofilar og språkbruksplanar er dei to hovudtypane språkpolitiske dokument i kommunane, og ved å skildre desse dokumenttypane syner vi kva som kjenneteiknar kommunale språkpolitiske dokument. Funna i artikkelen viser at mange dokument, og særleg språkprofilar, ikkje realiserer føremålet med språklova. Eit viktig funn er at det er dokumenta som er nyare enn språklova, som i størst grad driv prestisjeplanlegging. Dette kan vitne om at lova har bidrege til at fleire kommunar fremjar nynorsk.

1 Introduksjon¹

Kommunane er truleg den delen av det offentlege Noreg som vanlege borgarar har mest kontakt med gjennom eit liv. Kommunen lærer borna å lese og skrive, skal kommunisere klart og forståeleg til vaksne innbyggjarar og bedrifter og har ansvar for mange av primærhelsetenestene som fylgjer innbyggjarane gjennom livet. Kommunen kommuniserer med

1. Vi vil takke gode kollegaar ved Nynorsk kultursentrum og Høgskulen på Vestlandet for nyttige innspel i arbeidet med denne artikkelen. Vi er også takksame for konstruktive innspel frå to anonyme fagfellar.

innbyggjarane, og språkpolitikken kommunen fører har konsekvensar for desse innbyggjarane. Sidan kommunane er store tekstprodusentar og viktige språkpolitiske aktørar, har politikken ogso innverknad på språk-samfunnet som heilskap og på statusen til og utbreiinga av enkeltspråk.

Kommunal språkpolitikk som gjeld nynorsk og bokmål, er lite regulert i Noreg samanlikna med den statlege språkpolitikken.² I lov om språk (språklova) er det sju til dels detaljerte paragrafar som regulerer korleis statsorgan (og i noko grad fylkeskommunar) skal veksle mellom nynorsk og bokmål (§§12 til 18). Til samanlikning har kommunane i praksis ingen plikter regulerte av lova (Kulturdepartementet 2020: 93). Staten stiller ikkje detaljerte språkkrav til kommunane, tvert om har kommunane rettar i møte med han. Kommunane, og fylkeskommunane, kan vedta om staten skal kommunisere berre på nynorsk eller berre på bokmål med dei, eller at dei vil vere språkleg nøytrale (§11). Samstundes er kommunane forplikta av dei *overordna* føremåla med språklova: Som offentlege organ har dei mellom anna eit ansvar for «å bruke, utvikle og styrkje bokmål og nynorsk» og eit «særleg ansvar for å fremje nynorsk som det minst bruka norske skriftspråket» (§1).

Føremålet med denne artikkelen er todelt. Vi analyserer kva språkpolitiske dokument i nynorsk-kommunar og språk-nøytrale kommunar med grunnskular med nynorsk som opplæringspråk tek sikte på å regulere, og kva som kjenneteiknar desse dokumenta. Mellom dokumenta vi har sett på, er det to hovudtypar: språkbruksplanar og språkprofilar. Med utgangspunkt i analysen gjer vi til slutt greie for kva som skil desse to dokumenttypane frå kvarandre, og vi føreslår definisjonar. Det andre føremålet er å undersøkje om den kommunale språkpolitikken kan bidra til å realisere språklova sitt føremål om å fremje nynorsk. For å undersøkje dette analyserer vi om dei språkpolitiske dokumenta inneheld prestisjeplanlegging (Haarmann 1984) for nynorsk, altso politikk som har som mål å promotere språket (sjå 3 Teoretisk rammeverk).

Avgrensinga til kommunar med skular med nynorsk som opplæringspråk kjem av at vi ynskjer å undersøkje fremjing av nynorsk. Sjølv om alle offentlege organ har ansvar for dette, er det i område med utstrekt nynorskbruk at offentlege organ tek eit reelt ansvar for nynorsk (sjå t.d. Mørenytt 2017). Norsk språkpolitikk har regulert nynorsk og bokmål i

2. Eit atterhald er at ein sentral del av språkpolitikken til kommunane, opplæringspolitikken, er regulert i §3-1, §15-2, §15-3 og §15-4 i opplæringslova.

lang tid, og vi er særleg interesserte i kva den kommunale språkpolitikken seier om statusen til og bruken av nynorsk i kommunal forvaltning og opplæring. Behovet for å regulere språkbruk kan vere større i kommunar med institusjonalisert nynorskbruk, mellom anna fordi desse kommunane ofte har tilsette som ikkje nødvendigvis meistarar nynorsk, men som må nytte språket i arbeidet sitt. At behovet for språkpolitikk i bokmålskommunane kan skilje seg frå behova i nynorskkommunane, ser vi ogso ved at færre slike kommunar har språkbruksplanar.³ Gjennom kartlegginga vil vi få fram ny kunnskap som vi vonar kan nyttast av fagfellar som interesserer seg for språkpolitikk og -forvaltning, og av kommunar i arbeidet deira med lokal språkpolitikk.

1.1 Kommunal språkpolitikk

Når vi tek føre oss kommunal språkpolitikk, er (kommunalt) administrasjonsspråk og statleg tenestespråk sentrale omgrep. *Administrasjonsspråket* er det skriftspråket kommunen har vedteke å bruke i eigen administrasjon, og dette er ikkje regulert i lov eller forskrift (Grepstad 2019). *Statleg skriftspråk* er språket ein kommune eller ein fylkeskommune har vedteke at staten skal bruke i kontakt med dei og i området deira. Vedtaket vert gjort i tråd med paragraf 11 i språklova om kommunale og fylkeskommunale språkvedtak, og dette vart tidlegare kalla tenestespråk. Det er ofte, men ikkje alltid, samanfall mellom administrasjonsspråket og det statlege skriftspråket til ein kommune. For å unngå forvekslingar mellom kommunal og statleg språkbruk føreslår Grepstad (2020 a: 271) omgrepa *kommunalt administrasjonsspråk* og *statleg skriftspråk* (for tenestespråk). Vi held oss til Grepstad (2020 a) sine omgrep.

Kor mange kommunar som har kravd nynorsk frå staten, har variert mykje gjennom dei siste hundre åra. Talet var høgst i 1950, med krav om nynorsk frå 39 prosent av kommunane (Grepstad 2020 a: 272). Etter kommunesamanslåingane på 1960- og 2010-talet har prosenttala vore nokolunde slik dei var i 2020: 25 prosent av norske kommunar har nynorsk som statleg skriftspråk, 42 prosent har bokmål, og 33 prosent er nøytrale (Grepstad 2020 b, tabell 11.1.1).

Attåt vedtak om kommunalt administrasjonsspråk og statleg skrift-

3. Hope (2022) finn i sin gjennomgang av kommunale språkpolitiske dokument at ingen bokmålskommunar har språkbruksplanar, men at fleire bokmålskommunar og språknøytrale kommunar utan nynorskskular har språkprofilar (Hope 2022: xi–xii).

språk har diskusjonane i kommunane ofte handla om korleis vedtak om kommunalt administrasjonsspråk skal konkretiserast og gjennomførast. Landssamanslutninga av nynorsk kommunar (LNK) vart skipa i 1993 for å styrkje språkpolitikken i stat og kommunar (Grepstad 2020 c). Å få medlemskommunane og andre til å vedta språkbruksplanar har sidan då vore ei sak dei og andre i målrørsla har arbeidd for.⁴ LNK har mellom anna bidrege med å tilby malar til slike planar, mellom anna i samband med kommunesamanslåingane på slutten av 2010-talet (LNK 2025). Som vi vil syne i denne artikkelen, har arbeidet sett sitt preg på den kommunale språkpolitikken.

Kommunale språkpolitiske dokument er i liten grad etterspurde og integrerte i overordna planar og krav frå statlege styresmakter. Dette vert tydeleg om vi ser på korleis slike dokument heng saman med resten av det kommunale planverket. Alle kommunar skal ha ein kommunal planstrategi etter plan- og bygningslova. Planstrategien skal regulere kva planar kommunen skal ha, og skal reviderast minst kvart fjerde år (plan- og bygningslova 2008, § 11-1). I prinsippet er det i planstrategien ein kommune vedtek om han eventuelt skal ha eit språkpolitisk dokument, men kommunestyret kan òg kome med framlegg om dette ved andre høve. Det er ikkje noko krav om språkpolitiske dokument korkje i plan- og bygningslova, dei nasjonale forventingane til regional og kommunal planlegging (Kommunal- og distriktsdepartementet 2023) eller i omtala av nynorsk i kommuneproposisjonen for 2025 (Kommunal- og distriktsdepartementet 2024: 111).

I nyare tid har fleire engasjert seg for å få på plass statlege føringar som sikrar at nynorsk vert brukt i kommunar der språket har ei viss utbreiing. I samband med høyringsrunden om språklova kom det framlegg til at kommunane skulle ha krav på seg til å vedta språkpolitiske dokument (sjå til dømes høyringssvara til Noregs Mållag, Nynorsk kultursentrum og Utdanningsforbundet, Kulturdepartementet 2019). Framlegga gjekk ikkje gjennom. Dei språkpolitiske dokumenta i materialet vårt har ulike titlar. Vanlegast er det at kommunane omtalar dokumenta som *språkbruksplan* (inkludert varianten *målbruksplan*) og *språkprofil* (sjå vedlegg 1). I artikkelen nyttar vi titlane kommunane sjølve

4. Historikken bak framveksten av språkpolitiske dokument i kommunane er eit tema som fortener meir merksemd, men det går ut over rammene for denne artikkelen.

har gjeve dei aktuelle dokumenta, før vi, basert på analysane våre, skildrar kva som skil desse dokumenttypane frå kvarandre.

2 Tidlegare forskning og dokumentasjon

Kommunal språkpolitikk ligg i det dulde og gløynde ogso ved at han er lite dokumentert og forska på. Dette står i ein kontrast til korleis språkbruken til staten i stor grad vert dokumentert og i noko større grad vert forska på (sjå til dømes Grønvik 1987; Bjørhusdal 2014). Mykje av språkbruken til statsorgan vert dokumentert ved at desse pliktar å rapportere til Språkrådet om korleis dei oppfyller språklova (§ 20). Noko liknande krav finst ikkje for kommunane. Det finst heller ikkje noko sentralt oversyn over utbreiinga av kommunale språkpolitiske dokument. LNK gjennomførte i perioden 29. august 2022 til 18. januar 2023 ei spørjeundersøking til 114 nynorskkommunar og språknøytrale kommunar, i samarbeid med Nynorsk kultursentrum. Eit av spørsmåla var om kommunane hadde eit språkpolitisk dokument. Av dei 76 kommunane som svara på undersøkinga, sa 37 prosent at dei hadde eit språkpolitisk dokument.

Språkpolitiske dokument frå universitets- og høgskulesektoren er derimot materiale i mange studiar, og i den teoretiske utgreiinga i neste kapittel vil vi referere til nokre av desse (Hult 2005; Thingnes 2020 a; 2020 b). Av forskning på kommunal språkpolitikk er det verdt å nemne Hope (2022), som presenterer ein analyse av 129 fylkeskommunale og kommunale kultur-, bibliotek- og språkplanar. Av dette var 20 språkbruksplanar og 28 språkprofilar. Seks av språkbruksplanane tematiserer nynorsk og folkebibliotek, medan ingen av språkprofilane gjer dette (Hope 2022: 41–42). Hope (2022) gjennomførte ogso ei spørjeundersøking til folkebiblioteka om språkpolitikk og språkpraksis, og eit av funna der var at biblioteka som svara at dei hadde eit språkpolitisk dokument⁵, var signifikant meir positive til å prioritere nynorsk i folkebiblioteka enn dei som svara at dei ikkje har ein slik plan (Hope 2022: 85). Hope tolkar dei signifikante skilnadane til at «ein lokalt vedteken språk-

5. Hope (2022) nytta omgrepa «språkbruksplan, målbruksplan eller tilsvarende politisk dokument som styrer språkbruken i kommuneadministrasjonen» i spørsmålsstillinga.

politikk kan føra til ei meir positiv haldning og dermed fleire nynorsk-positive handlingar» (Hope 2022: 115).

Det finst ogso relevante språkpolitiske granskingar frå barnehagen. I Bjørhusdal og Budal (2017) vert årsplanar for barnehagar i nynorske skulekrinsar analyserte med mål om å kartlegge korleis nynorsk språkstimulering vert tematisert. Forfattarane refererer til nasjonale styringsdokument for barnehagen og viser at «[b]arnehagen er eit uregulert, språkrettsleg tomrom» (Bjørhusdal og Budal 2017: 64). To av årsplanane i utvalet deira tematiserer ikkje nynorsk direkte, men viser til kommunale språkplanar som gjer det (Bjørhusdal og Budal 2017: 57). Bjørhusdal, Juuhl og Thingnes (2024) har gjennomført ei etnografisk gransking i to barnehagar i ein nynorskkommune. Den aktuelle kommunen har eit språkpolitisk dokument som slår fast at alle kommunale tilsette skal nytte nynorsk, men observasjonane til Bjørhusdal, Juuhl og Thingnes (2024) syner at den språklege praksisen til dei tilsette i barnehagen varierer og ikkje nødvendigvis er i tråd med den lokale språkpolitikken.

Det finst få granskingar av språkleg praksis i kommunane, men studien til Flaten og Vollen (2021) er eit unntak. Artikkelen undersøker språkbruken på nettsidene til 277 nynorskkommunar og språknøytrale kommunar, mellom anna med mål om å diskutere kva som ligg i omgrepet «språklig nøytral kommune». Nøytralitetsomgrepet i norsk språkpolitikk er elles grundig analysert og drøfta av Bjørhusdal (2014; 2015; 2016).

3 Teoretisk rammeverk: språkplanlegging og språkpolitikk

Denne artikkelen plasserer seg i fagfeltet *språkplanleggingsvitskap* (sjå Thingnes 2020 a; Vikør 2007). Her er omgrepa *språkplanlegging* og *språkpolitikk* brukte. Ifylgje Vikør (2007: 101) er språkpolitikk «i første rekke [...] politiske tiltak for å påverke språktilhøva i samfunnet, det sosiale forholdet mellom forskjellige språk og språkvarietetar», medan språkplanlegging «omfattar dei faglege tiltaka for å påverke sjølv bruken og utviklinga av ein bestemt språknormal.» Vi stør oss på Johnson (2013: 9) sin definisjon av språkpolitikk (*language policy*):

A language policy is a policy mechanism that impacts the structure, function, use, or acquisition of language and includes a) Official regulations [...] b)

Unofficial, covert, de facto, and implicit mechanisms [...] c) Not just products but processes [...] d) Text and discourses across multiple context and layers [...] (Johnson 2013: 9)

Definisjonen dekkjer meir enn det materialet i granskinga vår tillét oss å studere. Vi granskar offisielle produkt i form av tekst, som vil seie *de jure* språkpolitikk (Johnson 2013), ogso kalla eksplisitt eller open språkpolitikk. Dette er politikk som er offisielt slegen fast og dokumentert, i motsetnad til *de facto*, som viser til praksis og (ofte) implisitt språkpolitikk (Johnson 2013: 10).

For å sjå den kommunale språkpolitikken både som del av den statlege språkpolitikken og som noko eige, referer vi til Liddicoat og Baldaufs (2008) «language planning in local contexts». Slik politikk uttrykkjer lokale behov og presenterer løysingar på lokale utfordringar, til dømes i administrasjon og utdanning. Lokal språkpolitikk handlar om å tolke og appropriere nasjonal språkpolitikk i møte med desse lokale behova (Liddicoat og Baldauf 2008). Som vi vil syne, er nokre delar av den kommunale språkpolitikken direkte resultat av nasjonale føringar, medan andre delar syner nettopp lokale behov og ynske. For å kartleggje kva dei kommunale dokumenta tek sikte på å regulere, og å undersøkje om politikken bidreg til å realisere målet om å fremje nynorsk, nyttar vi Kloss (1969), Cooper (1989) og Haarmann (1984) sine ulike typar språkplanlegging som teoretisk og metodisk ramme. Ifylgje Kloss (1969) er *korpusplanlegging* retta mot strukturen og forma til språk, medan *statusplanlegging* er retta mot bruken av og funksjonane til språk. Seinare vart modellen utvida til å romme *prestisjeplanlegging*, som rettar seg mot tiltak for å gje eit språk auka prestisje gjennom å promotere og intellektualisere det (Haarmann 1984; 1986; 1990) og *tileigningsplanlegging*, som viser til planlegging av aktivitetar som har som mål å auke bruken av eller talet på brukarar av eit språk, ofte gjennom undervisning (Cooper 1989).

Fordi vi argumenterer for at språkpolitiske dokument som inneheld prestisjeplanlegging for nynorsk, kan bidra til å fremje nynorsk, vil vi presentere og drøfte denne typen språkplanlegging i noko meir detalj. Prestisjeplanlegging dreier seg, ifylgje Haarmann (1984; 1990), om tiltak som skal fremje positive haldingar til eit språk, og ifylgje Swan, Deumert, Lillis & Mesthrie (2004: 250) er målet med prestisjeplanlegging å «improve the speech community's attitudes towards low-prestige varieties so that speakers are willing to use them in, for example, 'high-culture'»

domains [...] or the educational system». Som vi vil syne, arbeider fleire av kommunane som inngår i studien for at elevar i den aktuelle kommunen skal ynskje å nytte nynorsk framom bokmål, som av nokre vert oppfatta som meir prestisjefylt (sjå t.d. Sandøy 2009, Mæhlum 2020). Ager (2005: 35) skriv at «prestige only accrues against a background of that which is not prestigious». Ein god illustrasjon av dette er bruk av afrikanske språk i utdanningssystemet. Det er europeiske språk som har hatt og har prestisje i utdanningskontekstar i mange afrikanske land, og Kamwangamalu (2016) hevdar at prestisjeplanlegging er nykelen om afrikanske språk skal fremjast som undervisningsspråk. Prestisjeplanlegging er ogso trekt fram som viktig i den nordiske konteksten. Hult (2005), som granskar utviklinga av ein nasjonal språkpolitikk for Sverige, argumenter for at både status- og prestisjeplanlegging vert stadig viktigare i møte med utstrekt engelskbruk. Thingnes (2020 a; 2020 b) syner at nynorsk er sett opp mot både engelsk og bokmål, og at det er i møte med bokmål at nynorsk, «som den minst bruka av dei to» (språklova 2021), må fremjast. Prestisje er nært knytt til status, og dei to reflekterer kvarandre. Statusen til eit språk er sett i forhold til andre språk på eit gjeve område, og oppfatninga av språket avheng mellom anna av prestisje (Ager 2005; Hult 2005: 75; Thingnes 2020 a). Ager (2005: 35) hevdar at «prestige requires that the language which is the target of the planning be regarded as somehow more attractive than, better than, the language(s) with which it is compared». Prestisjen til eit språk er knytt til kor attraktivt språket er, og til skilnad frå status har det ein affektiv haldningskomponent. Det handlar om korleis ein opplever eit språk, og kva ein assosierer språket med (Ager 2005: 33). Ager hevdar at prestisjeplanlegging for minoriserte språk, som vi reknar nynorsk som, mellom anna skal «confer prestige on the formerly inferior language in order to improve its image and give speakers pride in its use» (Ager 2005: 37). Ifylgje Harman er prestisje ein nykel for all språkplanlegging: «in planning processes prestige is a force in its own right» (1990: 105). Det same finn vi hjå Swan, Deumert, Lillis & Mesthrie (2004: 250) som skriv at prestisjeplanlegging skal skape positive haldningar som grunnlag for korpus- og statusplanlegging.

At vi konsentrerer oss om regulering og fremjing av nynorsk, og at reguleringane er kommunale, har implikasjonar for korleis vi nyttar prestisjeplanleggingsomgrepet. Som nemnt ovanfor kan prestisjeplanlegging både gjelde planlegging for promotering og intellektualisering, men sidan

intellektualisering er mindre aktuelt for kommunal politikk for nynorsk, nyttar vi det primært som planlegging for promotering. For å tydeleggjere refererer vi kort til ein studie av andre mindre brukte språk i ein annan sektor: Thingnes (2019) finn at det å utvikle samiske språk slik at dei kan nyttast i høgare utdanning og forskning, vert oppfatta som svært viktig for prestisjen til og dimed bruken av desse språka. I motsetnad til samisk vart nynorsk tidleg teke i bruk i høgare utdanning, og språket kan seiast å vere intellektualisert. Det vert framleis arbeiddd for å styrkje nynorsk fagspråk, men dette arbeidet ligg ikkje primært til kommunal sektor (sjå Thingnes 2020 a og 2020 b for prestisjeplanlegging for nynorsk i UH-sektoren). I materialet vårt finn vi ingen formuleringar om å *utvikle* nynorsk terminologi, men vi finn at kommunane er opptekne av å *kjenne til* og *nytte* den nynorske terminologien (sjå 5.1.1). Som vi vil syne i 5.1.4, finn vi ogso formuleringar som kan reknast som planlegging for promotering.

At vi argumenterer for at prestisjeplanlegging kan vere eit mål på om den kommunale språkpolitikken fremjar nynorsk, tyder ikkje at andre planleggingstypar ikkje bidreg til slik fremjing. Tileigningsplanlegging vil til dømes kunne vere med på å fremje språket kvantitativt gjennom å auke talet på brukarar av det.

4 Metode

4.1 Datamaterialet

Datamaterialet i denne studien er 39 språkpolitiske dokument frå 39 kommunar. Desse dokumenta er lista opp i vedlegg 1. Utvalet er basert på to kriterium: Dokumenta skal vere frå nynorskkommunar og språknøytrale kommunar med grunnskular med nynorsk som opplæringspråk, og dei skal vere det sist vedtekne språkpolitiske dokumentet i den aktuelle kommunen (per våren 2023). Det fyrste kriteriet gjer at vi leita etter dokument frå 117 kommunar: 89 kommunar med nynorsk som statleg skriftspråk i 2023⁶ og 28 språknøytrale kommunar med grunnskular med nynorsk som opplæringspråk⁷.

6. I tillegg til dei 87 kommunane som per april 2025 var registrerte med nynorsk som statleg skriftspråk i Språkvedtaksforskrifta, hadde Ålesund og Vestnes valt nynorsk på dette tidspunktet.

I jakta på dokument som oppfyller kriteria, har vi nytta oss av den førnemnde spørjegranskinga som LNK og Nynorsk kultursentrum gjennomførte i 2022–2023 (sjå 2 Tidlegare forskning og dokumentasjon). Fleire kommunar la språkpolitiske dokument ved svaret sitt på spørjegranskinga. I desember 2022 og januar 2023 gjekk vi gjennom nettsidene til alle dei 117 kommunane med mål om å finne fleire dokument enn dei vi fekk tilgang til via undersøkinga.⁸ Vi kontakta i nokre tilfelle kommunane for å få tilsendt dokumenta.

Nokre kommunar har fleire dokument. Sogndal og Ålesund har både ein språkprofil og språkbruksplan. Tilsvarende har sju kommunar på Søre Sunnmøre (Hareid, Herøy, Sande, Ulstein, Vanylven, Volda og Ørsta) ein felles språkprofil, og fire av desse (Hareid, Herøy, Volda og Ørsta) har i tillegg kvar sine språkbruksplanar. I slike tilfelle har vi granska begge dokumenta som gjeld for den aktuelle kommunen. At det både er 39 kommunar og 39 dokument, er altså tilfeldig. Dokumenta er vedtekne på ulike tidspunkt. Det eldste dokumentet er frå 1998, medan det nyaste er frå 2023. Storparten av dokumenta er vedtekne i perioden 2016–2020. Språklova vart vedteken i 2021, og ho har vore gjeldande sidan 1. januar 2022. Det betyr at dei fleste av dokumenta er laga før lova. Vi meiner at vi likevel kan granske om den kommunale språkpolitikken bidreg til å realisere språklova sitt mål om å fremje nynorsk, sidan den kommunale språkpolitikken, uavhengig av når han vart til, skal svare for det som i dag er gjeldande lovverk.

4.2 *Innhaldsanalyse*

I analysen av dei 39 dokumenta har vi lagt oss tett opp til innhaldsanalyse (Krippendorff 2004). Det vil seie at vi har nærlesne og koda materialet med mål om å få ei systematisk oversikt over meiningsinnhaldet. Studien har både kvantitative og kvalitative trekk. Krippendorff (2004: 16) argumenterer med at tekstanalysar alltid inneber tolking, ogso når det er snakk om å telje førekomstar i eit tekstmateriale. Vi har koda materialet

7. Aure, Hustadvika, Gjemnes, Molde, Rauma, Sunndal, Bergen, Askøy, Gjesdal, Hå, Karmøy, Sandnes, Sola, Stavanger, Strand, Tysvær, Evje og Hornnes, Kvinesdal, Lyngdal, Sirdal, Dovre, Etnedal, Lesja, Nord-Aurdal, Sel, Sør-Aurdal, Sør-Fron og Drangedal.
8. Inne på nettsidene søkte vi på desse søkeorda: Språk, målform, skriftspråk, nynorsk, målbruksplan, språkbruksplan, språkplan, språkprofil, klarspråk. Vi sjekka i hovudsak dei to fyrste sidene med søkeresultat.

systematisk og kan soleis vise til tal på kor ofte kodane opptrer i materialet. Samstundes er det tekstinnhaldet som er viktig i denne studien, og vi vel difor å vise til tekstutdrag og kommentere desse. Like fullt bidreg talmaterialet til å gje eit bilde av den kommunale språkpolitikken, og kombinasjonen av teljing og teksttolking bidreg med truverd til studien.

Dei 39 dokumenta utgjer analyseiningane. Fordi vi ville undersøkje kva dokumenta inneheldt, ikkje førekomstar av ulike typar meningsinnhald i den same teksten, var det ikkje naudsynt å dele tekstane inn i mindre analyseiningar. Gjennom nærlesinga har vi likevel fått eit inntrykk av kor hyppig og i kor stort omfang eit meningsinnhald er dekt. Fordi det finst lite forskingsbygd kunnskap om kommunale språkpolitiske dokument, og fordi vi ynskte å skildre innhaldet inngåande, hadde vi ei induktiv tilnærming og utvikla analysekategoriane ut frå dokumenta. Vi nærlas dokumenta for å utarbeide kategoriane, og vi enda opp med 54 empiridrivne kategoriar (sjå vedlegg 2). Deretter gjekk vi attende og koda dokumenta på nytt ut frå desse kategoriane.

I tillegg til dei 54 empiridrivne kategoriane hadde vi fire teoridrivne kategoriar. Det er viktig å merke seg at nokre utdrag frå dokumenta høver i bae kategoritypar og har vorte kategorisert deretter. Den deduktive tilnærminga til materialet botnar i den teoretiske og empiriske kunnskapen vår om dei ulike hovudtypane språkplanlegging: korpus-, status-, tileignings- og prestisjeplanlegging. Vi ynskte å undersøkje om dokumenta inneheldt desse ulike typane planlegging for nynorsk, og då særleg prestisjeplanlegging. Dei ulike typane planlegging er definerte i kapittel tre. Definisjonane er breie, og vi måtte i visse tilfelle drøfte om eit utdrag frå eit dokument skulle kodast som den aktuelle typen planlegging. Dette gjeld særleg for prestisjeplanlegging. Fordi vi meiner at kommunane sjølve må uttrykkje ein klar intensjon om å styrkje og/eller fremje nynorsk i dokumentet sitt, har vi til dømes valt å ikkje kode LNK-medlemskap som prestisjeplanlegging. LNK arbeider for «å fremja nynorsk språk og kultur i offentleg verksemd» (LNK 2009), men medlemskap i ein organisasjon er ikkje det same som at kommunen sjølv har som mål å fremje nynorsk. Eksplisitte mål om å styrkje nynorsk er derimot koda som prestisjeplanlegging, som her frå Stavanger kommune: «Kommunestyret har vedtatt å styrka nynorsken både i kommuneadministrasjonen og i kommunen elles.» I 3 Teoretisk rammeverk synte vi at tileigningsplanlegging kan fremje nynorsk kvantitativt. Vi har i kodinga likevel halde oss til dei teoretiske definisjonane av dei ulike typane, slik at akti-

vitetar som har som mål å auke bruken / talet på brukarar av eit språk er koda som tileigningsplanlegging. For alle typane planlegging har vi berre koda planlegging for nynorsk, sidan vi primært er interesserte i reguleringa av nynorsk og spesifikt i fremjing av nynorsk. Det vil seie at vi ikkje har koda formuleringar om fremjing av den lokale dialekta som prestisjeplanlegging, sjølv om dette er prestisjeplanlegging for dialekt.

5 Resultat og funn

I dette kapittelet vil vi fyrst presentere kva typar planlegging vi finn i dei ulike dokumenta. Denne presentasjonen tek utgangspunkt i dei teori-drivne kategoriane, men sidan fleire utdrag frå dokumenta høver i både kategoritypar, er nokre av dei empiridrivne kategoriane ogso dekte her. I 5.2 tek vi utgangspunkt i dei resterande empiridrivne kategoriane når vi presenterer andre tema og politikkområde som kommunane tek sikte på å regulere. I 5.3 tek vi føre oss intertekstualitet og oppfylging av planane. Når vi presenterer resultatet av analysen, vil vi vise til døme frå datamaterialet. For å synleggjere kva dokument vi refererer til, nyttar vi namnet på den aktuelle kommunen. I dei få tilfella der det er fleire dokument frå ein kommune, viser vi ogso til om det er språkbruksplanen eller språkprofilen vi refererer til.

5.1 Ulike typar planlegging

I 37 av 39 dokument finn vi korpusplanlegging for nynorsk, 35 har statusplanlegging, 9 har prestisjeplanlegging og 26 har tileigningsplanlegging. Tabell 1, som ogso skil mellom dokumenttype, gjev eit oversyn i prosent og tal i parentes.

5.1.1 Korpusplanlegging

Kommunane som driv korpusplanlegging, vil gjennom dokumenta regulere strukturen og forma til språk. 19 av dokumenta slår fast ei husnorm, som i større eller mindre grad snevrar inn korleis dei tilsette skal skrive nynorsk. Vinje kommune skriv at «[d]er det finst valfrie former, bør me velje den forma som ligg nærast vinje-dialekten. I kommunen skal desse formene nyttast: Kløyvd infinitiv eller e-infinitiv, me, skule, fyrst, då, no, ynskje». 14 dokument nemner eigen bruk av nynorsk terminologi. Mange har liknande formuleringar som Gloppen: «Dei eins-

	Språkbruksplanar (22)		Språkprofilar (14)		Andre dokument (3)		Alle dokument (39)	
Korpusplanlegging	95 %	(21)	100 %	(13)	67 %	(2)	95 %	(37)
Statusplanlegging	100 %	(22)	71 %	(10)	100 %	(3)	90 %	(35)
Tileignings- planlegging	100 %	(22)	7 %	(1)	100 %	(3)	67 %	(26)
Prestisjeplanlegging	23 %	(5)	14 %	(2)	67 %	(2)	23 %	(9)

Tabell 1: Typar språkplanlegging i ulike språkpolitiske dokument.

kilde einingane skal gjere seg kjende med den nynorske terminologien på sine fagfelt.» 36 av dokumenta regulerer struktur og form ved å vise til at kommunen skal nytte eit klart språk. Nokre dokument har fyldige skildringar av klarspråk, medan andre har kortare formuleringar av typen «[k]ommunen ønskjer eit enkelt, klart og brukarvenleg språk» (Øygarden). Vi har rekna klarspråk som korpusplanlegging fordi reguleringar av korleis vi skriv, til dømes av aktiv- og passivbruk, endrar morfologien og syntaksen til språket.

5.1.2 Statusplanlegging

Statusplanlegging er retta mot bruken av og funksjonane til språk. Mange av dokumenta vi har granska, slår fast kva status nynorsk og/eller bokmål har i kommunen, og vidare kva dette tyder i praksis. 29 dokument viser til kva statleg skriftspråk kommunen har vedteke, og 35 viser til kommunalt administrasjonsspråk. Det er variasjon i korleis dei ulike dokumenta omtalar kommunalt administrasjonsspråk. Vi valde å kode ei rekkje formuleringar som «Kommunalt administrasjonsspråk». Nokre dokument refererer til «administrasjonsspråk/administrasjonsmål» (t.d. Ål og Hemsedal). Andre nyttar «styringsmål» eller «det offisielle styringsmålet» (t.d. Kvam, Voss, Hareid, Hjelmeland). Dokumentet frå Suldal nyttar innleiingsvis formuleringa «det offisielle styringsmålet», men refererer seinare til «administrasjonsspråket». Nokre dokument skil ikkje klart mellom statleg skriftspråk og kommunalt administrasjonsspråk, og nokre brukar andre omgrep. Vi har likevel valt å kode fylgjande formuleringar som «Kommunalt administrasjonsspråk»:

Askøy er en språkøytral kommune. Du velger derfor selv om du vil uttrykke deg på nynorsk eller bokmål. (Askøy)

Aurland kommune tok i bruk nynorsk i skulestyret 12. mars 1914 og i heradsstyret 10. februar 1922. (Aurland)

Bømlo kommune har nynorsk som målform. (Bømlo)

Her har vi teke omsyn til samanhengen for å avgjere kodinga. Setninga i dokumentet frå Aurland, til dømes, vert etterfølgt av setninga «[a]lle tilsette og alle kommunale organ pliktar å nytta nynorsk skriftspråk i tenesta». Vi meiner dette talar for at «tok i bruk nynorsk» bør lesast som at nynorsk er det kommunale administrasjonsspråket. Vi kjem seinare attende til kva den store variasjonen i omgrepsbruken kan tyde.

I statusplanlegginga er det ikkje forma til språket som vert regulert, men bruken av det. Setninga frå Aurland-dokumentet sitert over, er koda som «Dei tilsette skal bruke nynorsk». Til saman 22 dokument dekkjer denne kategorien. Det er eit stort fleirtal av dokumenta, som ogso reflekterer at det er flest nynorskkommunar i utvalet. Mange av dei resterande dokumenta, både frå nynorskkommunar og nøytrale kommunar, inneheld formuleringar som er koda som «Dei tilsette kan alltid velje skriftspråk sjølve» (4), «Dei tilsette er oppmoda om å bruke nynorsk» (5) eller «Dei tilsette kan velje mellom nynorsk og bokmål i nokre samanhengar» (8). Tala i parentes viser til kor mange dokument som opererer med den aktuelle kategorien.

Nokre språkpolitiske dokument spesifiserer kva dokument frå kommunen som skal vere skrivne på nynorsk. 21 spesifiserer at nokre dokument skal vere på nynorsk, og 11 spesifiserer at alle dokument skal vere på nynorsk. Berre éin kommune (Bergen) har eit mål om prosent nynorsk i dokument og anna. 17 dokument slår fast at administrasjonsspråket skal vere nemnt i stillingsutlysingar, og ni dokument spesifiserer at nynorskdugleik er eit tilsetjingskriterium. Reguleringar som desse er ei konkretisering av kva det vil seie å ha nynorsk som kommunalt administrasjonsspråk.

5.1.3 Tileigningsplanlegging

Tileigningsplanlegging viser til planlegging av aktivitetar som har som mål å auke bruken av, eller talet på brukarar av, eit språk. I dokumenta

ser vi slik planlegging innan to domene: det administrative og opplæringa. Seks dokument tek utelukkande føre seg det administrative domenet. Resten av dokumenta regulerer, på ulike vis og til ulik grad, språkbruk i barnehage og skule. To dokument nemner vaksenopplæringa (t.d. Stord: «Me skal bruka nynorsk som opplæringsspråk i barnehagen, grunnskulen og vaksenopplæringa.»), og fem nemner norskopplæring for innvandrarar (t.d. Gloppen: «Norskopplæringa for innvandrarar skal vere på nynorsk.»). Det er mogleg at vaksenopplæringa her inkluderer og/eller berre refererer til opplæring for innvandrarar, men det er ikkje mogleg å seie sikkert. I dokumentet frå Ål er nynorsk «skulemål» i skulen, medan bokmål er «skulemål i vaksenopplæringa» og «opplæringsmålet for vaksne innvandrarar».

Tileigningsplanlegginga for barnehage og skule som vi finn i dokumenta, er lite spesifikk. Som vi seinare skal kome inn på, nyttar fleire kommunar seg av dei same formuleringane eller av formuleringar som er svært like. Det gjeld mellom anna på opplæringsfeltet. Dette utdraget frå dokumentet for Suldal kommune finn vi variantar av i 19 dokument frå andre kommunar:

Mykje av grunnlaget for talemålet til borna blir lagt i barnehagane og skulane. Det er difor viktig at kommunen har språkmedvitne medarbeidarar på desse stadene. Særleg er åra i barnehagen og dei første skuleåra grunnleggjande. Nynorsk og dialekt må nyttast mest mogeleg i songar, opplesing, leikar og liknande.

Her er både talemål og nynorsk framheva, og både skule og barnehage er sett som viktige aktørar. Innhaldet er, sett vekk frå den siste setninga, likevel lite spesifikt, noko som gjeld mange av formuleringane i materialet. Det finst nokre unntak, som til dømes «Ål kommune har vedtak om nynorsk som hovudmålform i grunnskulen» (Ål) og «Alle skulestartarar skal få informasjon om retten til nynorskklasse» (Bergen). Vi kjem seinare attende til nokre av dokumenta som skil seg ut.

I utdraget frå dokumentet frå Suldal finn vi formuleringa «språkmedvitne medarbeidarar». Åtte dokument nyttar denne formuleringa, alle om tilsette i opplæringa. Kva som ligg i ho, er noko uklart. Ho kan til dømes vise til nynorskkompetanse, som fire andre dokument omtalar direkte, slik til dømes dokumentet til Stord gjer: «Elevane skal få opplæring på nynorsk av lærarar som har god kompetanse i nynorsk.» At mange planar

inneheld eit ynske om kompetanse, ser vi ogso gjennom kategorien «Nynorskurs», som vi finn i 25 dokument. Nokre slår fast at desse kursa skal vere obligatoriske (t.d. Ullensvang), men i dei fleste dokumenta er det ikkje spesifisert om kurs er tilbod eller påbod: «Kommunen skal gje tilsette kurs og rettleiing i nynorsk språkbruk og klarspråk jamleg» (Stord). Fleire planar viser til at det skal vere god tilgang på hjelpemiddel (28), og nokre spesifiserer at det skal vere ein intern språkrådgevar i kommunen (18). Formuleringane om kurs og hjelpemiddel verkar å gjelde administrasjonen, ikkje i opplæringa.

5.1.4 Prestisjeplanlegging

Prestisjeplanlegging skal, kort forklart, gje eit språk auka prestisje. I materialet vårt er det ni dokument som inneheld formuleringar som vi har koda som prestisjeplanlegging: Sogndal, Ulvik, Stavanger, Bergen, Stord, Ålesund (to dokument), Nissedal og Ullensvang. Nokre av planane uttrykkjer eksplisitt eit ynske om å styrkje eller fremje nynorsk:

Kommunestyret har vedtatt å styrka nynorsken både i kommuneadministrasjonen og i kommunen elles. Me oppfordrar deg derfor til å skriva nynorsk dersom du ønsker det. (Stavanger)

Vi skal fremje auka bruk av nynorsk både internt og i samfunnet. (Ålesund, språkprofil)

Her er kommunen sett som ein aktør som kan styrkje nynorsken både internt og eksternt. Dette finn vi ogso i språkbruksplanen for Sogndal kommune, som i detalj skildrar rolla kommunen kan ha som språkpolitisk aktør for nynorsk:

Bruken av nynorsk i kommunen er med på å påverka statusen til målforma, sidan det mykje brukte språket ofte har høgare status enn det som er mindre brukt. At Sogndal kommune er ein tydeleg og medviten nynorskbrukar, og at me oppmodar samarbeidspartnarar, lokalt næringsliv og andre til å nytta nynorsk, er viktig både lokalt, men ogso nasjonalt. Sogndal kommune kan, gjennom eigen praksis og samarbeid med andre kommunar og aktørar, vera med på å sikra plassen nynorsken har i det norske samfunnet. (Sogndal, språkbruksplan)

I dokumentet frå Nissedal er det ei formulering som kan reknast som

både prestisjeplanlegging og tileigningsplanlegging: «Elevar i Nissedal kommune føretrekkjer å skrive og lese nynorsk framfor bokmål» (Nissedal). Vi reknar dette som prestisjeplanlegging fordi eit språk som skal føretrekkjast, må ha ei viss grad av prestisje. Ifølgje Ager (2005: 35) må det aktuelle språket nettopp verte opplevd som meir attraktivt enn alternativet. Vidare er det eit mål om tileigning av nynorsk ved at dei som føretrekkjer nynorsken, ogso vil bruke han, og soleis kan bruken av nynorsk auke. At elevar skal føretrekkje nynorsk, er ogso uttrykt gjenom denne formuleringa: «Andelen av dei elevane som vel bokmål i 8. steget[,] skal gå ned» (Nissedal).

I alle desse døma er det å påverke andre til å nytte nynorsk sett som eit tiltak for å styrkje eller fremje språket. I dokumenta finn vi ogso formuleringar om å påverke andre, utan at det er uttrykt noko eksplisitt mål om å fremje og styrkje nynorsk:

Ål kommunestyre oppmodar om å motivere til bruk av nynorsk i lokalt næringsliv. (Ål)

Nissedal kommune oppmodar alle lokale bedrifter om å nytte nynorsk. (Nissedal)

Vi har delt slike formuleringar inn i tre ulike kategoriar: «Passe på om statsorgan fylgjer språklova / mållova / tek omsyn til språklege rettar kommunen har» (12), «Påverke andre til å levere nynorskmateriell / tilgjengeleg på begge skriftspråk» (13), «Kommunen skal stø opp om nynorsk i interkommunale samarbeid og verksemder» (7).

I materialet er det 10 språkpolitiske dokument som er nyare enn 2021, året språklova vart vedteken, og 29 som er eldre. Ein interessant skilnad er at 70 prosent (7) av dokumenta som er nyare enn språklova, tek føre seg prestisjeplanlegging, medan berre sju prosent (2) av dokumenta som er eldre enn språklova, gjer det same. Sjølv om det her er snakk om små utval, kan dette vere eit teikn på at språklova har bidrege til at fleire kommunar tek føre seg prestisjeplanlegging i dokumenta sine. Vi kjem attende til dette i 7 Avrunding.

5.2 Regulering av andre tema og politikkområde

Over har vi konsentrert oss om kva typar planlegging som finst i dokumenta vi har analysert. Gjennom presentasjonen av dette har vi ogso gjeve eit innblikk i innhaldet i planane, til dømes når det gjeld administrasjon

og opplæring i kommunane. Vi har òg empiridrivne kategoriar frå analysen som synleggjer andre tema og område som kommunane tek sikte på å regulere. Dette gjeld til dømes Den norske kyrkja, lokal dialekt, nærings- og kulturliv, stadnamn og digitale verktøy. Sula, Øygarden og Vindafjord nemner Den norske kyrkja eksplisitt i sine språkbruksplanar. Vindafjord nemner det no sjølvstendige kyrkjesamfunnet i same ordelag som institusjonar der kommunen har eigar- eller stiftarinteresser: «Vindafjord kommune arbeider for at Kyrkja og kommunale selskap og stiftingar, der Vindafjord kommune har eigarskap, nyttar nynorsk som skriftspråk.» Det er ingen planar som nemner andre kyrkje-, trudoms- eller livssynssamfunn. Derimot er det fleire kommunar som tek føre seg næringslivet (til dømes Bergen, Volda, Ål) og nokre få som nemner organisasjonslivet (til dømes Sula, Nord-Fron, Nissedal). På desse punkta har dei fleste målsetnadar utan konkrete tiltak. Øygarden er eit typisk døme: «Kommunen vil arbeida for å få til eit samarbeid med dei næringsdrivande i kommunen om å driva god språkrøkt i lysingar, skilting og anna marknadsføring» (Øygarden). Ål har eit eige, lengre punkt, som inkluderer nokre tiltak:

Ål kommune oppmodar lokalt næringsliv og kulturliv om å nytte nynorsk og hallingmål. Å skilje seg ut språkleg gjev ein styrka identitet og kan vere eit konkurransefortrinn. Ål mållag gjennomfører konkrete tiltak for å fremje god nynorsk språkbruk i det lokale næringslivet. Døme på slike tiltak kan vere gratis språkhjelp, språkbrukskurs for næringsdrivande og prisar for god språkbruk. Ål kommune må koste eventuelle nye tiltak. (Ål)

Elleve kommunar tematiserer kulturlivet. Det er flest som nemner biblioteka og nynorsk litteratur (Bergen, Gloppen, Herøy, Nissedal, Kvinnherad, Sogndal, Stord, Ulvik, Vindafjord, Ål). Vindafjord har «[b]arnebøker på nynorsk vert prioritert i folkebiblioteket sine innkjøp» som eit årleg tiltak. Bergen kommune har nokre kulepunkt i sitt dokument. Nokre av dei er generelle føringar («Bibliotek i Bergen skal fremje nynorsk litteratur, både overfor lærarar og elevar.»), medan nokre av dei er nye tiltak («Oppretta eit nynorsk turbibliotek, gjerne etter Dagsturhytte-modellen, [...]»). Kvinnherad er konkrete i dokumentet sitt og gjev mellom anna slike føringar for dei tilsette: «Borna skal med jamne mellomrom få oppleve nynorske forfattarar og få tilbod om å delta i nynorske litteraturprosjekt». Bergen kommune tek, som den einaste, føre seg ny-

norsk i nasjonale tiltak som Den kulturelle skulesekken og Den kulturelle spaserstokken. Det er fire dokument (Bergen, Nissedal, Midt-Telemark og Kvinnherad) som tematiserer andre kulturtiltak, som til dømes å bidra til kulturtilbod på nynorsk gjennom eigne tilskotsordningar.

Verdien av den lokale dialekta er eit sentralt omdreiningstema i 24 av dokumenta, ofte gjennom opne formuleringar som den vi finn i Ørsta sin språkbruksplan:

Dialekten (målføret) er ein sær viktig del av den lokale kulturarven. Å ha eit godt feste i ein dialekt gjev identitet og sjølvkjensle. Kommunen ser det difor som ei sentral oppgåve å verne om dialekten vår gjennom levande bruk og medviten utvikling. (Ørsta)

Mange har, som Ørsta, ei formulering om at dialekta skal brukast i barnehagen: «Nynorsk og dialekt må nyttast i størst mogleg utstrekning i songar, opplesing, leikar o.a.» Dei overordna måla vert i liten grad fylgde opp av konkrete tiltak, men det finst nokre unntak. Ål har som konkret tiltak å få vidareført eit lokalt dialektprosjekt: «Ei vidareføring av «Hått Halling», eit prosjekt for å styrke dialekt- og nynorskbruken blant born og unge i Hallingdal» (Ål). Ål og Hemsedal ligg begge i Hallingdal, som er eit område der den lokale dialekta er under press (Skjekkeland og Venås 2021), og desse to dokumenta er dei som tydelegast tek føre seg tiltak for å styrkje dialektene. Elles er dialekt i stor grad brukt, direkte og indirekte, som eit argument for nynorsk. I dokumentet frå Vindafjord står det at «[d]ialekten i Vindafjord ligg tett opp mot nynorsk». Ei utfordring som er direkte nemnd i åtte dokument, er påverknad av enkeltord frå bokmål og engelsk. Les vi vidare i dokumentet frå Vindafjord, står dette: «Me legg likevel merke til at einskildord på bokmål og også på engelsk, arbeider seg inn i språket. Språket er under press og det er viktig at kommunen har ein medviten språkpolitikk.»

Arbeid med å vedta og synleggjere stadnamn er ei offentleg oppgåve der kommunane spelar ei viktig rolle, og dette syner att i dokumenta vi har analysert. 25 dokument har eit punkt om stadnamn, som til dømes skildrar kva reglar som gjeld, og korleis kommunen skal arbeide med stadnamn. Formuleringane er ofte like, og denne går att:

Kommunen ser det som viktig at byggjefelt, vegar og andre stadnamn får namn i samsvar med lokal namnetradisjon, og der uttalen er i samsvar med

målføret. Lov om stadnamn frå 18. mai 1990 gjev reglar for skrivemåten av stadnamn. (Nord-Fron)

Nokre kommunar, som Askøy, spesifiserer ordval i til dømes adressenamn: «Kommunen må velge adressenavn i tråd med matrikkelloven, og skrivemåten må være i tråd med stedsnavnloven. Vi skriver veg, ikke vei.»

Bergen er ein av få kommunar som slår fast kva språk namna på ulike kommunale underordna einingar skal vere på: «I visse bydelar bør det skiltast på nynorsk, og somme avdelingar, seksjonar og etatar skal anten ha namn på både nynorsk og bokmål eller berre nynorsk» (Bergen). Her ser vi at Bergen òg vedtek at nynorsk bør brukast på skilt i «visse bydelar». Tilsvarande finn vi i Midt-Telemark sitt dokument, der det skal skiltast på bokmål i «det området som tidlegare var Sauherad kommune» og på nynorsk i «det området som tidlegare var Bø kommune». I språkbbruksplanen til ein annan nyleg samanslegen kommune, Ålesund, står det at nynorsk skal brukast i «informasjonsmateriale, skilt, plakatar, brosjyrar m.m.» I dokumentet til Stord står det at «Me skal nytta nynorsk og eit klart språk i informasjon til innbyggjarane: [...] På alle skilt for kommunale bygg og liknande.» Samla er det ni dokument som tek føre seg skilting på nynorsk.

I analysen vart det ogso synleg at det digitale domenet vert forsøkt regulert. Av dei 39 dokumenta er det 13 som tematiserer digitale verktøy og/eller programvare på nynorsk. Nokre dokument inneheld forsiktige formuleringar liknande denne frå Suldal: «Bruken av informasjonsteknologi (IT) i kommunen skal so langt råd er tilpassast den vedtekne målbruksplanen.» Andre har meir konkrete formuleringar, ofte inkludert eit medvit om innkjøpsmakt:

Kommunen skal så langt det er mogleg, prøve å ha all digital programvare tilgjengeleg på nynorsk. Der faglege argument gjer at ein må velje ei programvare utan nynorsk brukargrensesnitt, skal kommunen gjere produsenten, og eventuelt relevante interesseorganisasjonar, merksame på ønsket om parallellversjon, slik at alle relevante aktørar er klar over behovet. Dette gjeld like sterkt der ei programvare ikkje finst på verken bokmål eller nynorsk, berre engelsk. (Sula)

Det er berre eitt dokument som nemner språkteknologi. Det er dokumentet frå Bergen, som er det nyaste i utvalet. At ikkje andre nemner

språkteknologi, kan skuldast at dokumenta er utforma før teknologien vart mykje omsnakka.

I seks av dokumenta vert det vist til at nynorsk er eit mindre brukt språk i Noreg, og kva konsekvensar dette har. I språkbruksplanen frå Sogndal står dette

Nynorsk er eit mindre brukt språk i Noreg, og brukarane av språket er i mindretal nasjonalt. Dette gjer oss meir utsette for ikkje å få oppfylt dei språklege rettane våre. Sogndal kommune vil ta eit særleg ansvar for at nynorsk språk er godt synleg i kommunen, og at innbyggjarane får møta språket sitt i det daglege. Dette er særleg viktig for unge nynorskbrukarar, for å motverka målbyte frå nynorsk til bokmål. (Sogndal, språkbruksplan)

Her tematiserer dokumentet mindretalsposisjonen til nynorskbrukaren, trass i at språkbrukaren i Sogndal ikkje er i eit mindretal lokalt. Medan Sogndal ligg i kjerneområdet⁹ for nynorsk, ligg Sula i randsona, og språkbyte-problematikken er dimes meir presserande her. Språkbyte vert ogso tematisert i dokumentet frå Stord, ein annan kommune som må reknast som kjerneområdet for nynorsken. I Ål derimot, som både er eit stabilt og eit ustabilt nynorskområde (Sønnesyn 2023: 6), vert ikkje språkbyte tematisert, men dokumentet slår fast at «[d]et skal ikkje vera vanskeleg å vera nynorskbrukar i kommunen». Her vil vi leggje til at Ål kommune i 2021 vart kåra til Årets nynorskkommune, mellom anna grunna at mange ungdomar i kommunen held på nynorsk, i kontrast til resten av Hallingdal (Språkrådet 2021). Fleire kommunar er medvitne statusen nynorsk har lokalt og nasjonalt, slik denne formuleringa frå Stord syner: «Som senter i ein region der nynorsken står sterkt, har me ogso ansvar for å bidra til å oppretthalda posisjonen til nynorsken og styrka statusen til målforma, ikkje berre regionalt, men ogso nasjonalt.» Desse kommunane, og nokre få andre, har teke mindretalsomsyn i politikktutforminga.

5.3 Intertekstualitet og oppfølging

Analysen av dei 39 dokumenta avdekte store likskapar mellom mange dokument. Det er fleire årsaker til dette. Noko skuldast at nokre kommunar har brukt ein mal utarbeidd av LNK, slik til dømes Sogndal kom-

9. Sjå Sønnesyn (2023: 6) for ei grundig utgreiing om omgrepa kjerneområde og randsona.

mune har gjort: «I arbeidet med denne planen har me henta innhald frå forslag til språkbruksplan for Sogndal kommune utarbeidd av Sogndal Mållag og frå malen Språkbruksplan for X kommune utarbeidd av Fretland & Fretland for Landssamanslutninga av nynorskkommunar.» Det er få kommunar som er so eksplisitte om bruken av malen, men analysen vår viser at fleire kommunar har brukt han. Analysen avdekkjer ogso at kommunar har late seg inspirere av kvarandre, òg uavhengig av denne malen. Dokumenta frå Bygland og Bømlo har mykje til felles med dokumentet frå Sunnfjord. Båe er eksplisitte om at dei har sett til dokumentet frå Sunnfjord i arbeidet med å utvikle sitt eige, og i dokumentet frå Bygland står fylgjande formulering: «Vi brukar til dømes vi i staden for me og e-infinitiv i staden for a-infinitiv i Sunnfjord.» Her kan det sjå ut som dei som har laga dokumentet har gløymt å endre kommunenamnet. Analysen har ogso synt at fleire føreord, ofte signerte av kommunale leiarar, er heilt identiske. Det er grunn til å spørje om slike likskapar kan vitne om manglande lokal eigarskap til innhaldet i dokumenta, og om politikken ved tekstkopiering i mindre grad er eit svar på lokale behov og ynske. Samstundes kan likskapen mellom dokument ogso kome av eit ynske om å lage eit godt dokument, og ein strategi om å oppnå det gjennom å sjå til kva andre har gjort og å eventuelt nytte LNK-malen.

Det er ogso slik at nokre likskapar mellom kommunane kjem av intertekstuelle koplingar til andre styringsdokument. Det vert særleg vist til opplæringslova (18 dokument), stadnamnlova (20 dokument) og mållova eller språklova (20 dokument). Her er eit døme frå Ullensvang:

Skuleleiarar har ansvar for å gjera dei tilsette kjende med §2-5 i opplæringslova. I denne paragrafen står det at lærarane skal ta omsyn til talemålet til elevane i ordval og i uttrykksmåtar. Tilsvarande må dei tilsette i barnehagane ta dei same omsyna. (Ullensvang)

Det vert oftast referert til spesifikke delar av lovverket, slik som i dømet over. Når det gjeld opplæringslova, vert det primært referert til regulering av hovudmål og/eller omsyn til eleven sitt eige talemål. Det vi her ser, er at den lokale språkpolitikken for nokre område er underlagt den nasjonale.

Dokumenta vi har analysert, er de jure språkpolitikk, og for å ha innverknad på språkleg praksis, må politikken setjast ut i praksis. Fleire kommunar verkar medvetne om dette. I analysen fann vi 14 dokument

med formuleringar i kategorien «Planen skal fylgjast opp». Eit døme på dette finn vi i dokumentet frå Samnanger: «Ei rekkje tiltak må gjennomførast for å sikra at språkprofilen vert teken i bruk.» Det vert vist til ein eigen plan over desse tiltaka, som skal reviderast «med jamne mellomrom». Denne planen er ikkje ein del av empirien i studien vår. I kategorien «Leiarane sitt ansvar for å fylgje planen» har vi registrert 13 dokument. I dokumentet frå Midt-Telemark står det at «[r]ådmannen skal rapportere på målbruksplanens mål og intensjonar» gjennom tertialrapporteringar og årsmeldingar. Språkbruksplanen for Sogndal kommune slår fast at «[d]et er leiarane i Sogndal kommune sitt ansvar å sjå til at dei tilsette fylgjer Språkbruksplanen.»

6 Kommunal språkpolitikk: definisjonar, kjenneteikn og unntak

Resultata over, særleg framstillinga i tabell 1, illustrerer nokre skilnader på dei ulike dokumenttypane i materialet vårt. I dette kapittelet vil vi gå gjennom skilnadane og likskapane mellom dei to hovudtypane dokument og syne at nokre dokument skil seg ut. Blant desse er fleire dokument frå nyleg samanlegne kommunar, so kapittelet tek difor ein nærare titt på kva politikken i desse kommunane kan fortelje om lokal språkpolitikk.

Analysen vår av dei 39 dokumenta har fått fram nokre kjenneteikn på dei to hovudtypane kommunale språkpolitiske dokument: *Språkbruksplanar* er språkpolitiske dokument som i hovudsak tek føre seg på kva måtar nynorsk (og eventuelt bokmål) skal brukast i administrasjon, opplæring og andre kommunale oppgåver. Slike planar har stundom ei husnorm eller skriveråd, og kan dessutan kome innom andre språkpolitiske spørsmål som til dømes stadnamn. Planane er for det meste vedtekne av kommunestyret, og dei fleste byggjer på malane til LNK. *Språkprofilar* er språkpolitiske dokument som tek føre seg klarspråkstips og skrivereglar, og som gjerne har ei husnorm. Dei er mest retta mot dei som skriv på vegner av kommunen. Profilane refererer ofte til overordna språkpolitiske mål og vedtak, men har få detaljerte reglar om kvar nynorsk, bokmål eller andre språk skal brukast. Fleire av planane refererer til KS og Språkrådet sitt arbeid for klart språk i kommunesektoren. Språkprofilane er for det meste vedtekne i kommuneadministrasjonen. I studien har vi ikkje granska kva som *ikkje* vert regulert. Vi kan dimesd ikkje uttale oss om kommunale ansvarsoppgåver eller emne som kommunane kunne

ha regulert gjennom slike dokument, men som det ikkje vert presentert nokon politikk for.

Som vi ser i presentasjonen av funna våre, er det mykje som tyder på at kva dokumenttype eller mal kommunane vel, er avgjerande for kva område som vert forsøkt regulert, og meir overordna kva språkpolitikk kommunane endar opp med. Er det ein språkbruksplan, tek kommunen sikte på å regulere språk i den kommunale administrasjonen og i opplæringa. Planen slår fast kva formell status nynorsk og eventuelt bokmål har, og han seier ofte noko om den lokale dialekta. Har kommunen ein språkprofil, vert ofte formell status slegen fast, men ut over det er det primært forma til språket som vert regulert. Mange språkbruksplanar dekkjer ogso temattikkane vi finn i språkprofilane, medan det omvendte sjeldan er tilfellet. Vi finn få døme på prestisjeplanlegging, uavhengig av dokumenttype. Dei dokumenta som har mål som vi har analysert som prestisjeplanlegging, har ofte ikkje meir konkretisert politikk for å oppnå måla. Stavanger sitt mål om å fremje nynorsk – utan nokon konkrete tiltak anna enn at dei tilsette vert oppmoda om å bruke nynorsk – er eit døme på dette. Her vil vi ogso nemne at Hope i si gransking av språkpolitikken kring folkebibliotek finn at «språkbruksplanar er eit fenomen i nynorskkommunar og språknøytrale kommunar der nynorsk har ei viss utbreiing, medan språkprofilar finst i både bokmåls- og nynorskkommunar og i språknøytrale kommunar» (Hope 2022: 41). Vi har ikkje granska dokument frå bokmålskommunar, men funna til Hope støttar opp om inntrykket vårt av den kommunale språkpolitikken og det opplevde behovet for reguleringar av han i ulike kommunar.

Ein del av dokumenta i materialet vårt er ei blanding av dei to hovudsjangrane, andre skil seg ut frå todelinga på anna vis. Tre av dokumenta skil seg so markant ut at vi har gjeve dei merkelappen andre språkpolitiske dokument: Bergen, Nissedal og Samnanger. Bergen og Nissedal har, som tidlegare nemnt, tydeleg prestisjeplanlegging.

Ordet fangar. Språkpolitisk plan for Bergen (2023) er mykje meir omfattande enn dei andre dokumenta i utvalet. Dokumentet tematiserer mellom anna samiske språk, kvensk, norsk teiknspråk, bergensk dialekt og språkteknologi. *Plan for bruk av nynorsk i Nissedal kommune* skil seg ut ved å ha sin eigen struktur. Dokumentet har ein innleiande tekst som skildrar kvifor kommunen laga planen. So fylgjer ein overordna visjon, hovudmål og sidan delmål som konkretiserer hovudmåla. Samanliknar vi med strukturen i andre dokument, verkar denne strukturen å klarare

få fram samanhengen mellom problema kommunen har, og løysningane han har vedteke. *Språkprofil for Samnanger kommune* er både ein språkprofil og språkbruksplan, sidan dei har ein kortare språkbruksplan-del. Denne liknar på tilsvarende tekst i reine språkbruksplanar.

Her vil vi ogso nemne *Språkbruksplan for tilsette i Stord kommune*, sidan han skil seg ut ved å leggje mykje meir vekt på prestisjeplanlegging enn dei andre språkbruksplanane i materialet. Det er lagt meir vekt på korleis kommunen skal vere ein språkpolitisk aktør for å både gjere det enkelt å vere nynorskbrukar, og å styrkje nynorsk språk i ein nasjonal samanheng. Stord har hatt kjennskap til LNK-malen (Stord kommune 2022), men denne er omarbeidd og tilpassa lokale ynske og behov (jf. *local language policy*, Liddicoat og Baldauf 2008).

Slike lokale tilpassingar er elles særleg synlege i planar som har vorte til i kommunar som nyleg har vorte samanslegne. Ålesund og Midt-Telemark kommunar har språkbruksplanar som ber preg av at dei er resultat av kommunesamanslåingar mellom nynorskkommunar og språknøytrale kommunar der bokmål dominerte. Dokumenta legg opp til ulike former for språkveksling mellom nynorsk og bokmål. Det er kan hende rettare å seie at kommunane har eit tospråkleg kommunalt administrasjonsspråk enn at dei er nynorskkommunar.

Dette er ein kontrast til dokumentet til nye Ullensvang kommune, som vart til etter at språknøytrale Odda kommune vart samansleggen med nynorskkommunane Jondal kommune og Ullensvang herad. Dokumentet legg i mykje større grad opp til at Ullensvang berre skal bruke nynorsk. Det einaste unntaket er at dei tematiserer tradisjonen for bokmål i skulekrinsen Tyssedal og gjer unntak for tiltaket «[a]lt skriftleg tilfang som vert nytta i barnehagar og i skular, skal vera på nynorsk» når det gjeld «barnehagar i bokmålskrinsar og for skuleelevar med bokmål som hovudmål». Dette syner lokal tilpassing. Nye Stavanger kommune, som var ei samanslåing mellom bokmålskommunen Stavanger, språknøytrale Rennesøy (med nynorskelevar) og nynorskkommunen Finnøy, har få detaljerte reglar om språkveksling i sin språkprofil, men har eit prestisjemål om å fremje nynorsk, som vi tidlegare har referert til.¹⁰

10. I fleire samanslegne kommunane som vart til då ein kommune med nynorsk i skulen vart slegen saman med ein bokmålsdominert kommune (Molde, Sandnes, Lyngdal og Hustadvika), var det ikkje vedteke noko språkpolitisk dokument då vi samla inn materialet.

7 Avrunding

I denne artikkelen har vi analysert kommunale språkpolitiske dokument, og basert på analysen har vi skildra likskapar og skilnadar mellom dei to dokumenttypane språkprofilar og språkbruksplanar. Vi har ogso undersøkt om den kommunale språkpolitikken kan bidra til å realisere språklova sitt føremål om å fremje nynorsk. Analysen har avdekt stor variasjon. Dei fleste dokumenta inneheld ikkje prestisjeplanlegging for nynorsk. At 70 prosent (7) av dokumenta som er nyare enn språklova, gjer det, kan vere eit teikn på at språklova har bidrege til at fleire kommunar enn tidlegare tek føre seg prestisjeplanlegging. Den nasjonale lova har i so fall hatt direkte innverknad på den lokale politikktutforminga, og det er grunn til å tru at ho ogso kan ha det i åra framover. Haarmann (1990) hevdar at all språkplanlegging vert påverka av korleis det aktuelle språket vert oppfatta, planlegging avheng altso av prestisjen til det språket. Ifylgje Haarmann er prestisjeplanlegging særleg viktig i statusarbeid, som alle språkbruksplanane og 71 prosent (10) av språkprofilane dekkjer. Om språkpolitiske mål vert oppfylte, er mellom anna avhengig av haldningar til språka som vert regulerte. Over refererte vi til at dokumentet frå Ål ikkje nemner språkbyte, trass i at kommunen ligg i Hallingdal, der mange byter til bokmål. Heller ikkje Hemsedal nemner språkbyte direkte, og ingen av desse planane dekkjer prestisjeplanlegging. At ungdom vel vekk nynorsk, skuldast mellom anna den manglande prestisjen til språket (sjå t.d. Wold 2019). Om kommunar i randsonene driv prestisjeplanlegging eller ikkje, er verdt å merke seg, sidan behovet truleg er større i slike kommunar der nynorsk er under sterkare press enn i kommunar i kjerneområdet. Det er særleg i randsones kommunane det er behov for å fremje nynorsk. På same tid inneheld dokumenta frå mange av randsones kommunane tileigningsplanlegging, som kvantitativt skal fremje nynorsk – om planlegginga lukkast. For å undersøkje om det i den norske konteksten er hald i påstanden frå Haarmann om at prestisje er essensielt for at språkpolitikk skal lukkast, kunne ein studert den faktiske fremjinga av nynorsk i kommunar med og utan prestisjeplanlegging i språkpolitiske dokument. Ein slik studie kunne kome med nyttige bidrag i diskusjonen om ulike typar språkplanlegging.

Undervegs i arbeidet med denne studien har vi måtte minne oss sjølve på at mange kommunar ikkje har noko språkpolitisk dokument. Ogso det seier noko om den kommunale språkpolitikken. At det er opp til

kommunane sjølve om dei vil vedta noko språkpolitisk dokument, har som konsekvens at mange ikkje har nokon vedteken språkpolitikk. Dei fleste kommunar har gjort vedtak om statleg skriftspråk. Men dette vedtaket gjeld alto språket staten brukar i kommunikasjon med han, ikkje kommunen sin eigen språkbruk. Det er nasjonale føringar som gjer at kommunane må fatte eit vedtak, samstundes som kommunane gjennom dette vedtaket kan uttrykkje lokale behov. Flaten og Vollan (2021) finn at det ofte ikkje er noko samsvar mellom kommunar sitt statlege skriftspråk og den språklege praksisen på nettsidene til kommunen, og at språknøytrale kommunar stort sett nyttar bokmål på sine nettsider. Funna indikerer at vedtaket om statleg skriftspråk ofte ikkje seier so mykje om språkpolitikken i ein kommune, og i alle fall ikkje om praksisen som skal fylgje av politikken.

Den tidvis uklare omgrepsbruken i kommunal språkforvaltning gjer ikkje saka lettare. Analysen vår har avdekt at det er stor variasjon i omgrepsbruken til kommunane særleg når det gjeld omgrepa kommunalt administrasjonsspråk og statleg skriftspråk. Vi har ikkje granska kva konsekvensar den uklare omgrepsbruken har, men vi meiner det er trygt å hevde at ein tydelegare omgrepsbruk kunne hjelpt tilsette i oppfylginga av politikken og gjort det enklare for innbyggjarane å kjenne til og eventuelt ta stilling til politikken. Uklarheita i overordna omgrepsbruk syner ogso behovet for å konkretisere kva vedtaka om kommunalt administrasjonsspråk og statleg skriftspråk betyr i praksis¹¹ og dimed tydeleggjere kva som er språkpolitikken i ein kommune. Dette vert gjort i mange av dei språkpolitiske dokumenta i materialet vårt. Samstundes ser vi eit behov for tydelegare statlege reguleringar, slik fleire språkpolitiske studiar etterlyser (t.d. Bjørhusdal og Budal 2017). Tydelegare reguleringar kunne gjort det enklare for kommunane å bidra til å realisere språklova sitt mål om å fremje nynorsk (§1). Samstundes er det viktig at den kommunale språkpolitikken framleis får svare på lokale behov og ynske.

11. Thingnes (2020 a; 2020 b) syner liknande omgrepsforvirring og konkretiseringsbehov i sin analyse av språkpolitikkutforming ved Høgskulen på Vestlandet.

Referansar

- Ager, Dennis. 2005. Image and Prestige Planning. *Current Issues in Language Planning* 6 (1), 1–43. <https://doi.org/10.1080/14664200508668271>
- Baldauf, Richard. B. Jr. 2005. Language planning and policy research: An overview. I: *Handbook of research in second language teaching and learning*, red. E. Hinkel, 957–970. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Bjørhusdal, Eli. 2014. *Mellom nøytralitet og språksikring: Norsk offentlig språkpolitikk 1885–2005*. Doktoravhandling, Universitetet i Oslo.
- Bjørhusdal, Eli. 2015. Nøytralitet eller nynorsk? Språkpolitiske hovudprinsipp i norsk opplæring. I: *Nye røyster i nynorskforskinga* red. Hjalmar Trond Eiksund og Jan Olav Fretland, 104–119. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Bjørhusdal, Eli. 2016. Kritiske vegval for det norske språkregimet. *Nytt norsk tidsskrift* 3(33). 183–194. <https://doi.org/10.18261/issn.1504-3053-2016-03-02>
- Bjørhusdal, Eli og Ingvil Brügger Budal. 2017. Språk og nynorsk – kva er planen? Ein analyse av årsplanar i barnehagar på Vestlandet. I: *Nynorsk med dei minste*, red. Eli Bjørhusdal og Ingvil Brügger Budal, 41–66. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Bjørhusdal, Eli, Gudrun Kløve Juuhl og Jorunn Simonsen Thingnes. 2024. Language policy on the ground in Norwegian kindergartens. *Linguistics and Education* 81. <https://doi.org/10.1016/j.linged.2024.101294>
- Bolstad, Erik. 2014, 26. november. Kommuner i Norge. *Store norske leksikon*. https://snl.no/kommuner_i_Norge
- Cooper, Robert L. 1989. *Language planning and social change*. New York: Cambridge University Press.
- Flaten, Tom og Magnhild Vollan. 2021. Bokmål, nynorsk eller språklig nøytral? En studie av målvedtak og målformpraksis i kommunene. *Maal og Minne*. 113 (2), 75–113. <https://doi.org/10.52145/mom.v113i2.2000>
- Grepstad, Jon. 2023, 25. oktober. Administrasjonsspråket (i Noreg). *Store norske leksikon*. https://snl.no/administrasjonsspr%C3%A5k_-_i_Noreg

- Grepstad, Ottar. 2020 a. *Språkfakta 2020. Tala. Forteljingane. Dokumenta. Languages in Norway: A story by numbers*. Grepstad skriveri.
- Grepstad, Ottar. 2020 b. *Språkfakta 2020. Tabellane. Bonusidene*. Grepstad skriveri.
- Grepstad, Ottar. 2020 c, 23. november. Landssamanslutninga av nynorskkommunar. *Store norske leksikon*. https://snl.no/Landssaman-slutninga_av_nynorskkommunar
- Grønvik, Oddrun. 1987. *Målbruken i offentlig teneste 1930–1940. Ein studie i vilkåra for å få gjennomført målbruksreglane i lov og føresegner frå 1930–1931*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Haarmann, Harald. 1984. Sprachplanung und prestigeplanung. *Europa Ethnica* 2, 81–9.
- Haarmann, Harald. 1986. *Language in ethnicity: A view of basic ecological relations*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Haarmann, Harald. 1990. Language planning in the light of a general theory of language: A methodological framework. *International Journal of the Sociology of Language* 86, 103–126. <https://doi.org/10.1515/ijsl.1990.86.103>
- Hope, Fredrik. 2022. *Dei norske folkebiblioteka – språkpolitiske aktørar? Ei gransking av språkpolitisk praksis i folkebiblioteka, med vekt på nynorsk*. Masteroppgåve, Høgskulen i Volda.
- Hult, Francis M. 2005. A case of prestige and status planning: Swedish and English in Sweden. *Current Issues in Language Planning* 6 (1), 73–79. <https://doi.org/10.1080/14664200508668274>
- Johnson, David Cassels. 2013. *Language policy*. Basingstoke: Palgrave MacMillan.
- Kamwangamalu, Nkonko M. 2016. *Language Policy and Economics: the Language Question in Africa*. London: Palgrave Macmillan.
- Kloss, Heinz. 1969. *Research possibilities on group bilingualism: A report*. *International Center for Research on Bilingualism*. Quebec: Presses de l'Université Laval.
- Kommunal- og distriktsdepartementet. 2023. *Nasjonale forventninger til regional og kommunal planlegging 2023–2027*. Henta 17. desember 2024 frå <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nasjonale-forventninger-til-regional-og-kommunal-planlegging-20232027/id2985764/>
- Kommunal- og distriktsdepartementet. 2024. *Proposisjon til Stortinget. Kommuneproposisjonen 2025*. (Prop. 102 S (2023 – 2024)) Henta 17.

- desember 2024 frå <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/prop.-102-s-20232024/id3039010/>
- Krippendorff, Klaus. 2004. *Content analysis: An introduction to its methodology*. (2. utg.) New York: Sage.
- Kulturdepartementet. 2019. *Høyring – forslag til ny, heilskapleg språklov*. Henta 17. desember 2024 frå <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/spraklov/id2664141/>
- Kulturdepartementet. 2020. *Proposisjon til Stortinget. Lov om språk (språklova)* (Prop. 108L (2019–2020)). Henta 17. desember 2024 frå <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/prop.-108-l-20192020/id2701451/>
- Landssamanslutninga av nynorskkommunar (LNK). 2009, 17. august. *Vedtekter for LNK*. Henta 29. april 2025 frå <https://lnk.no/lnk/om-lnk/vedtekter-for-lnk/>
- Landssamanslutninga av nynorskkommunar (LNK). 2025, 20. januar. *Språkbruksplanar*. Henta 30. mai 2025 frå <https://lnk.no/nyhende/malbruksplanar/>
- Liddicoat, Anthony J. og Richard B. Baldauf. 2008. Language planning in local contexts: Agents, contexts and interactions. I: *Language planning in local contexts*, red. Anthony J. Liddicoat og Richard B. Baldauf, 3–17. Clevedon: Multilingual Matters.
- Mørenytt. 2017, 25. april. *Høgskulen i Volda bryt mållova*. Henta 17. desember 2024 frå <https://www.morenytt.no/nyheiter/i/X6MIOn/bryt-mallova-brukar-for-mykje-nynorsk>
- Opplæringslova. 2023. *Lov om grunnskoleopplæringa og den vidaregåande opplæringa*. (LOV-2023-06-09-30). Lovdata. <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2023-06-09-30>
- Plan- og bygningslova. 2008. *Lov om planlegging og byggesaksbehandling*. (LOV-2008-06-27-71). Lovdata. <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2008-06-27-71/>
- Skjekkeland, Martin og Kjell Venås. 2021, 1. desember. Dialekter i Hallingdal. *Store norske leksikon*. https://snl.no/dialekter_i_Hallingdal
- Språklova. Lov om språk (LOV-2022-12-20-115). Lovdata. <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2021-05-21-42>
- Språkrådet. 2021, 22. november. *Ål er årets nynorskkommune*. Henta 17. desember 2024 frå <https://sprakradet.no/aktuelt/al-er-arets-nynorskkommune/>

- Språkvedtaksforskrifta. 2024. *Forskrift om språkvedtak i kommunar og fylkeskommunar*. (FOR-2019-12-20-2114). Lovdata. <https://lovdata.no/dokument/SF/forskrift/2019-12-20-2114/>
- Stord kommune. 2022, 15. november. *Språkbruksplan for tilsette i Stord kommune (saksnummer 2022/9391)*. Henta 17. desember 2024 frå <https://prod01.elementscloud.no/publikum/939866914/DmbMeeting/84>
- Swan, Joan, Deumert, Ana, Lillis, Therese & Mesthrie, Rajend. 2004. *A dictionary of sociolinguistics*. Tuscaloosa: The University of Alabama Press.
- Sønnesyn, Janne. 2023. *Språkskifte og språkbevaring på norsk: Elevar sine val av skriftspråk på ungdomstrinnet*. Doktorgradavhandling, Høgskulen på Vestlandet.
- Thingnes, Jorunn Simonsen. 2019. Making linguistic choices at a Sámi University: negotiating visions and demands. *Current Issues in Language Planning* 21(2), 153–174. <https://doi.org/10.1080/14664208.2019.1671712>
- Thingnes, Jorunn Simonsen. 2020 a. *Å velje minoriserte språk. Språkpolitikk og språkval i akademien*. Doktorgradsavhandling, Universitetet i Oslo.
- Thingnes, Jorunn Simonsen. 2020 b. Å velje eit minorisert språk: mellom språkpolitiske ideal og språkleg realitet. *Maal og Minne*. 112(2), 127–168. <https://ojs.novus.no/index.php/MOM/article/view/1902>
- Vikør, L. 2007. *Språkplanlegging: prinsipp og praksis*. Oslo: Novus forlag.
- Wold, I. 2019. Kvifor ikkje nynorsk? Eit metaperspektiv på sju studiar om språkbortval i randsoner. *Målbryting* 10 (2019). <https://doi.org/10.7557/17.4825>

Abstract

This article presents a content analysis of 39 language policy documents from Nynorsk municipalities and language-neutral municipalities. The aim is to analyze what these documents seek to regulate, what characterizes municipal language policy, and whether such policies may contribute to the implementation of the Language Act (2021). A key contextual factor is that the Language Act assigns municipalities, as public bodies, a «particular responsibility to promote Nynorsk» (§1). The study is fra-

med theoretically and methodologically by various types of language planning.

The analysis shows that language profiles and plans for language use are the two main types of language policy documents in the municipalities, and by describing these types, we show what characterises municipal language policy documents. The findings indicate that many of the documents—especially language profiles—do not fulfill the objectives of the Language Act. A significant finding is that documents produced after the enactment of the Language Act are more likely to engage in prestige planning. This suggests that the legislation may have contributed to more municipalities promoting Nynorsk.

Jorunn Simonsen Thingnes
Høgskulen på Vestlandet, campus Sogndal
Institutt for språk, litteratur, matematikk og tolking
Postboks 133
NO-6851 Sogndal
jorunn.simonsen.thingnes@hvl.no

Fredrik Hope
Nynorsk kultursentrum, musea for skriftkultur
Aasentunet
Indrehovdevegen 176
NO-6160 Hovdebygda
fredrik.hope@nynorsk.no

Vedlegg 1. Oversyn over språkpolitiske dokument i kommunar med nynorskskular

Nr.	År	Kommune	Tittel	Statleg skriftspråk	Sidetal
Språkbruksplanar					
1	1998	Hjelmeland kommune	Språkbruksplan for Hjelmeland kommune	Nynorsk	2
2	1998	Aurland kommune	Målbruksplan for Aurland kommune	Nynorsk	4
3	2005	Nord-Fron kommune	Målbruk i Nord-Fron kommune	Nynorsk	7
4	2011	Vinje kommune	Målbruksplan for Vinje kommune	Nynorsk	3
5	2013	Ørsta kommune	Målbruksplan for Ørsta kommune	Nynorsk	1
6	2014	Hareid kommune	Målbruksplan for Hareid kommune	Nynorsk	2
7	2014	Suldal kommune	Målbruksplan for Suldal kommune	Nynorsk	3
8	2016	Kvinnherad kommune	Målbruksplan Kvinnherad kommune	Nynorsk	6
9	2016	Volda kommune*	Målbruksplan. Volda kommune	Nynorsk	3
10	2016	Vindafjord kommune	Språkbruksplan med rettleiar. Vindafjord kommune	Nynorsk	5
11	2017	Herøy kommune	Språkbruksplan for Herøy kommune	Nynorsk	4
12	2017	Sula kommune	Språkbruksplan	Nynorsk	4
13	2018	Hemsedal kommune	Målbruksplan 2019-2022	Nynorsk	5
14	2019	Øygarden kommune*	Språkbruksplan Øygarden kommune	Nynorsk	7
15	2019	Midt-Telemark kommune*	Målbruksdokument Midt-Telemark kommune	Nynorsk	12
16	2019	Ål kommune	Målbruksplan Ål kommune	Nynorsk	7
17	2019	Gloppen kommune	Språkbruksplan for Gloppen kommune	Nynorsk	3
18	2020	Ålesund kommune*	Språkbruksplan	Nynorsk	11
19	2021	Ullensvang kommune*	Målbruksplan for Ullensvang kommune	Nynorsk	7
20	2021	Sogndal kommune*	Språkbruksplan Sogndal kommune	Nynorsk	5
21	2022	Ulvik herad	Målbruksplan for Ulvik herad 2022-2032	Nynorsk	7
22	2022	Stord kommune	Språkbruksplan for tilsette i Stord kommune	Nynorsk	14
Språkprofilar					
23	2016	Hå kommune	Språkprofil Hå kommune	Nøytral	24
24	2016	Kvam herad	Språkprofil	Nynorsk	9
25	2018	Askøy kommune	Språkprofil	Nøytral	11
26	2018	Karmøy kommune	Språkveileder for Karmøy kommune	Nøytral	11
27	2019	Voss herad*	Språkprofil Voss herad	Nynorsk	17
28	2019	Sunnfjord kommune*	Språkprofil Sunnfjord kommune	Nynorsk	35
29	2020	Bjørnafjorden kommune*	Slik skriv vi i Bjørnafjorden kommune	Nynorsk	11
30	2020	Bygland kommune	Klarspråk. Språkprofil for Bygland kommune 2020	Nynorsk	34
31	2020	Kinn kommune	Språkprofil	Nynorsk	12
32	2022	Stavanger kommune*	Språkprofil. Slik skriv me i Stavanger kommune	Nøytral	552
33	2022	Hareid, Herøy, Sande, Ulstein, Vanylven, Volda og Ørsta kommunar	Språkprofil for kommunane på Søre Sunnmøre	Nynorsk	24
34	2022	Bømlo kommune	Språkprofil. Retningslinjer.	Nynorsk	23
35	2023	Ålesund kommune*	Språkprofil	Nynorsk	18
36	U.å.	Sogndal kommune*	Retningslinjer for språkbruk	Nynorsk	6

Andre språkpolitiske dokument					
37	2014	Nissedal kommune	Plan for bruk av nynorsk i Nissedal kommune	Nynorsk	5
38	2019	Samnanger kommune	Språkprofil for Samnanger kommune	Nynorsk	10
39	2023	Bergen kommune	Ordet fangar – språkpolitisk plan	Språknøytral	43
* Samanslegen i 2020. Utarbeidd av Fredrik Hope, sist endra 22. mai 2025.					

Vedlegg 2: Kategoriar i innhaldsanalysen

Kategoriar	Førekomstar
<i>Empiridrivne kategoriar</i>	
Statleg skriftspråk	29
Kommunalt administrasjonsspråk	35
Dei tilsette skal bruke nynorsk	22
Dei tilsette kan alltid velje skriftspråk sjølve	4
Dei tilsette er oppmoda om å bruke nynorsk	5
Dei tilsette kan velje mellom nynorsk og bokmål i nokre samanhengar	8
Dei tilsette skal svare på brev på språket til mottakaren	10
Dei tilsette kan bruke språket til mottakaren (ikkje påbod)	4
Alle dokument skal vere på nynorsk	11
Spesifisert at nokre dokument skal vere på nynorsk	21
Mål om prosent nynorsk i dokument og anna	1
Verdien av den lokale dialekta	24
Skule	23
Barneskule	3
Ungdomsskule	1
Barnehage	23
Vaksenopplæring	2
Norskopplæring for innvandrarar	5
Nynorskkompetansen til dei tilsette i opplæringa	4
Bruk av dialekt og nynorsk i songar og lesing	18
Tiltak i barnehagen for framtidige nynorskelevar	3
Mål om å styrkje nynorsk i nynorske skulekrinsar	4
Nynorskelevar skal få læremiddel på nynorsk	4
Skriftleg tilfang i skulane skal vere på nynorsk «so langt råd er»	13
Reglar for endring av skulekrinsgrenser	1
Gjere retten til eiga språkklasse kjend	1
Kulturpolitikk	4
Bibliotek og nynorsk litteratur	10
Den kulturelle spaserstokken	1
Den kulturelle skulesekken	1

FREMJE NYNORSK?

Nynorsk i andre kulturtiltak	4
Kommuneadministrasjonen	10
Nynorskkompetansen til dei tilsette i administrasjonen	7
Krav om å greie ut omsynet til norsk språk og nynorsk	1
Kommunen skal stø opp om nynorsk i interkommunale samarbeid og verksemdar	7
Nynorskkurs	25
Nynorsk som tilsetjingskriterium	9
Administrasjonsspråket skal stå i stillingsutlysingar	17
Tilgang på hjelpemiddel	28
Intern språkrådgjevar	18
Eigen bruk av nynorsk terminologi	14
Passe på om statsorgan fylgjer språkløva / mållova / tek omsyn til språklege rettar kommunen har	12
Påverke andre til å levere nynorskmateriell / tilgjengeleg på begge skriftspråk	13
Stadnamnreglar	25
Planen skal fylgjast opp	14
Leiarane sitt ansvar for å fylgje planen	13
Klarspråk	36
Husnorm (e.l.)	19
Teiknsetjing og andre rettskrivingsreglar	23
Skilting på nynorsk	9
Digitale programvare/verktøy på nynorsk	13
Referansar til mållova/språkløva	20
Referansar til opplæringslova	18
LNK-medlemsskap	20
<i>Teoridrivne kategoriar</i>	
Korpusplanlegging	37
Tileigningsplanlegging	26
Statusplanlegging	35
Prestisjeplanlegging	9

New runic finds from medieval Oslo

By Kristel Zilmer and Mark Oldham*

In 2021–2022, archaeologists from the Norwegian Institute for Cultural Heritage Research (NIKU) unearthed twelve small, portable objects with runes or rune-like markings during an excavation in Oslo. The excavation was conducted as part of large-scale archaeological projects linked to the construction of the Follo Line railway from Oslo to Ski, and it was related to the establishment of the new, enlarged *Middelalderparken* in Oslo. This article provides the first runological and archaeological analysis of the finds and their context. The objects, dating approximately from 1150–1350, contain inscriptions ranging from a few marks to longer and meaningful texts in Old Norse and Latin. The study highlights their significance as written and material evidence, following an integrated approach to runic artefacts as hybrid objects.

1 Introduction

Over the course of eight months in 2021–2022, archaeologists at the Norwegian Institute for Cultural Heritage Research (hereafter NIKU) discovered twelve items with runes or rune-like (script-like) markings in Oslo. The objects are of wood, bone, antler and metal. Some were used for the primary purpose of writing; others were functional items with added, secondary writing (cf. Franklin 2004 [2002]; Zilmer 2020). The inscriptions range from a few marks to longer and meaningful texts, in the Old Norse and Latin languages, and are new additions to the corpus

*. We are grateful to colleagues and former colleagues from the Norwegian Institute for Cultural Heritage Research (NIKU) for their efforts in the field and also their help with contextualising and dating the runic finds during the post-excavation phase of the project. We also thank the participants of the 35th international field runology meeting for their input on some of the finds from *Middelalderparken* and the reviewers of the manuscript for useful feedback.

of medieval runic inscriptions in Scandinavia. No inscribed items using the Roman alphabet were found, but a few markings have ambiguous features that may also resemble Roman letters.

The items come from one of the more recent excavations (Brunstad, Oldham, Haavik and Derrick forth.) in the succession of archaeological projects that have been undertaken in the period 2013 to today (e.g. Haavik and Hegdal 2020; Helstad and Dahle 2020; Nordlie, Haavik and Hegdal 2020; Edman et al in prep.; Berge et al in prep.) relating to the construction of a new railway line (the Follo Line) from Oslo to Ski. The construction works have cut through the site of the medieval town of Oslo, and the large-scale archaeological investigations have provided a rich material allowing archaeologists to gain new understandings of medieval Oslo. This particular excavation was in advance of works connected with the expansion and revitalisation of *Middelalderparken* in the area around and over the railway culvert – a condition of planning for the new railway.

In this article, we assess the twelve finds runologically and archaeologically and explore their features as written and material evidence. Individual presentations focus on each item and inscription, with parallels drawn to other known runic inscriptions. The discussion highlights the cultural-historical meaning of objects that served as material writing supports in the medieval town and communicated through script, language and material properties.

2 Archaeological finds of runic inscriptions from medieval Norwegian towns

Urban archaeological projects have contributed important evidence of medieval Scandinavian written culture. Inscribed objects reveal diverse expressions of literacy in medieval towns. Finds in Bergen, Trondheim, Oslo and Tønsberg from the mid-twentieth century onwards have enlarged the Norwegian runic corpus by hundreds of inscriptions. Wooden runic objects from the Bryggen wharf in Bergen are particularly well known (see sample overviews in Spurkland 2005; Barnes 2012; Düwel and Nedoma 2023). Early presentations were published by Aslak Liestøl (e.g. 1964, 1968, 1974). Volume six of the edition *Norges Innskrifter med de yngre Runer* (NIyR, Liestøl 1980; Johnsen and Knirk 1990) contained 171 inscriptions from Bergen. The Bergen corpus now exceeds 680 items

and accounts for the great bulk of the Norwegian medieval material of over 1600 inscriptions (e.g. Zilmer 2020; Magin 2023, with references to previous research). Trondheim has the second-largest urban corpus with a few hundred inscriptions. The seventh volume of NIyR (Hagland and Knirk forth.) will cover the Trondheim inscriptions (see also Knirk 2022 [2021]).

Prior to the discoveries in the area of *Middelalderparken* some 85 small, portable objects with runes or rune-like marks were known from Oslo (Zilmer 2021: 148–149). The majority were found during the excavations in the Old Town in the 1970s and 1980s (Liestøl 1977; Liestøl and Nestor 1987; Sand 2010; see also *Nytt om runer* 1986–2014). Some twenty were uncovered during the Follo Line excavations in 2013–2018 (Ødeby 2020; Haugan, Holmqvist and Zilmer 2024; Holmqvist in Berge et. al. in prep.). The clearly runic items among the latter are (parts of) wooden utensils and sticks. One folded lead tablet (Wilster-Hansen et. al. 2022) and a piece of stone were also found. The twelve most recent finds add new bones to the Oslo collection, besides several wooden objects and one metal item.

In a previous article on runic finds from Oslo, Kristine Ødeby Haugan (2020) reflects upon the reasons for what she considered to be the relative lack of such finds from the Follo Line excavations. The project in *Middelalderparken* has to a large degree followed the same methodological process, with more or less similar preservation conditions and types of modern disturbance. The main difference is the location within the medieval city, and perhaps more significantly also Ødeby Haugan's third factor – motivation and attention. This has nothing to do with the skills or qualities of the individual archaeologists, but more – as Herteig observed in Bergen (1969) – that there is a raised awareness, almost expectation, of finding more runic artefacts once the first, and then the second, and then the third example is found. There is something special with runes as a find category that spreads excitement in the field. Why more runic finds were made on this project than others is difficult to determine; one possible explanation, given the presence of thick rubbish layers here, is that this project had more of the “right” kind of deposits to find such runic objects, and that, in addition, this rubbish can have been transported from other parts of the city before deposition here.

Excavations in the twenty-first century, like the Follo Line projects, provide increasing evidence of the presence of writing in Scandinavian

towns. Recent approaches explore the co-existing runic and Roman script literacies in Scandinavian medieval written culture (e.g. Andersen et al 2021; Holmqvist 2021; Kleivane 2021; Bollaert 2022; Blennow and Palumbo 2022; Palumbo 2023). The materialities of writing and the role of objects as written, visual and material expressions of literacy in towns are also emphasised (e.g. Zilmer 2020, 2021). The medieval town enabled communication where inscribed objects performed different functions (Zilmer 2021: 169):

The skills and practices of literacy in such settings (towns) found expression in more ways than solely through the applications of particular scripts, languages, textual genres, and such. We need also to pay attention to the detectable materials, physical appearances, designs, forms, sizes, shapes, as well as the varieties of graphical and visual marking that characterise the objects.

We similarly emphasise script-bearing objects as evidence of multiple engagements with literacy in broad sense, and in presentations of individual finds we shed light on their varied properties and possible functions. We further discuss how epigraphic and material habits interacted and depended on each other within the setting of a medieval town, with reference to other finds from urban contexts. We also utilise the concept of *bricolage* (Lévi-Strauss 2021 [1962]) to expand the discussion and explore how the rune-inscriber is affected by the materiality of the items that are available or accessible. The runic objects of medieval Oslo further express how the town was connected to European networks through trade, Christianity and shared practices and norms.

Initially established as a harbour and trading site in the early eleventh century (e.g. Molaug 2015: 213, 2002: 23), but with evidence of settlement from the 600s (Alvestad, Derrick and Oldham forth.), medieval Oslo lay mainly between the two rivers Hovinbekken in the north and Alnaelva in the south. It was a relatively compact city, albeit one with areas of varying intensity of use, with enduring plot subdivisions and structuring features such as the main streets. Two centres of power developed at opposite ends of the city – religious power in the form of the bishop's manor complex (*Bispeborgen*) and cathedral (*Hallvardskatedralen*) in the north, and the royal manor (*Kongsgården*) and church (*Mariakirken*) on the Øra peninsula in the south. The city was structured around the main thoroughfares, east-west *allmenninger* and north-south *streter*,

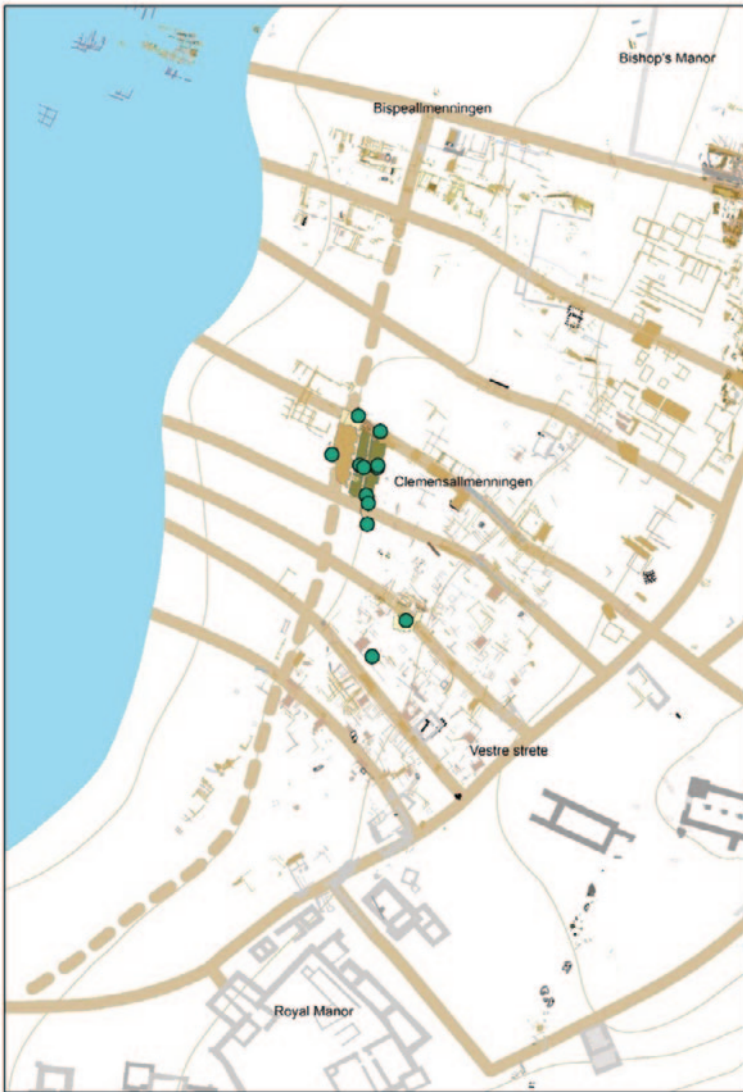

Figure 1. Runic finds from *Middelalderparken* (green circles) in the context of the medieval city. Map by Mark Oldham, NIKU.

of which Bispeallmenning (from the bishop's palace to the harbour), Clemensallmenning (from the city's earliest church, the Church of St Clement, to the harbour), and Vestre strete (from the royal palace to the bishop's palace) have been investigated as part of the Follo Line excavations and other recent projects in Oslo (see studies in Bauer et. al. 2024).

In between these two centres of power were the homes, urban farms, cottage industries, markets and bustle of everyday life. However, recent excavations (e.g. Nordlie, Haavik and Hegdal 2020; Brunstad, Oldham, Haavik and Derrick forth.) suggest that there were also open areas and wasteland/rubbish dumps and that certain plots lay unused until later in the Middle Ages. The excavation in *Middelalderparken* seems to support this, with little evidence for buildings immediately south of Clemensallmenningen within the timespan of the excavated deposits (1050–1400).

The runic inscriptions were found in the main excavation area of the first archaeological investigation relating to the construction of *Middelalderparken* (2021–2022). This area was very large, around 3700 m². However, the works did not require that all archaeological deposits were to be excavated to sterile layers, but rather to a set depth. In some areas this means that just the surface features were registered, but in others approximately 1 m of archaeological deposits were to be removed. There was also a reasonable amount of modern disturbance that cut through the archaeology, such as trenches for electricity cables, foundations for buildings, and remains of earlier railway infrastructure. This 20th century activity meant that preservation conditions in the higher archaeological deposits were in places relatively poor, but good to excellent lower down.

The results of the excavation appear to suggest that this part of the early medieval city (1000–1300) was home to tannery and leatherworking, as well as handicrafts utilising other animal-based raw materials such as bone and antler. There is also evidence from butchery and the slaughtering of animals (pigs, cows and even horses) for meat. Some houses and enclosures were found, along with streets and drains that match up with discoveries from investigations done in the early part of the 20th century. In addition, wells and constructions for water storage – likely in connection with tanning – were found nearby. Large amounts of rubbish/waste were found deposited as make-up, both in the immediate area relating to tanning and also nearer the main east-west road, Clemensallmenningen, which was uncovered in the north of the excavation area.

The twelve inscribed objects were almost exclusively found in waste deposits throughout the excavation area; there does not seem to be any concentration or pattern to the deposition, or correlation between type of material, type of runic find and find location. The relevance of find location is in most cases limited, given their finding in waste deposits, as rubbish could have been collected from multiple locations before being deposited where it was uncovered by archaeologists. Indeed, it may have been deposited and moved multiple times before this final deposition.

3 Presentation of finds

The presentation starts with wooden objects, followed by bone and antler objects and a single metal find. We assess the find circumstances, context, and possibilities of archaeological dating. Regarding inscriptions, the focus is on determining runic and other marks, establishing readings (with transliterations that render runic inscriptions in corresponding conventional Roman letters) and discussing possible interpretations. The probable functions of inscribed objects in their detectable state are also assessed, for example whether they worked primarily as suitable writing supports or were functional items.

The archaeological investigation was undertaken using the single-context method, where each stratigraphic unit (layer/cut) is given a unique identification number. Each artefact is also given an individual number. Archaeological information regarding both layers and finds is taken from the project's GIS database, *Intrasis*, which includes documentation of the characteristics of each stratigraphic object in addition to geographical information. The objects that were identified as runic finds in the field have a precise geographical location, but those identified during the post-excavation process have a less precise location being solely related to the layer in which they were found.

Waste deposits are accumulations of material such as household rubbish and production waste, human and animal cess, and wood chippings from building construction. The timeframe for such deposits is often difficult to determine with confidence, as these layers can build up over time, be mixed or disturbed, be collected from other areas and then deposited, or be older layers that are moved at a later date. This means that dating can be problematic without also having an understanding of the

dating for the layers that are over and under; in this case we have a good and reliable stratigraphic sequence for the site, that means that we can place most of the runic finds from this site in time with a reasonable degree of confidence.

Find number	Layer number	Description	Dating
F7377	SL7386	Runic stick (3.1.1)	1150–1250
F54410	SL54473	Runic stick (broken weaving-shuttle?) (3.1.2)	No later than 1300
FT42413	SL41660	Wooden ownership marker with runes (3.1.3)	1150–1350
FT44801	SL43752	Wooden item (lid/lable?), possible ownership marker with runes (3.1.4)	1150–1250
F7161	SL7000	Runic bone (3.2.1)	Before 1150
FB48323	SL46035	Runic bone (3.2.2)	1160–1470?
FB15467	SL14259	Runic bone (3.2.3)	1200s
F46013	SL42090	Bone with script-like marks (3.2.4)	1150–1350
F552951	SL53932	Bone with script-like marks (3.2.4)	Unsure
F43508	SL41386	Bone with a monogram (3.2.5)	Unsure
FB48800	SL48181	Hairpin of antler with runes (3.2.6)	1150–1250
F48300	SL48239	Metal amulet with cryptic runes (3.3)	1160–1220

Table 1. Overview of objects, layers and dating

The objects have been runologically examined on several occasions prior to conservation, in varying conditions and at least once with stereo and digital microscopes. One exception is a wooden stick (F54410, see 3.1.2), which was damaged during the excavation and thus sent to conservation promptly after the first inspection. This stick is not yet available for further study. One inscribed bone was examined first in June 2023, after detecting faint marks; the second inspection was conducted in October 2024 (F552951, 3.2.4). Pre-conservation examination allows for documenting the features of the objects and inscriptions as first found. Some complications are caused by (wooden) items being moist, with dark and reflecting surfaces. Some features (e.g. dotted runes and other small marks) need to be checked repeatedly, also after conservation. As per October 2024, four objects (F7377, FT42413, F7161 and FB48323) have been examined at least once in their post-conservation state. Three objects (FB48323, FB48800 and F48300) were available for joint study during

a meeting for field runologists at the Museum of Cultural History in October 2024.

The runological documentation material includes descriptions, photos and drawings that show details of runic forms (graphs). Principles of transliterating runes into Roman characters have been a matter of discussion, with (partly) diverging conventions (e.g. Barnes 2013). Transliteration serves as a useful way of presenting inscriptions, while not covering all their features. Here we indicate damaged or otherwise uncertain characters with a dot underneath; unreadable traces of runes are marked by -, and lacunae by — (when the number of missing runes is unknown). Ambiguous marks and signs are indicated by ?; bind-runes (ligatures) have a bow above, e.g. **ōl** ; cryptic runes (decoded) are placed within < >. Marks such as single or multiple vertically aligned dots and strokes that may separate between words/units of meaning in inscriptions (interpunctuation) are represented in a simplified form and referred to as separator marks in descriptions. All transliterations are in bold. Drawings provide further graphic details and are used instead of idealised renderings with runic fonts (transrunifications).

3.1 *Wooden objects*

3.1.1 Runic stick with Latin and Old Norse religious formulae

A flat, four-sided stick (no. C64430/51, F7377, Museum of Cultural History) has runes on both of its wide sides and one narrow side.¹ The stick was found in December 2021 at the bottom of a layer of compact and homogenous manure and household waste, which also included a large amount of leather clippings, most likely from shoemaking. The find was washed out by groundwater, and as such not found in situ, but is most likely from this deposit. Based on pottery finds, stratigraphy and dendrochronology, the layer probably dates to 1150–1250.

The stick is damaged at both ends and measures up to around 14 cm in length, 2.7–2.8 cm in width, and 1 cm in thickness. Surface damage

1. C64430/51 is the current museum inventory number. Note that subnumbers, distinguished with the symbol /, may in some cases change during the cataloguing process and that multiple objects can belong under the same main inventory number and subnumber. F7377 is the individual find number that identifies the specific object. First information of the find was shared 28.12.2024: <https://www.niku.no/2021/12/unike-runefunn-i-middelalderparken>.

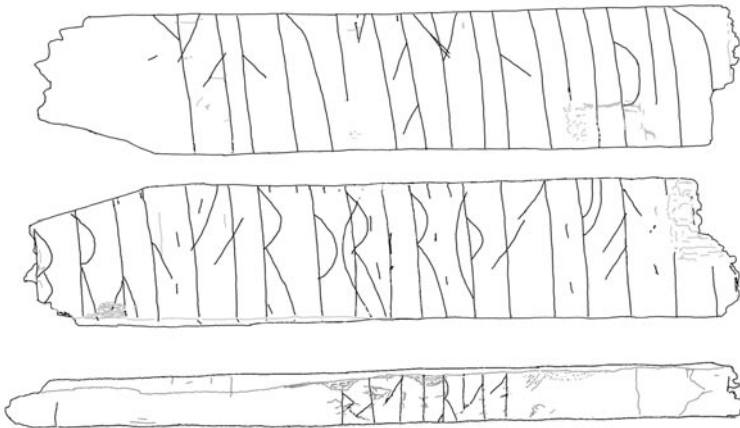

Figure 2. Runic stick F7377 after conservation. Photo by Museum of Cultural History, drawing by Kristel Zilmer, Museum of Cultural History. CC BY-SA 4.0.

A **·manusdominisipsu-[-**

B **bryn:gærþr:er:þæt:fol:-[-**

C **þatersat**

A *Manus Domini sit su[... (possibly: su[per])*

B *Bryngerðr er þat fol/fól[...]*

C *Þat er satt.*

“The Hand of Lord, be (upon)...

Bryngerðr who/which that... (or: Bryngerð is that...) (possibly: entrusted).

That is true.”

has affected some runes; a few by the ends are not intact. The runes along the narrow side are small and impacted by fractures in the wood. Pre-conservation examination revealed that tiny surface particles in the mid-section of the first rune were loosening; certain details appear altered post-conservation. This pre-conservation inspection was important as it allowed observations before such changes occurred. Uncertainties in reading are otherwise related to some separator marks and dotted runes (runes supplied with dots/dashes indicating altered sound values). The inscription likely begins on one wide side, A, marked by a small cut. The opposite wide side is identified as B, the narrow side as C. Alternatively, one could rotate the object, in which case the narrow side C follows A, and then comes the opposite wide side B. The phrase on side C, however, provides a fitting completion to the inscription (see below).

Side A has sixteen fully or partly preserved runes. The runes of full height are around 2.8 cm, extending across the entire surface. A casual cut in front of the first rune may indicate a starting spot and is included in the transliteration. Faint traces between runes no. 5 and 6 show likely damage (in comparison to intentional separator marks on side B). Runes no. 1 and 8, **m**, have sidestrokes (branches) where the left ones link to the staves higher than those on the right. Runes 4 and 16 (the latter damaged), **u**, are slightly open at the tops. Rune 6 is a likely dotted rune, **d**. There is a vertical dash next to its branch up on the left, but its purpose needs some consideration, as there appear tiny cuts near a few other staves in the inscription. During the initial examination without microscope, it was considered possible that traces by rune 11, **i**, could show dotting (**e**). Further inspections revised this assessment. Small fractures around the stave result from cutting through the wood grain, with similar traces elsewhere. From rune 12 onwards, the inscription is somewhat damaged, but the outlines of runes are visible. Runes 12 and 15 are both short-twig **s**; the former may have a slight mark by the bottom, perhaps a trace of dotting. The last identifiable rune is **u**. Along the broken edge, the upper part of an additional vertical can be detected; more runes likely followed.

Side B has sixteen readable runes, including one bind-rune. Traces of additional runes (possibly two) are visible near the broken right end. Separator marks, one of which appears within the personal name, consist of small strokes. The first three runes are shorter due to the way the stick is shaped, while the rest are as on side A. Rune no. 1, **b**, is slightly dama-

ged, with some of its bottom missing and fractures by and inside its pockets. The four **r**-runes (nos. 2, 7, 9 and 11) have closed, curving heads that start slightly below the tops of the staves. Rune 5 is dotted, **g**, as is 10, **e**. The two **æ**-runes, 6 and 13, have diagonal branches. Runes 9, **r**, and 12, **þ**, have narrow bows added to the left of their staves (partly intersecting), perhaps a decorative feature. Rune 15, **f**, has curved branches. Rune 16 is a bind-rune of **o** and **l**. The traces that follow indicate a (partly) surviving separator mark and two parallel (damaged) vertical lines. Further to the right, along the broken edge, a short slanting incision is visible. Occasional incisions near some staves are notable on sides A and B, their placement varies, and they do not indicate dotting. Some are cuts extending over from other side, while other marks may show draft incisions or remnants of earlier carving.

Side C has eight runes that span from top to bottom, roughly 1 cm in size. The first rune has sustained some damage, especially in its mid-section. The outline could suggest **þ**, **r** or **b** (other options are less likely). Microscope inspections support reading the rune as **þ**. Other runes, although small and partially affected by fractures, are clearer. Rune 4 is likely dotted, **e**; the bottom of rune 6, **s**, is affected by the branch of the rune that follows, i.e. **a**.

The stick is a good example of an adaptable writing support, and its content shows Latin and vernacular religious discourse. The start, *Manus Domini*, echoes a common prayer, representing the words of Jesus Christ on the Cross: *In manus tuas, Domine, commendo spiritum meum* ("Into your hands, O Lord, I commend my spirit"). Versions of the prayer appear in runic inscriptions, such as one on a grave cist from Hästveda, Skåne: *In manus tuas, Domine, commendo spiritum tuum, Ása* ("Into Thy hands, O Lord, I commend thy spirit, Ása", DR 350, see *Runor*).² That text uses the vocative form of *Dominus*, **domine** (*Domine*). Other inscriptions that incorporate parts of the formula are Sm 145, grave slab from Ukna, Småland and a runic amulet from Spånga, Uppland (U ATA322-1668-2011 in *Runor*). The word *Dominus* (with variant spellings and grammatical forms) appears in some fifty currently registered Scandina-

2. Web resource *Runor* <https://app.raa.se/open/runor/search>; see also the database of Danish runic inscriptions where the runic signum is DK Sk131, <https://runer.ku.dk/q.php?p=runer>. Scandinavian inscriptions are presented according to these databases (including English translations, with small adjustments in spelling), unless otherwise specified.

vian inscriptions; it also features in formulae, such as the *Ecce crucem Domini* (“Behold the cross of the Lord”) and the prayer *Ave Maria* (on runic Latin Christian inscriptions, see e.g. Knirk 1998; Zilmer 2013; Kleivane 2018, 2020). On the Oslo stick the genitive *Domini* appears to be recorded (see the assessment of the final rune above). The runes by the end of side A, **siþsu**, may stand for *sit su[per]*... (“be upon”). The word *sit* has the spelling **siþ** (on runic Latin features, see e.g. Gustavson 1994a, 1994b; Knirk 1998; Olesen 2007, 2021; Palumbo 2022). A runic lead amulet from Odense, Denmark records *sit super* in the phrase *crux Christi sit super me* (“the cross of Christ be over me”, DR 204).³

The beneficiary of the message seems to have been a woman called *Bryngerðr*. The sequence on side B is not entirely clear due to damage at the end, but the Old Norse name introduces a vernacular utterance with *er þat*. The word *er* could either indicate a relative clause (“who/which”) or the third-person singular present verb form (“is”). It could be understood as *Bryngerðr er þat* (“Bryngerd is that”), stating the name of the person turning to God on side A. Regarding the continuation with **fōl**, the sequence could also be reconstructed as the verbal phrase *er þat fol[git]*. The common meaning of *fela* is “hide”, but it also means “entrust, commend oneself” – here possibly “it is entrusted”. This would fit with the religious content, paraphrasing the Latin prayer about commending oneself into the hands of Lord. The traces of damaged runes at the end, however, do not match entirely with the proposed reading in their now visible form, due to a slanting cut (possibly a runic branch) to the right of the surviving parts of the two verticals. Another matter concerns the separator mark following the bind-rune, but the same occurs within the personal name (*Bryngerðr*). An alternative arrangement of the bind-rune could give *flo/fló[...]*, without any convincing interpretation alternatives. Although some details remain uncertain, it is likely that side B accords with the sayings on sides A and C. This part identifies the person turning to God – either recorded in her own words or by someone else.

Side C (when reading the first rune as **þ**) is interpreted as *þat er satt* (“That is true”). As pointed out by James Knirk,⁴ this serves as a concluding statement corresponding to the *Amen* of Latin texts. Similar say-

3. Alternative signum DK Fyn23.

4. Knirk, presentation 10.10.2024 during the 35th international meeting of field runologists in Oslo.

ings occur in other runic inscriptions. One from the Urnes stave church in Norway says: *Halldi hinn helgi Dróttinn hōnd yfir Brynjolfs ōndu. Þat sé satt* (“May the holy Lord hold (his) hand over Brynjolf’s spirit. May it be true”, N 319, Olsen 1957: 100–102). A sixteenth-century inscription in Bunge church in Gotland includes “That is true” among other phrases, such as “God is good” (G 331, Gustavson, Snædal and Källström, online manuscript).

3.1.2 Runic stick with the Ave Maria

A second runic stick is in two fragments that fit together (C64430/81, F54410). It was most likely broken during the excavation, and a small fragment is now missing. The stick was found in July 2022 in a layer comprised of humus with wood chippings. The deposit included typical waste such as animal bones, shoes, baking stones and wooden objects. Stratigraphy suggests that the layer is from no later than 1300. The layer was excavated with a mechanical excavator, which makes the recovery of such a find more remarkable; first one fragment was found, and then later the other. The fresh break was likely caused by the mechanical excavator. The stick also has an older break at one end. At the other end, a rectangle is cut out of the wood; this made it possible to attach the stick to something. The shape could indicate functional use as a weaving shuttle, or it could have served as someone’s personal amulet. When the two fragments are joined, the maximum length is c. 14.4 cm, and the width is 2.5–3 cm (prior to conservation). The larger fragment is about 10.9 cm long, and the smaller one about 3.7 cm (there is some overlap when the fragments are assembled). The rectangular hole measures c. 2.4 x 1.7 cm. There are no traces of markings on the opposite side. The sizes of runes vary between 2.4 and 3 cm. Despite fragmentation, most runes are intact and readable.

The stick has twelve runes, including two bind-runes as well as two surviving separator marks. The first has four vertically aligned incisions. The second is damaged, but there seems to be a longer cut in the upper part and a shorter one underneath. The upper line may contain two tightly spaced incisions; some other traces appear nearby. This mark may thus also contain multiple incisions, but this needs to be checked with a microscope after conservation. The inscription starts with a bind-rune of **a** and **u**; the fourth is a bind-rune of **a** and **r**. Both types are common in medieval runic inscriptions (MacLeod 2002). There are two dotted

Figure 3. Runic stick F54410 prior to conservation. Photo and drawing by Kristel Zilmer, Museum of Cultural History. CC BY-SA 4.o.

âue!mâria:graciâ
Ave Maria gratia.

runes, no. 2, **e**, and 7, **g**. The latter is damaged, but identifiable. Rune no. 3, **m**, has relatively straight branches; the one on the left slightly higher than the right. The **r**-runes – no. 8 and the one belonging to the second bind-rune – have rounded heads. Rune no. 10 is a long-branch **s** of three lines where the middle one is almost horizontal, transliterated as **c**. The stave of the final **a** is lost due to damage, but the branch on the left survives.

The inscription cites the beginning of the prayer with the Angel's greeting to the Virgin Mary. The words *Ave* and *Maria* contain bind-runes; these are some features that can reflect runic strategies of visually rendering and memorizing a common prayer (Zilmer 2013; Kleivane 2018). Among runic inscriptions from Oslo, part of the *Ave Maria gratia* may be recorded on a building brick, as **ariak** (A 9, C33094, e.g. Knirk

1998). This most recent find adds one certain record of the prayer to the Oslo corpus.

3.1.3 Ownership marker: Asbjørn owns me

A piece of shaped wood (C64430/69, FT42413) was found in January 2022 in a large waste deposit with wood chippings and manure as well as possible building remains – planks and foundation posts – that are partially burnt. In addition, the deposit contains household waste such as animal bones, nutshells, fruit stones and seeds, textile fragments and pottery, as well as broken wooden utensils. The deposit is difficult to date precisely but is likely from 1150–1350 based on pottery finds and dating of nearby structures. The object is roughly shaped, with a narrowing in the middle and two broader ends that are missing small bits. The shape suits an owner's tag that could be attached to items. The tag is c. 11.5 cm at its longest and 3.3 cm at its widest, and 1.3–1.4 cm thick. It is mostly flat, with smoothed surfaces, except for one thicker irregular end. The runes must have been made after the tag was shaped; their sizes are adjusted and increase gradually. The first rune is c. 1.2 cm, the last 2.5 cm. The inscription begins to the right of the narrow part of the tag and covers most of its right half. The final rune crosses over the irregular end. Some casual scratches are visible near both ends.

The inscription contains eight runes, including one bind-rune. To the left, there appear a few casual scratches. Close to the first rune, there runs a slanted surface crack. Rune no. 1, **a**, has an extended and curving, thinly incised branch. Rune no. 2 is a short-twig **s**, with casual marks by its lower part (not dotting). The third rune is read as **b**. The upper pocket is large and uneven, the bottom one is open, and the rune can resemble **r**. The lower pocket curves inward to the left, also extending over the edge of the tag. The likely intention was to incise **b**, without closing the lower pocket. The branch of rune no. 5, **n**, crosses the branch of the bind-rune of **a** and **m**. The left branch of **m** crosses the stave. The last rune, **k**, is narrow, with a slightly curving branch.

The common personal name *Ásbjörn* is spelled as **asbin**. Medieval attestations of the name vary (Lind 1905–1915: 63–65, 1931: 53–64), showing different articulation and spelling practices. A shaped piece of wood (peg) from medieval Tønsberg, dated to the fourteenth century, gives the name in runes as **asbiøn** (A 218, C34986/TL 0269 d, Gosling 1989). The recorded endings with *-(n)n*, instead of *-rn* suggest that /r/ has merged

Figure 4. Owner's tag FT42413. Photo and drawing by Kristel Zilmer, Museum of Cultural History. CC BY-SA 4.0.

asbinamik
Ásbjörn á mik.

“Ásbjörn owns me.”

with /n/. The Oslo find probably shows assimilation from *rn* to *nn*, due to /r/ being influenced by the following /n/. Similar traits can be detected in runic inscriptions from around the twelfth/thirteenth centuries onwards and appear in medieval documents (Seip 1955: 173–174).

Ownership inscriptions contain personal names, sometimes together with the verb *á* and occasional additions about what the person owned. As an example of the latter, one tag from Bergen (N 722, BRM o/30412) says: *Ragnarr á garn þetta* (“Ragnar owns this yarn”, Johnsen and Knirk 1990: 186–188). The message of the Oslo tag is “owns me”; its purpose

was to document ownership over some other items, not the tag itself. Similar formulae in the first person feature in epigraphic traditions across time and cultures, showing how objects were made to talk about who owned or made them.

3.1.4 Possible ownership marker

This worked flat piece of wood (C64430/69, FT44801) was found in January 2022 in a latrine or waste layer with many finds. The layer consists of twigs and wood chippings towards the top, with a higher concentration of cess towards the bottom, along with building remains such as bricks and burnt logs. Artefacts found in the layer include leather, combs, textiles, food remains, rope as well as hair, baking stones, pottery, moss, and heather. The layer likely dates to 1150–1250 based on stratigraphy, dating of nearby constructions, and pottery finds. This object has an interesting shape, resembling a label or half of a lid. Deep cuts along one edge form four curved blades of varying sizes. The other edge is partially smoothed, possibly after the item was split or broken. The object measures up to around 7.8–8 cm in length, 3.1 cm in width, and 0.7 cm in thickness. Runes appear on one flat side. The splitting must have occurred afterwards, as some runes are missing their tops. The shaping of the other edge has not impacted the runes directly.

Eight runes have their staves and branches at least partially intact. The sizes are between 1–1.4 cm; the last runes are slightly larger than those at the start. The inscription falls into two parts; there is a small gap with an incision between runes no. 4 and 5. No other marks appear before or after the runes, nor on the opposite side of the object. Rune no. 1, about 1 cm high, is not full height. It is marked as an uncertain (damaged) **a**; there is a slight trace of a branch on the left. The branch of rune no. 5, also **a**, now appears close to the stave-top (resembling **t**). Runes no. 2 and 6, **m**, differ in the shape and position of their branches. The same applies to runes no. 4 and 8, **k** – the branch of the latter is more curved.

The text repeats *á mik* (“owns me”) twice. There is no owner named, or at least the name does not survive on this present item. One (incomplete) inscription with **amik** appears on a bottom part of a wooden vessel from Bergen (B 613, BRM 76/11744). The Oslo find perhaps served as a practice piece, a writing sample. It is uncertain whether any text is missing here. The varying shapes of **m** and **k** could suggest different carvers, but such minor internal variations are not conclusive. It may be that the

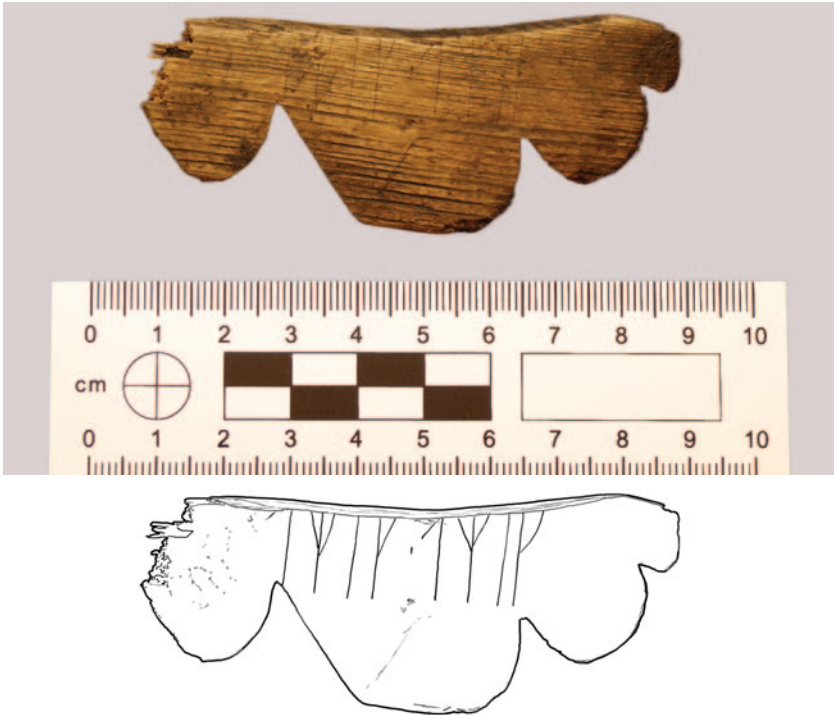

Figure 5. Possible ownership marker FT44801. Photo and drawing by Kristel Zilmer, Museum of Cultural History. CC BY-SA 4.0.

amik·amik
Á mik, á mik.

“Owns me, owns me.”

use of runes helped to personalise or decorate the item, while also recording a message about ownership.

3.2 Objects of bone

3.2.1 Runic bone talking about the bone?

A broad rib bone (C64430/156, F7161), likely from a larger animal such as a cow or horse, was found in December 2021 in a layer of mainly grey sand with waste sediments. No pottery was found in this layer, but based on stratigraphy and dating of nearby structures, it is likely that this layer

is from before 1150. The bone is around 21.1 cm at its longest and 4.2 cm at its widest. Both ends are broken, but the runic sequence appears complete. The sizes of runes are c. 2–3 cm.

There are thirteen runes on one side and one faint rune on the opposite side (upside down in relation to side A). Two casual cuts appear in front of the inscription, with a gap in between; these are included in the transliteration, although their intention is uncertain. The runes on side A have clear contours. The **b**-runes (1 and 10) have pockets that do not cover the full length of the stave. The thinly scratched **b** on side B has a similar shape. The same carver could have marked both sides, before completing their work on one, or the separate **b** may be an imitation. Runes no. 2 and 5, **a**, both have a slanting branch on the left. The diagonal branch of rune no. 11, **æ**, cuts through the stave on both sides. In comparison, rune no. 8 appears as a mid-stage between these two; its branch intersects the stave but remains short on the right. It is transliterated as **æ**, distinguished from the two clear **a**-runes. Such traits may be accidents of carving where one branch was incised either too long or short. Alternatively, the carver may have done this on purpose (see below). The two **r**-runes (no. 6 and 9) differ – the former has a short head attached to the stave; the latter has a large and open head. Rune no. 4, **m**, has additional short strokes connecting to its branches. The left branch extends through the stave and forms a tiny curve to the right. A short angular cut by its top provides a further connection to the stave. Another incision runs parallel to the stave, connecting to the branch on the right. These features create an interesting (stylised) version of **m**, unless the point was to create an unusual bind-rune.

Regarding interpretation, one clue is the word **bæin**, *bein* (“bone”), referring to the object. Grammatically, **basmarþær** can contain a name or nickname in the genitive case, composed of **bas** and **marþær**. The part with *Marðar* would be the genitive of *Mørðr* (the meaning of the noun is “marten”, see e.g. Lind 1905–1915: 779–780).⁵ The name was arguably used to some extent in Iceland, until around the thirteenth century. Rune no. 8, its form somewhere in between **a** and **æ**, could perhaps indicate that the vowel in the case ending had an unclear (weaker) articulation – the carver may have been uncertain as to which rune to use. The first ele-

5. See also *Dictionary of Old Norse Prose* (ONP): <https://onp.ku.dk/onp/onp.php?056120>.

ment, **bas** is peculiar. There is a Norwegian gravestone inscription with runic and Roman writing where BAS in Latin letters is explained as a name element (N 457, Liestøl 1960: 18–22). According to the edition, this may show deviant spelling of the byname *Bátr* (Boat); on the by-name, see Lind (1920–21: 16–17). Other explanations of **bas** are possible,

Figure 6. Runic bone F7161. Photo and drawing by Kristel Zilmer, Museum of Cultural History. CC BY-SA 4.0.

A *·basmarþærbæin*

B *b*

Báts-Marðar/Báss-Marðar bein.

“Boat-Mård’s/Boose-marten’s bone.”

Or:

Báts-Mqrðr/Báss-Mqrðr er beinn. / Báts-Maðr er beinn.

“Boat-Mård/Boose-Mård is hospitable.” / “Boatman [nickname/occupational title] is hospitable.”

for instance as the masculine noun *báss*, “boose” or “stall (in a cowhouse)”. The inscription could be interpreted as *Báts-Marðar bein* or *Báss-Marðar bein*, either referring to a person or an animal – in the latter case, serving as a poetic label.⁶

A double meaning or playfulness is possible. The meaning of *mǫrðr* is “marten”, as for example attested in the compound *marðskinn*, (“marten’s fur”). This word seems to have been at some point (mistakenly) included among poetic designations for ram (male sheep), in the Icelandic material (Cleasby and Vigfusson 1874; ONP)⁷. The Oslo bone belonged to a larger animal, but perhaps the text was poetically or jokingly labelling the bone as “boose-marten’s bone” or “boose-ram’s bone” (a form of kenning). Perhaps a point was made about the bone as such, similar to some other runic bones – fragments of bones often served as handy material for runic writing once disconnected from their original setting, while potentially reminding users of their origin. One from Lund claims: *bin is þita bin is þto*, *Bein er þetta, bein er þetta* (“This is bone, this is bone”, DR 302).⁸ A bone yarn winder from Lund records *tinbl:bein*, possibly *teinbeinn* (“twining-bone”, DR EM85;471).⁹ A piece of bone from Schleswig may contain the word *bukaben*, *bukkabein* (“buck-bone”, a goat’s bone or leg, DR Schl17).¹⁰ An alternative reading is *sbukaben*, as an owner’s inscription *Spinka ben* (“Spinki’s bone/leg”). The database of Danish runic inscriptions notes that some playful ambiguity may have been intentional (see also Nielsen, Stoklund and Düwel 2001: 224–225).¹¹

Alternatively, *bæin* could refer to the adjective *beinn* (“hospitable, helpful”). In this case, *ær bæin* could be the phrase *er beinn*, while *bas-marþ* would contain a name of a person (or animal?) in the nominative case, such as *Báts-Mǫrðr* or *Báss-Mǫrðr* (the masculine ending -r omitted in the consonant cluster). Alternatively, *marþ* could be a misspelling of

6. It can be noted that a poetic word for “bear”, *Bássi* (m., used as a suffix in compounds) can refer to someone large or well fed. See ONP: <https://onp.ku.dk/onp/onp.php?07265>.

7. Cleasby and Vigfusson [1874], <https://cleasby-vigfusson-dictionary.vercel.app/word/mordr>; see also ONP: <https://onp.ku.dk/onp/onp.php?056120>.

8. Alternative signum DK SkL15, museum no. 38393:2.

9. Alternative signum DK SkL25, museum no. 53436:8.

10. Alternative signum DK SlB17, museum no. KS D 380.145.

11. See <https://runer.ku.dk/q.php?p=runer/genstande/genstand/885>.

maþr, *maðr* ("man"), with the two runes switched at the end. This would give the message: "Boatman [nickname or reference to a crew member] is hospitable". These interpretations are weakened by assuming spelling errors. A more straightforward explanation is that the inscription designated the bone or its owner. The setting may have involved a shared meal among a group of people where learning and entertainment, including the use of runes, would have been welcome.

3.2.2 Runic bone that invites interpretation

Another rib bone (C64430/156, FB48323) was found in March 2022 in three fragments. Two were found together, the third close by. The context is a waste deposit with a high proportion of manure, wood chippings and twigs. There is also localised human faeces and moss, suggesting that the area may have been used as a latrine or that human waste was dumped here. There was otherwise typical medieval urban waste such as animal bones, fragments of shoes and other leather objects, broken household objects, and some textiles. Dating based on pottery finds in this deposit is difficult, as there are fragments dating from the early Middle Ages to the post-Reformation period. Stratigraphy and comparative dating with related structures suggests that the layer has an earliest possible dating of 1160–1220 and a latest possible dating of ca. 1470, echoing the dating from pottery finds. Hence, this waste deposit was either in use over a long period or is an agglomeration of waste deposits from different areas and/or times.

Prior to conservation the two larger fragments with runes measured c. 11.3 and 9.4 cm in length, while the third fragment was about 4.9 cm long. The main fracture ran diagonally across the bone. The fragments were easy to assemble, but there was risk of further crumbling. The post-conservation measurements of the assembled bone are up to 13.3 cm in length and 3.9 cm in width; thickness of the largest fragment is 0.7–0.8 cm. The lines composing most runes (except the first two) are divided between the two larger fragments, with sizes ranging from c. 2.2 to 3.9 cm. The final four runes are larger than the initial three and span almost the entire surface. The distance between the first and last rune (staves) is about 5.7 cm. Seven runes are identifiable.

Rune no. 1, **r**, has an angular closed head positioned below the top of the stave. There are additional incisions between the first two runes, partly intersecting with the first one (see Figure 7 and below). Two small,

faint vertical cuts also occur in the lower section between runes no. 2, **a**, and 3, **þ**; this placement does not make it likely that these are separator marks. Rune no. 3 might at first glance resemble a hastily cut **u**. Its pocket consists of several, partly overlapping incisions, and these connect the pocket to the stave on the left, forming **þ**. Rune no. 4, **u**, is large, with a curving branch that starts below the top (higher than the preceding rune). It turns slightly inwards in the lower half but does not approach the stave. There are no marks along the edge to indicate a connection to the stave (unless the edge of the bone provided the frame). Rune no. 5, **e**, has a distinct circular puncture on its stave. Rune no. 6, **t**, is bent; its branch connects to the stave below the top. The final rune is a large and slightly bent **a**. A few faint curved lines appear near the narrower right end of the bone, separate from the runes. This end is damaged, and some cracks may result from fragmentation, but these look different.

The additional incisions between the first two runes require further assessment. One longer vertical line intersects with **r** and extends down to the edge of the bone. The head and foot of the rune cut through it. Two strokes are visible near the second rune, **a**, and these are linked to each other by a hook in the middle, going around the branch of **a**. The line by **r** may resemble a separate vertical such as **i**, while the second shape looks like a narrow long-branch **s**. Together they could hypothetically present a challenge within the inscription, for instance referring to the **i**-rune by its name *íss* or rendering some other word (e.g. *rís*, “stand up!” or “carve!”). Upon closer inspection, however, it is evident that these markings are connected to each other by a short horizontal groove above, which contradicts the reading **i** and **s**. The lines together form crude rectangular shapes, rather resembling **r**. Based on known strategies of concealed (cryptic) runic writing (Nordby 2013 [2012], 2018), we can test whether turning the bone upside down could reveal alternative identifications. In this case the purpose of the added incisions, however, remains uncertain. If the bone bears a writing sample or an earlier attempt at inscribing, the incisions may be random. Some discussion is nevertheless warranted regarding the potential message of the inscribed bone.

The three first runes, **raþ**, likely stand for *ráð*, the imperative form of the verb *ráða*. Common meanings of the verb in runic inscriptions include “read, interpret”. Several Viking Age and medieval inscriptions contain appeals to interpret runes (Nordby 2013 [2012], with literature). Phrases such as *ráð (þú) rúnar (þessar)*, “interpret (these) runes!” could express en-

Figure 7. Runic bone FB48323 prior to conservation. Photo and drawing by Kristel Zilmer, Museum of Cultural History. CC BY-SA 4.0.

raþueta

Ráð þú enda(?) / Ráð þetta(?)!

“Interpret the ends(?) [of the bone]!” / “Interpret this(?)!”

tertaining and didactic intentions. Some inscriptions record shorter versions, such as *ráð þat*, “interpret this!”. The reading of rune no. 4 as **u** follows its observable traits. It could be considered whether this might be a carving mistake or a failure in planning. If the rune was shaped incorrectly – by accident or on purpose – the intended message may have been **raþ-beta**, *ráð þetta* (“interpret this!”), which parallels inscription with *ráð þat*. The sizes of the runes would support a division into two segments, as the first three are somewhat smaller than the last four. However, a presumed carving error is not entirely convincing, and repeating an identical rune would not have been necessary either. An alternative structuring connects **u** with **raþ**, as in *ráð þú* (“(you) interpret!”). The part with **eta** would then provide the object of the activity, for example the accusative form *enda* of the masculine noun *endi/endir* (“end, ending” or “conclusion”), in plural

(of *endir/endi*) or singular (of *endi*).¹² The saying could allude to the end(ing)s of the carved sequence or the bone. *Ráð þú enda* ("Interpret the end(s)!") might relate to the incisions at the start of the inscription or the marks near the other end. If this was to serve as a small puzzle, these elements may have been intentional. Repurposing an item with earlier markings for such a challenge is also possible. Given that the bone is fragmentary, there may also have existed other marked pieces.

The verb *ráða* had multiple meanings, allowing for various interpretations. In an e-mail correspondence from 2022,¹³ runologist Magnus Källström suggested as an alternative that *ueta* may relate to *vættr/vétr*, drawing parallels to the expression *ekki vétta* ("nothing, not at all").¹⁴ According to Källström, *ráð vétta* could roughly translate to "plan(?) nothing!". Developing this line of thought further, the message could even be seen as a witty non-invitation, "Interpret nothing!" (or "plan nothing") – a twist to formulations that encourage interpretation. However, we also need to consider the evidence of common sayings and formulae in surviving runic inscriptions, such as the recorded sequences with *raþu* *ráð þú* that combine *raþ* and *u*. This weakens the latter interpretation, despite its appeal as a (joking?) contradiction to customary sayings. This bone probably makes most sense as an invitation to interpret the runes and other markings on it, as also seen in other runic inscriptions.

3.2.3 Runic bone with a name

Part of a rib bone (C64430/156, FB15467) from a smaller animal, such as a sheep or pig, was found in February 2022 in a likely waste deposit with a high organic content. Typical household waste such as animal bones, small everyday objects such as spindle-whorls and jewellery beads, and metal objects were found in this deposit. Dating based on stratigraphy and dendrochronological dating from nearby structures suggests that the layer is from the 1200s; this is also supported by the single pottery fragment found in the layer, a sherd of Rouen-ware, which appears from around 1200. This flat bone is at most 10.4 cm long, 2.1 cm wide and around 0.7 cm thick. Four narrow runes on one side stand to the right of its midpoint, covering around 1.3 cm. The runes are over 2 cm

12. See ONP: <https://onp.ku.dk/onp/onp.php?017946>.

13. E-mail from Magnus Källström, 08.05.2022.

14. See ONP: <https://onp.ku.dk/onp/onp.php?088396>.

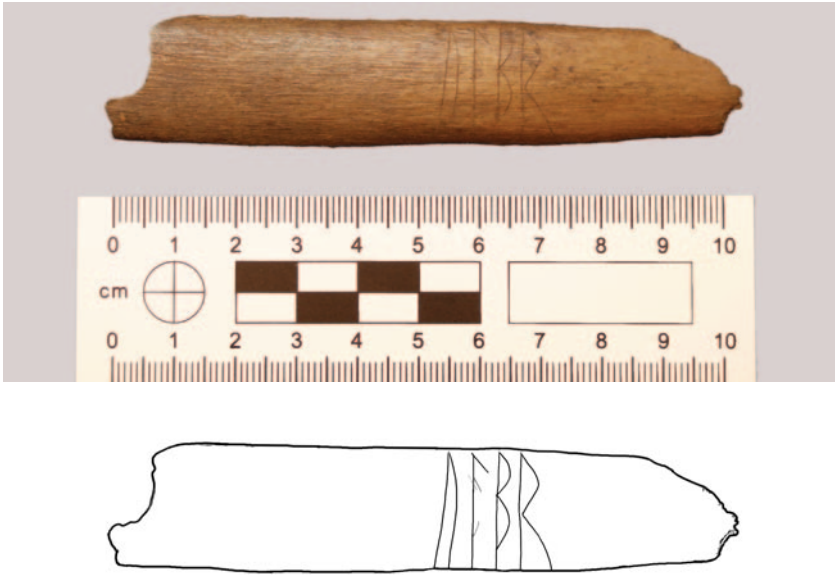

Figure 8. Runic bone FB15467. Photo and drawing by Kristel Zilmer, Museum of Cultural History. CC BY-SA 4.0

ulbr
Ulf.

“Ulf”

in size. They extend across the bone, even crossing its bottom edge.

Rune no. 1 is a narrow **u**, only a few millimetres wide. Rune no. 2 is read as **l**. Below its diagonal branch (0.4 cm in length), we see another line (0.3 cm) – as though there are two branches. This would suggest a bind-rune: a double **l** or a combination of **l** and **n**. The lower line is, however, fainter. Microscope inspection shows another faint incision and some underlying marks at this spot. Further below, a slight curved line reaches upwards from the stave. These marks may indicate underlying traces or perhaps that the carver started sketching a bind-rune. In the latter case, the intention could have been to merge **l** and **b** (the rune that follows), but this was not completed. The exact purpose of such marks is unknown, and the rune is transliterated as **l**. Rune no. 3, **b**, has two

rounded pockets, with the lower one ending above its base. Rune no. 4, **r**, has a curved head that nears the stave in the mid-section.

Ulf is a common Old Norse name/naming element (Lind 1905–1915: 1048–1056, 1931: 795–804), corresponding to modern Ulf/Ulv. It features in runic inscriptions from the Viking Age and the medieval period (Peterson 2007: 240–242). Among previous finds, a bone found in 1988 at the site Oslo gate 6 bears the runes **ufr**, possibly the same name (A 317, C37175/G76686, Knirk 1989: 7). The spelling **ulbr** shows that **b** here represents a sound value other than /b/ or /p/, that is either /f/ or a consonantal /u/. This occurs in Viking Age inscriptions and occasionally in the medieval material (Liestøl 1980: 25). A piece of wood from Bergen, for instance, includes the sequence **ulab-**, *Ólafr* (N 614, BRM 0/35508). A Greenlandic inscription on a wooden cross gives the name *Pórleifr* as **purlibr** (GR 9, D10652, Imer 2017: 222–223). Such usage of **b** is usually seen as an archaic feature, but it could also be compared to how the runic **K** /p/ could occasionally mark /f/ (Johnsen and Knirk 1990: 110, 231).

3.2.4 Bones with script-like marks

A flat rib bone (C64430/163, F46013), likely from a cow or horse, bears a series of script-like markings. It was found in February 2022, in a layer of waste used to fill in a well or tree-lined pit (possibly used in connection with tanning) after it went out of use. Layer SL42090 consisted primarily of wood chippings, food waste and manure, and is assumed to be deposited after 1420. However, the contents of the layer, including this bone, can be from an earlier date; for example, pottery sherds from 1150–1350 were also present in the layer.

The bone is around 11 cm at its longest, 3.2 cm at its widest and 0.7–0.8 cm at its thickest. A sequence of incisions appears on one side; some are straight, others are angled, and they cover up to around 6.6 cm. The opposite side shows casual cuts and surface marks. The sequence has a script-like flow. The sizes of incisions vary, and the longest spans the surface of the bone. Some lines have sharp contours, others are faint. A few create graphic shapes that resemble runic or other writing. Among distinguishable forms, there is a stave with a diagonal stroke on the left, like **a**. Two angled, connected lines further to the right coincide in shape with **V**. Turning the bone the other way, these lines create a shape like **u**. Such similarities are likely coincidental, but may be imitations of wri-

Figure 9. Runic bone F46013. Photo and drawing by Kristel Zilmer, Museum of Cultural History. CC BY-SA 4.0.

ting, perhaps inspired by other inscribed bones in towns. Previous finds from Oslo and elsewhere include comparable finds with varied scribbles and markings, for instance A 314 (C37175/G73289), A 315 (C37175/G74630) and A 316 (C37175/G76294) (Knirk 1989: 7).

A second flat animal bone (C64430/163, F552951) has a few faint lines and marks on one side. It was found in July 2022 in a disturbed layer (SL53932) with medieval artefacts that lay partly over modern planks. This bone is at its most c. 10.2 cm long, 2.2 cm wide and around 0.7 cm thick. The clearest incision is a tilted line, and there are other marks nearby, forming a sequence. These can be assessed differently depending on how the bone is turned and which vertical and angular lines are seen as connected to each other. Closer inspection reveals several runic forms like **a**, **þ**, **æ** (**ø**), **a** (or **i/s**), **u** (or **un/ nu**), and another **þ**. The opposite side of the bone is uneven, with no clear traces of intentional incisions. The bone may show acts of imitating or practising writing, possibly sketching some runes.

Figure 10. Runic bone F552951. Photo and drawing by Kristel Zilmer, Museum of Cultural History. CC BY-SA 4.0.

3.2.5 Bone with a monogram

A sixth inscribed bone (C64430/163, F43508) was found in layer SL41386, a deposit composed of humus and clay, with inclusions of wood chippings, animal bones and typical household waste – including fly eggs. This is likely make-up over a latrine or animal waste layer. Pottery finds provide a broad dating to the Middle Ages. The bone is around 11 cm at its longest and 3.5 cm at its widest, with a thickness of 0.9 cm. Both ends are broken. There is a centrally positioned inscribed motif on one side; random cuts and marks appear elsewhere on the bone, including scratches near the inscription. The opposite side has a few vertical incisions close to one end, with roughly 1 or 1.5 cm gaps in between; a horizontal fracture runs through the bone by this end. Two lines are shorter, two longer; their placement and even spacing may indicate some function, such as measurement or counting.

The inscription seems to merge several graphic elements. There is a stave, around 1.8 cm high. Two angular lines connect to the vertical on

Figure 11. Runic bone F43508. Photo and drawing by Kristel Zilmer, Museum of Cultural History. CC BY-SA 4.0.

the right; one going upwards, the other downwards, forming a shape like the Roman majuscule K /k/ or the runic **K** /p/. Another diagonal line runs parallel to the upper branch of the K-shape, touching upon its lower branch, creating the impression of a tilted F. An additional short stroke visually connects the upper branch of K/F to this line. A small rectangular space is thus created, adding an angular pocket to the K-shape. This motif could be a monogram (for instance, combining someone's initials) or a personal mark. Turned sideways, the entire shape resembles a majuscule A, and there are further alternatives to explaining its separate elements, depending on direction and perception. The motif could also be viewed as a K-shape with a connected, uneven cross-like cut by its side. Or it could be a decorative mark where the individually perceptible elements do not necessarily relate to writing. It is of interest to note a possible parallel to the motif on the bone, although from a different period and setting. A decorated bone from Tullycommon, County Clare, Ireland (roughly from the seventh to tenth century) bears ogham-markings on

both sides together with other marks and patterns of lines. A twice incised motif in double contour has a similar composition of K- and cross-shaped lines, judging from accessible drawings (with the usual caveats this entails), although possibly reversed, depending on the viewing direction.¹⁵

3.2.6 Hairpin with runes

A likely hairpin of antler (C64430/172, FB48800) was found in March 2022 outside building SA49281 in layer SL48181, just north of Clemensallmenningen. Deposit SL48181 was somewhat disturbed by modern activity but had the typical combination of household rubbish and animal faeces that commonly accumulated on medieval Oslo's streets. The find-spot makes it tempting to suggest that a resident or user of the building lost their hairpin right outside, but it might equally be waste that was transported from somewhere else in the town and used as make-up for the street construction. Based on pottery and stratigraphy, the layer dates to 1150–1250.

The object has one pointed and one wide end, and there is a small circular hole in the wide end (see p. 124). It is c. 12.4 cm at its longest and 4.1 cm at its widest, with a thickness of around 0.6 cm in the middle section. Its classification as a hairpin is based on the shape and features that compare with other urban finds. The inscription begins near the hole. Six runes of varying size appear on the wide head of the pin, covering around 2.4 cm. The first rune measures around 2.5 cm, the last 1.6 cm. On the same side, a series of tiny strokes form a faint pattern in the surface; this is likely due to external impact when the object was pressed against something that left an impression. The opposite side is rough and uneven, with a few faint incisions.

The runes are mostly clear, although some are casually shaped. Rune no. 1, **k**, has a straight branch. The staff of rune no. 2, **i**, is bent and split in its lower part. This looks accidental, not as an attempt to shape **n**. A separate curved line also runs close to the rune. Rune no. 3, **a**, has a distinct branch on the left, but there is also a faint and shallow imprint on the right that could indicate **æ**. Microscope inspection shows that the marks on the left and right are different and not necessarily linked. The

15. See Forsyth 2024, <https://ogham.glasgow.ac.uk/index.php/2024/08/23/feather-marks/>.

Figure 12. Runic finds in proximity to Clemensallmenningen, the major thoroughfare excavated on this project. Hairpin FB48800 in the top left. Map by Mark Oldham, NIKU.

Figure 13. Hairpin FB48800. Photo and drawing by Kristel Zilmer, Museum of Cultural History. CC BY-SA 4.0.

kiæfae

weaker trace to the right matches other surface marks, such as a longer horizontal line below the runes. The reading **a** follows the clearest features. Rune no. 4, **f**, has relatively straight branches. Rune 5 is another **a**, while the final rune is a short **e**. There appear tiny incisions near the tops of a few staves (see the **a**-runes and **f**). These could indicate draft incisions (rather than dotting).

The inscription may contain a continuous sequence or two segments; **kiæfae** can resemble recognisable Old Norse words, for instance the verb *gjafa/gefa* (“give, hand over”) or the noun *gæfa* (f. “luck, success, god fortune”) or a form of *gjof/gjaf* (f. “gift, present”). The segment **kiaf** possibly resembles a naming element, as recorded in the name *Gjaflaug*. The runes **fae** may on their own create associations to repeated formulaic words with varying vowels, such as *fae*, *fao*, *fau*, etc. in amulet inscriptions. One

runic stick from Bergen, for instance, records a text about a remedy against an eye disease (N 633, BRM 0/28202, Liestøl 1980: 63–66), and it bears special signs as part of the sequence **fā-? fau? fao??**. A wooden amulet from Bergen contains **fai fao fau**, together with parts of the *Ecce crucem Domini* formula, *aea* and *agla* (B 646, BRM 76/12886). A runic stick from Lom stave church features a longer sequence on one side: **fao-faifaufauaonima** (A 71, C34738/150). There is also a fragmentary runic stick from Trondheim with **fao** included in its inscription (N 819, N-20884). One inscription from Nidaros Cathedral records simply **fae** (N 479, Olsen 1960: 48).

The inscription on the hairpin may not have contained a legible message. Possible segments, such as **kiaf** or **fae**, as recognisable from other inscriptions, do not provide a convincing explanation to the entire sequence. The shaping of runes and other casual traces may indicate that the inscription was made to mark and personalise the item to some extent.

3.3 *Metal amulet with cryptic runes*

The final object is half of a thin circular metal bracteate, possibly of lead, found in March 2022 (C64430/21, F48300). It may have been a personal amulet, perhaps with specially designed runes. The object is slightly bent; it is unknown whether it was broken into half by purpose or accident. The measurements are around 2.9 cm long, 1.5–1.6 cm wide and 0.1 cm thick; the original diameter would have been c. 3 cm. The coin was found in deposit SL48239, a compact silty clay with some humus. The deposit included some wood chippings, hazelnut shells, and relatively few finds – mainly metal and animal bone. The layer is most likely make-up as it lies above burned building timbers that made up a phase of Clemensallmenningen dating to 1160–1220 (Brunstad, Haavik, Oldham and Derrick in prep.).

The markings on both sides look like complex visual ornaments. Some have the appearance of bind-runes, but we may also detect the use of cryptic writing. Some forms are likely cipher runes (an alternative designation by Nordby 2018: 164–166 is ‘binary runes’) – the identification of a rune then depends on the specific number of branches (hooks, pock-ets, etc.) on either side of the stave. The way the individual elements on both sides of the amulet have been combined creates associations to symbols that occur in epigraphic and manuscript textual amulets. Some comparable motifs appear on metal plates used as amulets during the Viking

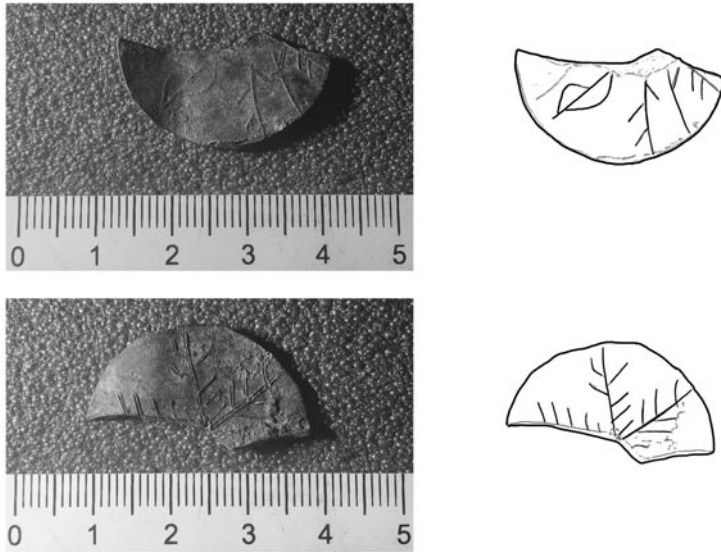

Figure 14. Metal amulet F48300. Photo and drawing by Kristel Zilmer, Museum of Cultural History. CC BY-SA 4.0.

Age and the Middle Ages (on the Viking Age material, see Pereswetoff-Morath 2019). The typical amulets of the medieval period are folded or rolled strips of lead where runes are featured alongside diverse stylised characters and symbols.

Four characters are partially intact on one side, the visible verticals are 1–1.1 cm. Different assessments are possible considering their nature. Assuming most branches point downwards and moving from left to right, we observe the following: The first sign has one round pocket on either side of the stave; the left pocket is positioned lower. This doubled form, with parallels in runic amulets, could be a mirrored version of **þ** or a cipher rune. With one curved branch on each side, the code would be 1/1, i.e. the first group and the first rune corresponding to **t** (groups within the runic alphabet are numbered in the reverse order, with the first group containing the last five runes of the row). The second character has the design of an ordinary bind-rune, with two diagonal strokes on the left and one on the right, combining either **o** and **l** or **o** and **n** (if the stave extended higher). If considered a cipher rune, 2/1 indicates **n** (or 1/2 **b**, if viewed the other way). The third character has no visible marks

on the left unless something was present higher up. It looks most like **k** (an alternative is **f**, but the tightly spaced thin lines more likely show the imprint of the writing tool, perhaps due to its split end). Changing the direction, this rune could be **a**, with a low branch on the left. The final marks by the broken edge are traces of two diagonal lines, which stand to the left of the stave. The preserved portion suggests the reading **o**. If assessed as a cipher rune, the two strokes on the left indicate the second group, with the runes **h**, **n**, **i**, **a**, **s**. When the coin is turned the other way, the group remains uncertain, but the rune would be in the second position (**b**, **n** or **u**). Suggested transliteration options of side A are:

- | $\widehat{\text{p o l k q}}$ |— (ordinary runes, with **p** mirrored);
- | $\langle^1/_1=\text{t}\rangle \langle^2/_1=\text{n}\rangle \text{k}^2/_1$ |— (branches downwards; two identified cipher runes, one ordinary rune, one unidentified cipher rune);
- | $^1/_2 \text{a} \langle^1/_2=\text{b}\rangle \langle^1/_1=\text{t}\rangle$ |— (branches upwards; one unidentified cipher rune, one ordinary rune, two identified cipher runes).

On the opposite side, B, there are remnants of staves with multiple branches that can be explained as cipher runes. The staves radiate from a connected mid-point. Moving from left to right, with branches upwards: the first vertical along the broken edge has no branches preserved on the left, but five on the right. This rune would thus have position five in one of the three groups (**y**, **s** or **r**). The second rune has two branches on the left, four on the right – $2/4$ gives **a**. The third has three branches on the left, and two clear ones on the right. There is an additional curved mark below, but this does not seem to connect to the stave. The identification is $3/2$ **u** ($3/3$ would give **p**). A possible transliteration is:

- | $^1/_5 \langle^2/_4=\text{a}\rangle \langle^3/_2=\text{u}\rangle$ -|—

We find visual parallels to this composition of connected cipher runes among symbols such as the *ægishjálmr*, known from later medieval and early modern Icelandic magic books. This complex ornament has a central point with intersecting lines, which all have attached (crossing) strokes. Similar motifs appear in runic amulet inscriptions. A runic bone found in Tønsberg in 2017 provides an interesting comparison (C61008/53, Holmqvist 2017). Its inscription of five runes is followed by an ornament of three intersecting lines, with two and two branches attached to their

six ends (one has three branches on one side). An important difference is that the ornament on the Oslo amulet is not symmetrical. The three surviving staves (possibly belonging to longer lines) have an alternating number of branches. The fragmentation and other uncertainties make it difficult to establish whether sides A and B used cipher runes throughout, or combined cipher runes and some bind-runes/ordinary runes. The potential message remains unknown. Through comparisons with other amulets, the use of specially designed signs and the circular set-up may be based on known repertoire of amuletic signs.

4 Discussion

Here, we discuss the finds in terms of their inscriptional and material evidence and place them in a comparative cultural-historical context. The combined runological and archaeological focus allows us to consider both the individual find and the broader setting in medieval urban society.

4.1 *Inscriptional evidence*

In order to highlight the individual and collective significance of the presented finds, we focus on their general, characteristic features as well as distinctive properties, while bringing in relevant parallels among other (urban) runic inscriptions, in particular from Bergen, Trondheim and Tønsberg. Nine of the twelve inscribed objects have identifiable runes or graphic elements linked to runic writing (including cryptic runes), two have markings that resemble runic writing, and one bears a possible monogram/decorative symbol. The inscriptions use the standard 16-character *futhork* with additional characters, such as the dotted runes † e, † g and † d. Two inscriptions use † æ, in addition to † a. One of the runic bones (F7161) has a variant where the diagonal branch crosses the stave but remains short on the right. One long-branch s (transliterated as c) appears in the word *gratia* on the stick with the *Ave Maria* (F54410). Bind-runes are used in up to four inscriptions (depending on the assessment of the amulet F48300 that also uses cipher runes). The composite mark on one bone (F43508) may show a fusion of graphic elements as a monogram or could be perceived as a decorative motif.

Some carving traits in the shaping of runes could indicate local epigraphic practices, meaning particular ways of practising writing within

groups, but the evidence is limited. We observe that one variant of **m** has its left branch connecting to the stave higher than the right branch (see the sticks F7377, F54410, and one **m** on the label/lid FT44801). The large bone (F7161) has extra branches linked to **m**. The same bone displays a kind of **b** where the pockets do not span the full length of the stave; another case occurs on the bone with the name (FB15467). This type has sometimes been considered as faulty planning (Seim 1982: 8), but the shape could be a deliberate choice. The finds from *Middelalderparken* record varying forms of **r** (curving, angular, open, closed). Such features of variation occur across the medieval corpus; further systematic analyses of the whole Norwegian material are needed to detect possible patterns and overlapping practices.

The extra bows added to two runes on the stick with *Manus Domini* (F7377) may be decorative elements. The same stick has small incisions by the tops of a few runes. Similar marks appear by stave tops on a few other items, perhaps traces of drafting. Clear separator marks are recorded in three inscriptions. The stick with *Manus Domini* has five marks on side B, each consisting of two incisions (one at the end is damaged). The stick with the *Ave Maria* (F54410) has two marks of several aligned cuts, one is partly damaged. The wooden object that repeats *á mik* (FT44801) has a single mark separating its two parts. Some incisions may indicate where an inscription begins, although there also occur casual cuts (compare the bone F7161 and the wooden tag FT42413). The bone that invites interpretation (FB48323) has additional incisions of unknown purpose between the first two runes. These diverse markings, including incidental traces and external impact, offer some clues about how people interacted with such objects. Some show how one may have tested the surface or the carving implement, while others hint at drafting, imitation or repurposing of the items.

The presented transliterations and interpretations are to a certain degree uncertain and ambiguous, partly due to lacking insight into linguistic and extra-linguistic (situational) contexts. Some inscriptions may have been purposefully ambiguous, expressing individual creativity, learning and entertainment. The inscriptions reveal a range of purposes – practical, didactic, magico-religious, and perhaps even entertaining, as we also see from previously known runic objects in Scandinavian medieval towns. There are evident parallels with known text- and object-types in the overall runic corpus. The bone with **ulbr**, *Ulfr* (FB15467), for

example, is a naming inscription, as customary on various inscribed items. Naming inscriptions can document ownership or serve as casual personal graffiti or practice pieces where people recorded something they knew how to write. This bone might be an example of the latter – unless it was meant as a humorous label of a livestock bone, since the meaning of the word *ulfr* is “wolf”.

On the wooden tag (FT42413), the name *Ásbjörn* stands alongside *á mik* (“owns me”). This is another familiar text- and object-type, especially thanks to the evidence from Bergen (see recently Magin 2023) and Trondheim (e.g. Hagland 1990 [1986]; Knirk and Hagland forth.). Wooden tags with runes shed light on mercantile activities, as do sticks that contain messages about trade and goods. The Oslo corpus has had few finds of tags with such characteristic content and form, and the same applies to Tønsberg. One early find, from 1926 at Sørenga, is a tag with the name *Arnfinnr*, Arnfinn (N 20, C23924). Another example, found in 1974 in the plot known as *Søndre felt*, preserves three runes *otr* (A 119, C34182/G18855). A round stave was found in 1970 at *Mindets tomt*, with the words: *Rikardr á mik*, “Rikard owns me” (A 31, C33270/G1065). A more recent discovery from the Follo Line excavations at Bispegata (2017), is a fragmentary stick with a pointed end and a few readable runes, a likely owner’s tag (C60964/81, F22301, see Holmqvist 2018). The tag from *Middelalderparken* is a valuable addition to this collection. Similarly to the many finds in Bergen and Trondheim, the point was thus to assert that some items belonged to Asbjørn. Ownership statements can otherwise express varying intentions, depending on objects and use. A wooden wax tablet from Oslo bears the words *Benediktus á* (“Benedictus owns”), and the start of the *futhork* (A 35, C33448/G5879); during a recent inspection, a third sequence was detected, with four probable runes. The type of object suggests that these were writing samples, possibly including a note about the owner/user of the tablet.

The repeated *á mik* on another item (FT44801) opens for different contextual considerations. Without the personal name (which has not survived or may never have been there), it appears as a practical statement, perhaps related to the crafting or repurposing of the item. Varying purposes, from decoration to scribbling, may be relevant for the hairpin (FB48800) – a functional object with added writing. The runic sequence may be a random expression of someone’s encounter with writing. The

meaning of **kiafae** is uncertain, although **fae** in isolation may create associations to formulaic words.

Writing samples, practice and entertainment possibly underlie other inscriptions. Texts that invite their expected recipient(s) to interpret runes are well known. The bone with **rapueta** (FB48323) might state “Interpret the end(s)!” or “Interpret this!”. Not all such tasks were challenging to those with some understanding of runes. Inscriptions saying “interpret this”/interpret (these) runes” were recreating common sayings and expectations. Shared customs and playfulness might explain the runic bone (F7161) with **basmarþærbæin**. Presented interpretations include designating the item as someone’s bone or a description of someone being hospitable. If the first part contains a person’s name, the intention may have been to inform who was using (carving) the bone. Inscribing runes on livestock bones, which were easily turned into writing material, may have had a socially engaging role, perhaps related to a shared meal.

Two sticks cite common Latin prayers. *Ave Maria gratia* (F54410) renders a central prayer in Christian devotion and learning (Knirk 1998; Kleivane 2018). The prayer appears on medieval wooden sticks and everyday items, such as food and drinking vessels, church walls, grave monuments, liturgical objects, personal accessories, and amulets. The records vary in length (discussed in Zilmer 2013). Several runic sticks with the *Ave Maria* are preserved in the Bergen collection, including one fuller rendering (N 617, BRM o/69064, see Liestøl 1980: 32–34). A stick from Tønsberg also has a longer version (A 63, C33968/TG 1602, Gosling 1989).

The second stick (F7377) combines Latin and vernacular phrases (on biscriptual and bilingual inscriptions, see Palumbo 2023, with literature). Blending or combining scripts or linguistic repertoires occurs across a variety of materials, including monumental and mundane artefacts. The Oslo find accords well with the known material from Bergen where we have several sticks that cite religious or poetic texts in Latin. Some combine expressions in two languages. One stick, for instance, quotes Old Norse skaldic poetry alongside the popular phrase from Virgil, *Omnia vincit Amor, et nos cedamus Amori* (“Love conquers all, so let us too yield to love”, B 145, BRM o/4146). The message on the Oslo stick is religious, while the functions of the inscribed item raise some questions. Such inscriptions reflect acts of personal devotion and praying. Some inscribed objects could also be linked to the custom of making protective

or healing amulets. Records of familiar religious formulae – produced from memory or based on existing models – may further attest to learning. Some sticks could function as visual aids or model texts. In the case of the stick with *Manus Domini*, the included personal name in the meantime emphasises the significance of the religious message for the named individual.

Finally, we have inscriptions that do not feature clearly identifiable markings or comprehensible texts – another common phenomenon in medieval runic writing culture (more on this in Zilmer 2020). The bones with script-like markings include recognisable (runic) elements, imitating the flow of writing. Different marks are a form of self-expression and communication, adding layers of meaning to the objects. The visual design is a further feature of interest, also including diverse graphic elements, such as monograms, bind-runes and cryptic runes. These could function both as recognisable signs and visual ornaments.

On the level of inscriptional evidence, these finds thus show familiar features and patterns, and at the same time provide examples of individual solutions and uses. This does not only apply to the selection of finds discussed here but is a useful perspective in any discussions of the medieval runic material. There always occur expressions of both overarching traditions and individuality. We can, on the one hand, spot evidence of ownership and mercantile activities, modes of communication in Christian society, or widespread practical literacy habits. On the other hand, we find traces of local epigraphic expressions, personal faith and individual scribblings. The hybrid nature of rune-inscribed objects is further illuminated by considering their properties as material evidence.

4.2 *Material evidence*

The Oslo corpus is the third largest urban collection of runic writing on small, portable items from Norwegian medieval towns. Whittled sticks, shaped pieces of wood, and broken bits of animal bones are characteristic objects of the medieval runic writing culture. They illustrate the diversities of writing practices through form, content, purpose and context. They show how epigraphic and material cultures interacted, and how writing and other modes of expression met in the hands of inventive people. Aslak Liestøl (1974: 21) described runic sticks as having a form that was intentional, made for the purpose of writing. A useful approach, which underlies our assessments of the individual objects, is found in

Franklin (2004 [2002]). He distinguished between primary writing (related to items made for or suited for writing and gaining their meaning from writing), secondary writing (items that have other primary functions but also bear writing), and tertiary writing, such as graffiti (writing serves as an added layer, a supplement to various material supports). The objects from *Middelalderparken* offer samples of primary and secondary writing, but also reveal inherent ambiguities, much like other, previously discussed urban runic corpora, for example from medieval Bergen (see e.g. Zilmer 2020). Pieces of wood and fragments of bone as material writing supports served to express varying content. The sticks with religious messages, for instance, gained significance as demonstrations of private faith; the bones with names or other descriptive labels expressed different practical customs. Items exhibiting secondary writing had their own primary functions, and possibly extended purposes thanks to the incorporated writing. Tags, for example, were made to have distinctive shapes and content; their form could help to identify owners, as did the recorded names. Functional objects, such as tools and utensils, could gain adapted functions from writing and other markings.

Another aspect of material culture that is clearly inherent in runic artefacts is their ability to switch between primary and secondary layers of significance (Olsen 1997: 180). Not everything can be easily separated into practical or symbolic objects – everything can be a sign or symbol and be part of a cognitive system (even things that end up thrown in the rubbish). Some objects illuminate formal and visual ambiguities, especially in terms of their hypothetical reception. While some individuals may have primarily experienced their inscribed layers as visual symbols or decoration to material items, others may have had pre-existing understanding of concepts that could fill these compositions with layers of meaning (being able to decode, at least partly, their use of cryptic writing or other strategies of expression). The objects in themselves could make sense in various ways, which we can no longer detect.

One interesting theoretical lens through which to consider runic artefacts is Lévi-Strauss's notion of *bricolage*. Lévi-Strauss writes (2021 [1962]: 21):

The *bricoleur* is adept at performing a large number of diverse tasks, but unlike the engineer, he does not subordinate each one to the availability of raw materials and tools designed and acquired to fit his project. His universe of

instruments is closed, and the rule of his game is always to make do with ‘whatever is at hand’ – that is to say, a set of tools and materials that is finite at each moment, as well as heterogenous, because the composition of the set is not related to the current project, nor indeed to any given project, but is the contingent result of all the occasions that have presented themselves for renewing or enriching his stock, or for maintaining it with leftovers from earlier constructions and destructions.

This concept has been adapted to many fields of enquiry (Webster 2019: 2), including archaeology, and puts at its centre the idea of opportunism and making do with whatever is at hand: “*Bricolage* is the act of using and adapting existing elements in a fresh way” (Tilley 1991: 96). For the medieval rune-inscriber, animal bones and bits of wood would have been very much at hand. Wood was the primary building material in Oslo, both for houses and urban infrastructure, and for items large and small, from boats to household items – and not least as fuel. Animals were common, as both livestock on urban smallholdings and foodstuffs from farms outside the city. The waste deposits in which these runic artefacts have been detected contain hundreds more of the same types of artefacts – just without runes. Some objects, particularly the inscribed bones, the broken weaving shuttle, and others, are suggestive of this making do with what is at hand. The acts of naming or labelling items in a playful manner seem to reflect social situations where bones were turned into handy media of communication.

As Soar and Tremlett have noted (2017: 428): “*Bricolage* ... constitutes a theory of production that does not privilege the author, artist or artisan but rather the *ad hoc* combinations and re-combinations that disclose the fluidities – as opposed to essences – of culture.” Bricolage has thus an element of casualness about it, being both opportunistic (Webster 2019: 2) and a mode of recycling and reusing. The tools and materials available are always finite, and the repertoire is hence contingent on what is available (Conkey and Fisher 2020: 517). This finite repertoire includes skills and experiences – perhaps, for example, work with butchery gave someone a predisposition to use bone, either through availability, familiarity, or the accessibility of appropriate tools? Conkey and Fisher (2020: 520), in their discussion of bricolage, state that, “Agency, as archaeologists have come to appreciate, is of interest, yet here is something that involves the recognition of the role of the unintentional, imperfect consequences, and

that agency is enacted situationally and in interpersonal contexts”. This describes the runic corpus – and the finds from *Middelalderparken* – appropriately: we see imperfect results, such as aborted inscriptions, unintentionality through what we might call doodling on food waste, situatedness in the form of artefacts and inscriptions that have distinct meaning in certain contexts (such as ownership markers), and interpersonality through, for example, the religious pronouncements.

The act of bricolage creates newness from existing fragments (Webster 2019: 3), drawing on existing skills and competencies, and blending different elements. The creation of runic items is exactly this: They are given new, extended or altered meanings through their inscription, and are hybrid expressions of textual and material culture, highlighting skills of literacy in a broad sense. The rune-inscriber as bricoleur transforms otherwise residual objects – animal bones, sticks, etc. – into new things with new meanings, as Antczak and Beaudry recognise (2019: 90):

Since things are only gatherings of materials in motion, they can also become some-thing else. Solid material things are often reused, re-mended, reconstituted and reassembled into new and often hybrid things ... These qualities that many things possess also mean that they can complicate, layer and unravel linear time and many of them can be seen as constituting palimpsests.

Runic artefacts are an important type of archaeological find, in that they show how material culture is “that sector of our physical environment that we modify through culturally determined behaviors” (Deetz 1974: 24). Runic artefacts, through being inscribed, are overt examples of behaviours, habits and human engagements in the past. However, this is not to say that this makes them easy to interpret or to place within the medieval mindscape. As Deetz has remarked, “common sense is culturally relative” (ibid.: 23) – what may seem like an obvious interpretation of both the text and the action of inscribing the object for us today, may seem ridiculous for those who made such inscriptions all those centuries ago.

5 Concluding thoughts

The runological-archaeological assessment of twelve inscribed items from the area of *Middelalderparken* in Oslo has highlighted their impor-

tance as written and material evidence. Each new addition to the corpus of medieval inscriptions is significant, viewed on its own and in relation to the previously known material. The objects provide evidence of activities that were taking place within the medieval town. Importantly, the runic artefacts cannot solely be understood as text, and nor can they solely be understood as objects; they are hybrid things, and as such we need hybrid approaches for understanding them and their stories about the past. Insights into uses of script and language are combined with those that guide attentions towards skills, habits and practices of turning particular objects and materials into writing supports. Runological and archaeological thinking and other multi-disciplinary considerations complement each other in an important manner. This is particularly relevant regarding urban artefacts of writing that have become known thanks to archaeological excavations and investigations of Scandinavian medieval towns. Archaeology has been described as ‘a discipline of traces’ (Crossland 2021: 87), while epigraphy, the study of inscriptions, deals with the remains of written expression and media that existed within different cultural horizons. Runic artefacts are a clear example of complex interactions, as the residues of actions, habits, modes of self-expression and communication with others – traces of humanness that outlive the inscribers. These new finds shed further light onto life in medieval Oslo through both their materiality and their epigraphic content, as objects that were imbued with additional meaning through inscription.

Bibliography

- A + number = preliminary registration number in the Runic Archives of the University of Oslo, of the runic inscriptions found in Norway (except Bryggen, Bergen).
- Alvestad, Jenny, Michael Derrick and Mark Oldham. Forthcoming. *Fjerning av tidligere gangbro over Klypen*. NIKU Rapport 351.
- Andersen, Kasper H., Jeppe Büchert Netterström, Lisbeth Imer, Bjørn Poulsen and Rikke Steenholt Olesen, eds. 2021. *Urban Literacy in the Nordic Middle Ages*. Utrecht Studies of Medieval Literacy 53. Turnhout: Brepols.
- Antczak, Konrad A. and Mary C. Beaudry. 2019. Assemblages of practice. A conceptual framework for exploring human-thing

- relations in archaeology. *Archaeological Dialogues* 26, 87–110.
- B + number = preliminary registration number in the Runic Archives of the University of Oslo, of the runic inscriptions found in the Bryggen area in Bergen.
- Barnes, Michael. 2012. *Runes: A Handbook*. Woodbridge: Boydell.
- . 2013. What is runology and where does it stand today? *Futhark: International Journal for Runic Studies* 4, 7–30.
- Bauer, Egil Lindhart, Stefka G. Eriksen, Håvard Hegdal, Morten Stige and Sara Langvik Berge, eds. 2024. *Det gamle Oslo 1000–1624*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Berge, Sara Langvik, Kristine Ødeby Haugan, Khalil Olsen Holmen, Line Hovd, Michael Derrick and Magnus Helstad (in prep.) *Arkeologisk utgravning i Bispegata: Bispeborgen, Bispeallmenningen og bosetninger fra førurban tid, middelalder og nyere tid i Oslo*. NIKU Rapport 109/2018.
- Blennow, Anna and Alessandro Palumbo. 2021. At the crossroads between script cultures: The runic and Latin epigraphic areas of Västergötland. In: *The Meaning of Media: Texts and Materiality in Medieval Scandinavia*, eds. Karl G. Johansson and Anna Catharina Horn, 39–70. Berlin: de Gruyter.
- Bollaert, Johan. 2022. *Visuality and Literacy in the Medieval Epigraphy of Norway*. Doktoravhandling, Institutt for lingvistiske og nordiske studier, Universitetet i Oslo.
- Brunstad, Stine Urke, Mark Oldham, Aksel Haavik and Michael Derrick. Forthcoming. *Arkeologiske undersøkelser i Middelalderparken: Reetablering av terreng, Middelalderparken Oslo – Del 1*. NIKU Rapport 350.
- Cleasby, Richard and Gudbrand Vigfusson [Guðbrandur Vigfússon]. 1874. *Old Norse / Old Icelandic Dictionary*. Online version: <https://cleasby-vigfusson-dictionary.vercel.app/> (10.02.2025).
- Conkey, Margaret W. and Roy A. Fisher. 2020. The return of the bricoleur? Emplotment, intentionality, and tradition in palaeolithic art. *Journal of Archaeological Method and Theory* 27, 511–525.
- Crossland, Zoë. 2021. ‘Contextual archaeology’ revisited. Reflections on archaeology, assemblages and semiotics. In: *Far from Equilibrium. An Archaeology of Energy, Life and Humanity*, eds. Michael J. Boyd and Roger C.P. Doonan, pp. 85–102. Oxford: Oxbow.

- Danske Runeindskrifter*. University of Copenhagen. <http://runer.ku.dk/> (07.02.2025).
- Deetz, James. 1974. *In Small Things Forgotten: The Archaeology of Early American Life*. Garden City NY: Anchor Press/Doubleday.
- Dictionary of Old Norse Prose*. University of Copenhagen. <https://onp.ku.dk/onp/onp.php> (07.02.2025).
- Düwel, Klaus and Robert Nedoma. 2023. *Runenkunde*. Stuttgart: J.B. Metzler.
- Edman, Therese Marie, Håvard Hegdal and Aksel Haavik (in prep.) *Follobaneprosjektet Fo3 og Fo4: «Arkeologigropa». Gamlebyen, Oslo*. Norsk institutt for kulturminneforskning.
- Franklin, Simon. 2004 [2002]. *Writing, Society and Culture in Early Rus, c. 950–1300*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Forsyth, Katherine. 2024. Feather-marks. Ogham: Harnessing digital technologies to transform understanding of ogham writing, from the 4th century to the 21st. <https://ogham.glasgow.ac.uk/index.php/2024/08/23/feather-marks/> (04.05.2025).
- Gosling, Kevin. 1989. The runic material from Tønsberg. *Universitetets Oldsaksamling, Årbok 1986–1988*, 175–187.
- Gustavson, Helmer. 1994a. Latin and runes in Scandinavian runic inscriptions. In: *Runische Schriftkultur in kontinental-skandinavischer und -angelsächsischer Wechselbeziehung*, ed. Klaus Düwel, 313–327. ERGA 10. Berlin: de Gruyter.
- . 1994b. Runsk latinitet. In: *Medeltida skrift- och språkkultur. Nio föreläsningar från ett symposium i Stockholm våren 1992*, ed. Inger Lindell, 61–77. *Runica et Mediævalia. Opuscula 2*. Stockholm: Sällskapet Runica et Mediævalia.
- Gustavson, Helmer, Thorgunn Snædal and Magnus Källström, eds. *Gotlands runinskrifter 3*. <http://www.raa.se/kulturarvet/arkeologifornlamningar-och-fynd/runstenar/digitala-sveriges-runinskrifter/gotlands-runinskrifter-3/> (07.02.2025).
- Hagland, Jan Ragnar. 1990. [1986]. *Runefunna. Ei kjelde til handelshistoria*. Fortiden i Trondheim bygrunn: Folkebibliotekstomten. Meddelelser 8. Trondheim: Riksantikvaren.
- Hagland, Jan Ragnar and James E. Knirk. Forthcoming. *Norges Innskrifter med de yngre Runer 7*. [see preliminary manuscript by Hagland, *Runer frå utgravingane i Trondheim bygrunn 1971–94. Med eit tillegg av nyfunne innskrifter elles frå byen (N774–N894)*

- <https://ivar.folk.ntnu.no/filer/Hagland1997-Trondheimsruner.pdf> (07.02.2025).
- Haugan, Kristine Ødeby, Karen Langsholt Holmqvist and Kristel Zilmer. 2024. Runer og runeinnskrifter. In: *Det gamle Oslo 1000–1624*, eds. Egil Lindhart Bauer et. al., 416–419. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Helstad, Magnus and Øystein Dahle. 2020. *Arkeologisk utgraving Klypen Vest. Området vest for Klypen, Oslo*. NIKU Rapport 40/2015.
- Herteig, Asbjørn E. 1969. Kongers havn og handels sete. Fra de arkeologiske undersøkelser på Bryggen i Bergen 1955–68. Oslo: Aschehoug.
- Holmqvist, Karen Langsholt. 2017. Innskrift på beinbit fra Anders Madsens gate 3, Tønsberg. Funnrapport 13.12.2017, NIKU, Oslo.
- . 2018. Merkepinne med runeinnskrift. Funnrapport 30.08.2018, NIKU, Oslo.
- . 2021. *Carving the Self: Portrayals of the Self in Medieval Textual Graffiti from Norway and Connected Territories*, Doktoravhandling, Institutt for lingvistiske og nordiske studier, Universitetet i Oslo & NIKU.
- Haavik, Aksel and Håvard Hegdal. 2020. Follobanen 2015. Områdene nord for Bispegata. Gamlebyen, Oslo. NIKU Rapport 102.
- Imer, Lisbeth. 2017. *Peasants and Prayers. The Inscriptions of Norse Greenland*. Publications from the National Museum 25. Odense: University Press of Southern Denmark.
- Johnsen, Ingrid Sanness and James E. Knirk, ed. 1990. *Norges Innskrifter med de yngre Runer 6/2. Bryggen i Bergen*. Oslo: Norsk Historisk Kjeldeskrift-Institutt.
- Kleivane, Elise. 2018. Epigraphic *Ave Maria* as evidence of medieval literacy. In: *Epigraphy in an Intermedial Context*, eds. Alessia Bauer, Elise Kleivane and Terje Spurkland, 101–122. Dublin: Four Courts Press.
- . 2020. Christian knowledge in late medieval Norway. In: *Faith and Knowledge in Late Medieval and Early Modern Scandinavia*, eds. Karoline Kjesrud and Mikael Males, 213–242. Turnhout: Brepols.
- . 2021. Roman-script epigraphy in Norwegian towns. In: *Urban Literacy in the Nordic Middle Ages*, ed. Kasper H. Andersen et al, 105–134. USML 53. Turnhout: Brepols.
- Knirk, James E. 1989. Arbeidet ved Runearkivet, Oslo. *Nytt om runer* 4, 6–8.

- . 1998. Runic inscriptions containing Latin in Norway. In: *Runeninschriften als Quellen interdisziplinärer Forschung: Abhandlungen des Vierten Internationalen Symposiums über Runen und Runeninschriften in Göttingen vom 4.-9. August 1995*, ed. Klaus Düwel, 476–507. ERGA 15. Berlin: Walter de Gruyter.
- . 2022 [2021]. Corpus editions of Norwegian runic inscriptions. *Futhark: International Journal of Runic Studies* 12, 29–48, <https://doi.org/10.33063/diva-491877>.
- Lévi-Strauss, Claude. 2021 [1962]. *Wild Thought*. Chicago and London: University of Chicago Press.
- Liestøl, Aslak. 1960. Skålvoll (Grinni kirke). In: *Norges Innskrifter med de yngre Runer* 5. ed. Magnus Olsen, 18–22. Oslo: Norsk Historisk Kjelteskrift-Institutt
- . 1964. *Runer frå Bryggen*. Bergen: Det midlertidige bryggemuseum.
- . 1968. Correspondence in runes. *Mediaeval Scandinavia* 1, 17–27.
- . 1974. Runic voices from towns of ancient Norway. *Scandinavica. An International Journal of Scandinavian Studies* 13/1, 19–33.
- . 1977. Runeinnskriftene fra Mindets tomt. In: *De arkeologiske utgravninger i Gamlebyen, Oslo. Bind 1: Feltet 'Mindets tomt'*, eds. Helge I. Høeg et al, 214–224. Oslo: Universitetsforlaget.
- Liestøl, Aslak, ed. 1980. *Norges Innskrifter med de yngre Runer* 6/1. *Bryggen i Bergen*. Oslo: Norsk Historisk Kjelteskrift-Institutt.
- Liestøl, Aslak and Svein Nestor. 1987. Runeinnskrifter. In: *De arkeologiske utgravninger i Gamlebyen, Oslo. Bind 3: 'Søndre felt'*, ed. Erik Schia, 423–432. Øvre Ervik: Alvheim & Eide.
- Lind, Erik Henrik. 1905–1915. *Norsk-isländska dopnamn ock fingerade namn från medeltiden*. Uppsala: Lundequistska Bokhandeln.
- . 1920–1921. *Norsk-isländska personbinamn från medeltiden, samlade och utgivna med förklaringar*. Uppsala: Lundequistska bokhandeln.
- . 1931. *Norsk-isländska dopnamn ock fingerade namn från medeltiden: supplementband*. Oslo: J. Dybwad.
- MacLeod, Mindy. 2002. *Bind-runes. An Investigation of Ligatures in Runic Epigraphy*. Runrön 15. Uppsala: Uppsala universitet.
- Magin, Elisabeth. 2023. *Data-based Runes. Macro studies on the Bryggen Runic Inscriptions*. The Bryggen Papers 10. Bergen: University of Bergen. <https://doi.org/10.15845/bryggen.v100>
- Molaug, Petter B., ed. 2002. *Strategisk instituttprogram 1996–2001. Norske middelalderbyer*. NIKU Publikasjoner 117, 1–91. Oslo: NIKU.

- Molaug, Petter B. 2015. From the Farm of Oslo to the Townyard of Miklagard. In: *Nordic Middle Ages – Artefacts, Landscapes and Society. Essays in Honour of Ingvild Øye on her 70th Birthday*, eds. Irene Baug, Janick Larsen and Sigrid Samset Mygland, 213–226. University of Bergen Archaeological Series 8. Bergen: Universitetet i Bergen.
- Nielsen, Michael Lerche, Marie Stoklund and Klaus Düwel. 2001. Neue Runenfunde aus Schleswig und Starigrad/Oldenburg. In: *Von Thorsberg nach Schleswig: Sprache und Schriftlichkeit eines Grenzgebietes im Wandel eines Jahrtausends*, eds. Klaus Düwel, Edith Marold and Christiane Zimmermann, 208–237. ERGA 25. Berlin: Walter de Gruyter.
- Nordby, K. Jonas. 2013 [2012]. ‘Ráð þat, if you can!’, *Futhark: International Journal of Runic Studies* 3, 81–88.
- . 2018. *Lønruner. Kryptografi i runeinnskrifter fra vikingtid og middelalder*. Doktoravhandling. Institutt for lingvistiske og nordiske studier, Universitetet i Oslo. <http://urn.nb.no/URN:NBN:no-69539>.
- Nordlie, Erlend, Aksel Haavik and Håvard Hegdal 2020. Follobanen 2015. Områdene sør for Bispegata. Gamlebyen, Oslo. NIKU Rapport 103.
- Norges Innskrifter med de yngre Runer* 1–6. 1941–1990, eds. Magnus Olsen, Aslak Liestøl, Ingrid Sanness Johnsen and James Knirk. Oslo: Norsk historisk Kjelteskrift-Institutt.
- Nytt om runer* (1986–2014), <https://www.duo.uio.no/handle/10852/37667> (13.02.2025).
- Olesen, Rikke Steenholt. 2007. *Fra biarghrúnar til Ave sanctissima Maria: studier i danske runeindskrifter fra middelalderen*. Doktoravhandling, Det humanistiske fakultet, Københavns universitet.
- . 2021. Medieval runic Latin in an urban perspective. In: *Urban Literacy in the Nordic Middle Ages*, eds. Kasper H. Andersen et al, 69–103. USML 53. Brepols: Turnhout.
- Olsen, Bjørnar. 1997. *Fra ting til tekst: Teoretisk perspektiv i arkeologisk forskning*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Olsen, Magnus, ed. 1957. *Norges Innskrifter med de yngre Runer* 4. Oslo: Norsk Historisk Kjelteskrift-Institutt.
- Palumbo, Alessandro. 2022. How Latin is runic Latin? Thoughts on the influence of Latin writing on medieval runic orthography. In: *Studien zur runischen Graphematik: Methodische Ansätze und digitale*

- Umsetzung*, eds. Edith Marold and Christiane Zimmermann, 177–218. Runrön 25. Uppsala: Uppsala universitet.
- . 2023. Analysing bilingualism and biscriptality in medieval Scandinavian epigraphic sources: a sociolinguistic approach. *Journal of Historical Sociolinguistics* 9/1, 69–96. <https://doi.org/10.1515/jhsl-2022-0006>.
- Peterson, Lena. 2007. *Nordiskt runnamslexikon*. Uppsala: Institutet för språk och folkminnen, Uppsala universitet.
- Pereswetoff-Morath, Sofia. 2019. *Viking-Age Runic Plates: Readings and Interpretations*. Runrön 21/1, Acta academiae regiae Gustavi Adolphi 155. Uppsala: Uppsala universitet.
- Runor*. Digital forskningsplattform: <https://app.raa.se/open/runor/search> (07.02.2025).
- Sand, Lise Maren Lereim. 2010. *Runer i et arkeologisk perspektiv*. Unpublished master's thesis, Institutt for arkeologi, konservering og historie, Universitetet i Oslo. <https://www.duo.uio.no/handle/10852/23054>.
- Seim, Karin Fjellhammer. 1982. *Grafematisk analyse av en del rune-innskrifter fra Bryggen i Bergen*. Unpublished cand. philol. thesis, Nordisk Institutt, Universitetet i Bergen.
- Seip, Didrik Arup. 1955. *Norsk språkhistorie til omkring 1370*. Oslo: Aschehoug.
- Soar, Katy and Paul-François Tremlett. 2017. Protest objects: *bricolage*, performance and counter-archaeology. *World Archaeology* 49/3, 423–434.
- Spurkland, Terje. 2005. *Norwegian Runes and Runic Inscriptions*. Woodbridge: Boydell.
- Tilley, Christopher. 1991. *Material Culture and Text: The Art of Ambiguity*. London: Routledge.
- Webster, Gary. 2019. Bricolage: A novel archaeological perspective on complex materialities. *Préhistoires Méditerranéennes* 7.
- Wilster-Hansen, Birgit, David C. Mannes, Karen L. Holmqvist, Kristine Ødeby and Hartmut Kutzke. 2022. Virtual unwrapping of the *BISPEGATA* amulet, a multiple folded medieval lead amulet, by using neutron tomography. *Archaeometry* 64 (4): 969–978. <https://doi.org/10.1111/arcm.12734> (02.02.2025)
- Zilmer, Kristel. 2013. Christian prayers and invocations in Scandinavian runic inscriptions from the Viking Age and the Middle Ages. *Futhark: International Journal of Runic Studies* 4, 129–171.

- . 2020. Runic sticks and other inscribed objects from medieval Bergen: challenges and possibilities. *Maal og Minne* 112/1, 65–101.
- . 2021. 'Fann ek bein ..., I found a bone ...': Runic artefacts as material signs of writing in medieval Norwegian towns. In: *Urban Literacy in the Nordic Middle Ages*, eds. Kasper H. Andersen et al, 135–171. USML 53. Turnhout: Brepols.
- Ødeby (Haugan), Kristine. 2020. Hvor er runene? *Fornvännen* 115, 15–28.

Norsk sammendrag

I 2021–2022 avdekket arkeologer fra Norsk institutt for kulturminneforskning (NIKU) tolv små gjenstander med runeinnskrifter eller runelignende tegn under en utgravning i Oslo. Utgravningen var knyttet til utviklingen av Middelalderparken i Oslos gamleby og inngikk i omfattende arkeologiske prosjekter i forbindelse med utbygging av Follobanen fra Oslo til Ski. Artikkelen drøfter runefunnene og funnkonteksten runologisk og arkeologisk. Gjenstandene er fra omtrent 1150–1350, og innskriftene varierer fra enkelttegn til lengre meningsgivende tekster på norrønt og latin. Artikkelen belyser runefunnene som skriftlige og materielle kilder ut fra en tilnærming som framhever deres betydning som sammensatte gjenstander.

Kristel Zilmer
Museum of Cultural History
University of Oslo
Postboks 6762 St. Olavs plass
NO-0130 Oslo
kristel.zilmer@khm.uio.no

Mark Oldham
Norwegian Institute for Cultural Heritage Research
Postboks 736 Sentrum
NO-0105 Oslo
mark.oldham@niku.no

Preposisjonsdidaktikk

Av Leiv Inge Aa

Artikkelen tar sikte på å utarbeide ein grammatikkfagleg fundert didaktikk for preposisjonar. Meininga med det er at all fagdidaktikk må funderast i konkret kunnskapsinnhald, og at kvart kunnskapsfelt såleis får sin særskilde didaktikk. Preposisjonsdidaktikken må då springe ut av teoretisk og empirisk kunnskap om preposisjonar. Derfor blir aktuell faglitteratur om preposisjonar brukt for å legitimere didaktikken. I artikkelen blir det skissert fleire preposisjonsfaglege tema som kvar for seg blir forsøkte didaktiserte. Temaa er ikkje uttømmmande, men sentrale i den norske preposisjonskonteksten: kategorisering, overordna semantisk og syntaktisk språkteori, empiriske fenomen som bakgrunnsfremjing, geografiske variasjonar, diakrone endringar, lån og til slutt samansette og fusjonerte preposisjonar. Temaa er underordna metakonsepta eller dei grammatiske storsystema figur–bakgrunn-organisering, predikasjon og grammatikalisering. Når preposisjonsdidaktikken blir språkfagleggjord, får han ein eigenverdi og må ikkje kontekstualiserast eller legitimerast gjennom tilgrensande fagfelt, som tekstskaping. Vyane er at ein slik allmenndannande didaktikk skal ligge til grunn for språkopplæringa i morsmålsfaget.

1 Innleiing¹

1.1 Grammatikdidaktikkens kva

I skulegrammatikken blir det sjeldan gjort eit stort nummer av ordklassen preposisjonar. I praksis er det kanskje lett å stue han vekk blant dei ubøyelege ordklassane, som ein ikkje treng å lære så mykje om utover å

1. Takk til Astrid Aa for å ha laga figurane i del 3.1 og til Ola Harstad for gode diskusjonar. To anonyme fagfellar skal ha stor takk for innspel som har betra teksten mykje. Eg står sjølv ansvarleg for attståande missar.

kunne namna på dei. Her vil eg oppgradere betydinga av preposisjonane og snarare hevde: Det *er* mykje å seie om dei. Og preposisjonane seier mykje om oss, språkbrukarane. Derfor fortener dei òg ein plass i medvitet vårt, anten vi underviser eller blir underviste i norsk eller eit anna språk.

I løpet av dei siste åra har grammatikkdiraktikken internasjonalt vorte meir fagleg fundert på grammatikkens eigne premisser (jf. Trozke & Rankin 2020; Eiesland, Laake & Walldén 2023; van Rijt 2024). Ei slik fagleggjering inneber likevel ein lang og ikkje på langt nær fullført prosess, og ein del av prosessen går ut på å drøfte kva sentrale innhalds-område frå grammatikken som er utdanningsfagleg relevante. Dette kan vi kalle grammatikkdiraktikkens *kva*. Ettersom grammatikk ikkje er eit høgprioritert emne i morsmålsfaget i skulen, kan *kva*-et synast desto meir relevant å drøfte, sidan ein bør prioritere viktige tema i dei timane ein har til rådvelde. I nederlandsk grammatikkdiraktisk forskning har det i fleire år vore argumentert for meir fordjupa undervising i grammatiske *metakonsept*, nettopp for å stimulere til ei meir djuptgåande *forståing* av grammatikk (van Rijt & Coppen 2017; van Rijt, de Swart, Wijnands & Coppen 2019). Eit metakonsept er eit overordna innhalds-område eller «storsystem» i grammatikken (t.d. valens) som har konsekvensar for fleire og mindre innhalds-område (t.d. konkrete setningsledd). Preposisjonar i seg sjølv er ikkje eit metakonsept, men vi skal sjå at preposisjons-frasar kan bidra til forståinga av fleire moglege metakonsept. I denne artikkelen kjem eg inn på figur–bakgrunn-organiseringa, predikasjon og grammatikalisering i høvesvis del 3 og 4 (meir om artikkeldisposisjonen til slutt i 1.2).²

Metakonseptnivået og -tenkinga er altså viktig i denne artikkelen, sjølv om omdreingspunktet mitt er det underordna konseptet *preposisjonar*. Preposisjonskategorien kan seiast å ha ein metakonseptuell relevans og er såleis ein viktigare kategori enn tradisjonell skulegrammatikk har lagt opp til. Å drøfte grammatiske og konseptuelle sider ved preposisjonar i ein utdanningskontekst, anten det er mynta på universitetet

2. Dersom vi forstår eit metakonsept slik som definert ovanfor, kan både figur–bakgrunn-organiseringa, predikasjon og grammatikalisering forståast som det, fordi dei er overordna konsept med konsekvensar for underordna konsept. Likevel er det ikkje sjølvgeitt at det skal undervisast i akkurat desse metakonsepta i skulen. Kva for metakonsept som bør prioriterast i undervising, er undersøkt og drøfta m.a. i van Rijt og Coppen (2017) og van Rijt og Nygård (under utgiving).

eller skulen, er det eg omtalar som *preposisjonsdidaktikk*. Og eg vil med det skissere fleire preposisjonstema som eg meiner er utdanningsfagleg relevante, både på universitetet og i skulen. I skulen er det kanskje mest aktuelt for vidaregåande nivå og ungdomstrinnet, men noko kan fint òg tilpassast ned på mellomtrinnsnivå. Somme av temaa kan sjåast i samanheng, med dei kan òg drøftast kvar for seg. Det er ikkje medrekna at alle temaa skal gjennomgåast slavisk, men eg skisserer fagleg relevante preposisjonstema som det er mogleg å tilpasse til ulike klassesteg. Overordna vil eg fremje ein spesifikk preposisjonsdidaktikk som spring ut av teori om og bruken av preposisjonar, og som ikkje er underlagd førehandsbestemte mål eller andre fagområde. Mot slutten (i del 5) syner eg at dette går inn i ein diskusjon om ein *mindre grammatikkdiraktikk*,³ og vyane med det er at fleire konkrete innhaldsområde i grammatikken får utarbeidde sine særlege didaktikkar. Ei slik tenking trur eg er vesentleg for grammatikkdiraktikken, anten ein jobbar ut frå eit konseptuelt nivå (t.d. om preposisjonar) eller frå eit metakonseptuelt nivå (t.d. om predikasjon).

1.2 Grammatisk utforsking og danning

Eit av føringsverba som går att i skulens læreplan i norsk (Kunnskapsdepartementet 2019; LK20), er *utforske* (jf. Søfteland, Jansson & Bjerke 2021). I den overordna delen i læreplanen les vi at «[e]levane skal få tid til å utforske djupna i ulike fagområde» (del 3.2). To studiar som har tatt dette på alvor i grammatisk samanheng, er Misje (2023) og Skjaanes (2023), som freista å la ungdomsskuleelevar utforske høvesvis valens og leddstillingsvariasjon gjennom gruppesamtalar. I eit vedlegg forklarar Udir «[s]entrale begreper i læreplanarbeidet», som inneheld ein bolk med verbdefinisjonar. Både Søfteland et al. (2021: 69) og Vindenes og Eiesland (2024: 52) gjengir definisjonen av *utforske* herfrå, som m.a. inneber å « oppleve » og « eksperimentere ». Andre synonym Udir fremjar, er « sanse, søke, oppdage, observere og granske », og dessutan « undersøke » og « teste eller prøve ut ». Jamfører vi med *Det Norske Akademis ordbok* (NAOB) sin definisjon, finn vi att somme av dei same verba: « undersøke, granske, iakttå (for å lære noe grundig å kjenne, finne dets virkelige vesen e.l.) ».

3. Termen er eit lån og ei tilpassing av ein *mindre didaktikk* (Nyernes 2002; Harstad 2018), som tar utgangspunkt i at didaktikken spring ut av det særskilte kunnskapsinnhaldet.

Hjå Vindenes og Eiesland (2024) får vi òg ei vidare drøfting av utforskingssomgrepet i læreplanen sett saman med grammatikkfeltet. Dei meiner at «*utforskerperspektivet* (...) er hensiktsmessig å ta med seg inn i de eksplisitt grammatiske kompetansemåla» (s. 53–54).

I denne teksten er utgangspunktet mitt nettopp at dei ulike preposisjonstema og skisserer, eignar seg for utforsking, slik det er skissert ovanfor, og ikkje minst for munnleg grammatikkundervising (Skjaanes 2023). Gitt at det munnlege språket er grammatikkforskingas primære studieobjekt, bør òg grammatikkundervisinga konsentrere seg om det munnlege språket (jf. Faarlund 1980: 79–80). Grammatikkdiraktikken får på denne måten ei dobbel munnlegheit: munnleg undervising om munnleg språk.

Vi må òg sjå grammatikk- og preposisjonskunnskap i samband med dannelsoppdraget til skulen, jf. del 2 i læreplanens overordna del: «Opp-læringa skal gi elevane eit godt grunnlag for å forstå seg sjølv, andre og verda (...) Danning skjer når elevane får kunnskap om og innsikt i natur og miljø, språk og historie, samfunn og arbeidsliv, kunst og kultur, og religion og livssyn.» Kunnskap om språk og kunnskap om oss sjølve inn-går altså tydeleg i læreplanens dannelsomgrep. Aase (2005) seier òg at «norskfagets dannelsopotensial» m.a. ligg i «[f]agets særegne posisjon som språkfag. Å utvikle språk er å utvikle tanke» (s. 69). I den spesifikke legitimeringa av grammatikkundervisinga har allmenndanninga stått sentralt over lengre tid (jf. Faarlund 1980; Hertzberg 1995: 122–125). I allmenndanningsargumentet ligg det at grammatikk er eit kunnskapsfelt med eigenverdi, og ikkje berre nyttig for andre fag. «Vi lærer ikkje korleis surstoff blir teki opp i blodet først og fremst for å bli gode langrensslau-parar, men for å vite noko om oss sjølve», skriv Faarlund (1980: 78). Meldinga hans var at grammatikk-kunnskap er kunnskap om mennesket, ikkje ein reiskap for å bli betre til å skrive. Dette har eg tatt til orde for sjølv òg (Aa 2021 b), og det same er grunndraget i denne teksten. (Likevel antydgar eg tangeringar med andrespråks- og skrivedidaktikken der det er relevant.)

Men er grammatikk eit dannande fag? Aase (2005) har ein «klafkisk» inngang når ho seier at «dannelsprosessen er avhengig av et møte mellom fagstoffet og eleven på en slik måte at eleven blir berørt, og gjerne utfordret» (s. 69). Straum (2018) legg òg vekt på det prosessuelle ved Klafki sin danningsteori. Dannelsprosessen blir omtala som tosidig på den måten «at et kulturinnhold åpnes for individet, og (...) at individet

åpner seg for kulturinnholdet» (s. 36). Prosessen inneber altså at eit objekt (faginnhaldet) og eit subjekt (individet/eleven) «opnar seg» for ein annan, og sjølve danninga (prosessen) bygger på ei gjensidig avhengigheit mellom dei to. Har då grammatikkfaget eit innhald som møter denne gjensidigheita; er det eit emne som kan opne seg for eleven, og som eleven kan opne seg for? Utgangshypotesen min er at grammatikk *er* ein slik innhaldskategori, at det er del av det dannande språkfaget norsk som Aase skildrar. Grammatikk er «eit studium av ein del av vår intelligens» (Faarlund 1980: 78), altså av vårt eige språk som ei evne. Den grammatiske dannelsesprosessen må derfor innebere ei form for sjølvkjenning, ei lære om oss sjølve. Eleven møter sitt eige språk. Ein deskriptiv grammatikkinnngang synest med det å vere ein føresetnad, medan «å lære elevane reglar som ikkje finst i deira eige mål» (s. 79), altså normativ grammatikk, neppe har det same dannelsespotensialet før det blir sett i samanheng med det deskriptive fundamentet.

I neste del argumenterer eg for at kategoriseringsprosessen er didaktisk vesentleg; eg problematiserer sjølve preposisjonskategorien og rissar opp grenseoppgangen mot adverb. I del 3 diskuterer eg preposisjonsfrasen semantisk og syntaktisk, og argumenterer for begge perspektiva i fagdidaktikken. Denne delen inkluderer òg atypiske preposisjonsfrasar, der bakgrunnen i frasen blir fremja. Her blir preposisjonsfrasar underordna to metakonsept: figur–bakgrunn-organiseringa (i 3.1 og 3.3) og predikasjon (i 3.2). I del 4 diskuterer eg vekslingar, variasjonar og endringar i preposisjonsbruken, det vil seie både dialektal preposisjonsvariasjon, endringar i skrift og lån frå engelsk. Til slutt i denne delen ser eg på samansette og fusjonerte preposisjonar. Eit samnemnande metakonsept for somme av dei omtala endringane, både semantiske og fonologiske, er grammatikalisering. Del 4 inneheld òg normative og skrivedidaktiske spørsmål. Kvar del blir innleia med ei didaktisk legitimering av dei utvalde temaa, og i siste delen (del 5) følger ein avsluttande og overordna diskusjon om føresetnadene for og følgene av ein fagleg fundert grammatikkdidaktikk.

2 Preposisjonskategorien att til Ivar Aasen og fram til i dag

Å kategorisere er i seg sjølv ein didaktisk vesentleg prosess. Prosessen kan vere vel så viktig som sjølve kategoriane vi kjem fram til, fordi han

inneber grammatisk tenking og argumentasjon. Det er akkurat det vi er ute etter i moderne grammatikkdidaktikk (van Rijt et al. 2019; van Rijt 2024). Det er argumenta vi fører og kriteria vi legg vekt på, som avgjer om *opp* og *ned* er preposisjonar eller retningsadverb. Merkelappane vi set på orda (kategorinemningane), er berre viktige dersom dei kan hjelpe oss til å forstå orda betre. Som nemnt i innleiinga har fleire drøfta grammatikk som dannelsesfag oppgjennom. Gitt at danning inneber ein *prosess* heller enn resultatet av prosessen (Straum 2018), må det bety at sjølve kategoriseringa må viast tid og merksemd i ordklassearbeidet. Opp i klassestega bør ordklassedidaktikk såleis dreie seg om kategoriseringsargumentasjon. Det kan vere å sette to ordklassar mot einannan, t.d. preposisjonar og adverb, og prøve å trekke prinsipielle grenser mellom dei. Eller det kan vere å drøfte kva klasse eit enkeltord som *som* passar best inn i (sjå Lie 2008; Halmøy & Berg-Olsen 2012: 32). Vanskegradane, ordutval og døme må sjølvstilt tilpassast målgruppene. Det bør vere råd å lage heilt enkle kategoriseringsproblem også i ungdomsskulen, t.d. ut frå døma i (1) under (*Taket har blåst av* vs. *Taket har blåst av huset*). Det handlar om å avgrense problemet og å ikkje gjere det unødvendig komplisert for tidleg. Men det føreset sjølvstilt ein lærar som både kan legge til rette for og drøfte grammatiske problemstillingar.

I skulegrammatikken er det vanleg å gå ut frå at vi har ti ordklassar, som i dag er fundert i Språkrådet og Utdanningsdirektoratet si tilråding til skuleverket frå 2005/2006.⁴ I denne konvensjonelle oppstillinga står preposisjonar saman med konjunksjonar, subjunksjonar og interjeksjonar blant dei ubøyelege ordklassane. Konjunksjonar og subjunksjonar er bindeord, interjeksjonar er utropsord og preposisjonar blir somtid kalla *relasjonsord*. Eg kjem tilbake til korleis denne termen kan forståast, lenger nede, og særleg i del 3. Sjølv om desse fire ordklassane på fleire vis er ulike, har dei altså ubøyelegheita felles. Og derfor blir dei nok vigde mindre merksemd i grammatikkopplæringa, der bøyning blir brukt mykje tid på, kanskje særleg i nynorsk skrift. (I skriveopplæringa får dei to klasane av bindeord kanskje litt større merksemd, sidan dei har ein vesentleg tekstlingvistisk funksjon.) Ubøyelege småord blir òg omtala som *småord*

4. Det relevante dokumentet kom ut i mai 2005, medan Norsk språkråd var i ein omorganiseringsspross til Språkrådet; den nye organisasjonen fekk vedtatt nytt namn våren 2005 og kom på plass i løpet av 2006 (Språkrådet u.å. a). Grammatikktermdokumentet er oppdatert i mars 2006 og blir derfor referert til her som Språkrådet (2005/2006).

og partiklar (sjå t.d. i *Nynorskordboka*; NOB, og *Bokmålsordboka*; BOB). Småord og partiklar er ordklassenøytrale nemningar sidan dei kryssar desse fire ordklassane. Men som vi skal sjå, har partiklar vore føreslått som ein samla ordklasse tidlegare.

Først kan vi sjå på grenseoppgangen mellom preposisjonar og adverb. Tradisjonelt reknar ein preposisjonar til å stå framfor (*pre-*) eit anna ord, ei utfylling: *på fatet, i koppen*. I morfologiinnføringa til Jan Terje Faarlund (1988) står det at preposisjonar «står føre eit nominal» (s. 32). Men i andreutgåva har Faarlund (1995) tilsynelatande ombestemt seg: «Ein preposisjon kan også stå utan utfylling (*Ho klatra opp (stigen)*)» (s. 35). Her har han altså tatt i bruk det same systemet som sidan vart brukt i *Norsk referansegrammatikk* (Faarlund, Lie & Vannebo 1997; NRG). I NRG (s. 411) syner dei fram fleire preposisjonsdøme med og utan utfylling. (1a) er NRG sitt, og i (1b) har eg lagt til ei utfylling.

- (1) a. Taket har blåst av. (bokmål, NRG)
b. Taket har blåst av huset.

Med tradisjonell kategorisering er berre *av* i (1b) ein preposisjon, medan *av* i (1a) er eit adverb, fordi det ikkje har utfylling. Det er dette systemet ein følger i skulegrammatikken (jf. Språkrådet 2005/2006) og t.d. i NOB og BOB. Det beste argumentet for å halde i hevd denne tradisjonen er kanskje at termen *preposisjon* i seg sjølv impliserer at det har ei utfylling. Ifølge Jespersen (1924: 342) er det rett nok eit svært dårleg argument som m.a. fører til normative feilslutningar på tynt empirisk og språkhistorisk grunnlag. Men oftast har preposisjonen ei utfylling som blir sett eksplisitt i samband med eit anna ledd i setninga (ein *figur*; sjå del 3), og det er om lag slik ordbøkene definerer ordklassen. Likevel kjennest det intuitivt rett at *av* er det same ordet i (1a) og (1b), akkurat slik verbet *ete* er eit verb uavhengig av om det tar objekt eller ikkje:

- (2) a. Knut åt.
b. Knut åt middag.

Det er mellom anna dette – at preposisjonar og verb kan generaliserast på same måten – som ligg bak NRG-systemet, og som Faarlund seinare òg har argumentert eksplisitt for (2010: 314–315). Somme preposisjonar og verb kan då veksle mellom å vere intransitive og transitive (slik som

av og *ete*), medan andre i regelen er intransitive (*hoste* og *oppe/nede* etc.). Orda som soknar til den tradisjonelle preposisjonsklassen (*på*, *av*, *i*, *for*, *med* ofl.), vil oftast vere transitive.⁵

NRG-systemet er sjølvstendig ikkje noko Faarlund (1995) fann på, men det var allereie etablert i språkvitskapen den gongen, for ein generasjon sidan. Og sjølv om ordbøkene og Språkrådet held att, er det NRG-systemet vi finn i den svenske og danske referansegrammatikken òg (Teleman, Hellberg & Andersson 1999, II: 726; Hansen & Heltoft 2011: 211–212). Faarlund sine argument finn vi endåtil 100 år tilbake i tid gjennom ovannemnde Jespersen (1924): «Would it not be more natural to include them [preposisjonar med og utan utfylling] in one class and to say that *on* and *in* are sometimes complete in themselves and sometimes followed by a complement (or object)?» (s. 88). Jespersen meinte at likskapen mellom somme ordklassar vart viska ut når ein kategoriserte dei separat. Han kategoriserte såleis preposisjonar saman med dei andre ubøyelege ordklassane som *partiklar* (s. 87–90), slik eg var inne på ovanfor. Og med det var han heilt på linje med Ivar Aasen, som 60 år tidlegare hadde forfakta eit liknande system i den første normerande landsmålsgrammatikken (1864: § 75, § 326–330). Aasen brukte rett nok òg preposisjonsnemninga gjennomgåande, venteleg fordi det var det folk var vane med.

Dagens skulegrammatikk må likevel òg ta omsyn til kva som er den mest pedagogiske kategoriseringa for preposisjonar. Papazian (2006) kritiserte NRG-systemet i sin gjennomgang av adverbkategorien, som han freista å «rehabiliterare». Argumenta hans gjekk m.a. ut på at dei såkalla intransitive preposisjonane (i NRG) oppfører seg syntaktisk som stadadverb (s. 180–183). Der preposisjonar «betegner en *stedsrelasjon*, betegner disse ordene [dei utan utfylling] *åstedet* for et saksforhold» (s. 180). Bakken og Vikør (2011) meiner òg at det er problematisk å kategorisere førstleddet i samansette preposisjonar (t.d. *oppi*, *nedom*, *utor*) som noko anna enn stadadverb (meir om slike i del 4.5).

Her skal eg likevel følge NRG og omtale også *av* i (1a) som preposisjon. At kategoriseringa ikkje er openberr, treng heller ikkje vere ein veik-

5. Ein viktig diskusjon som òg vedkjem ein preposisjons (in)transitivitet, er statusen som leksikalsk vs. funksjonell. Eg går ikkje inn i den diskusjonen her, men sjå t.d. Baggio (2025, § 2.4) for ein lengre diskusjon om leksikalske og funksjonelle preposisjonar i engelsk. Svenonius (under utgiving) diskuterer det same med utgangspunkt i germanske data.

skap. I vitskapen er det slik at all framgang og ny innsikt gjer at ein må revidere gamle sanningar. Då kan ein heller ikkje klamre seg for hardt til etablert terminologi. Jespersen meinte at det faktisk var avgjerande for *tenkinga* vår å fornye terminologien innimellom. «Traditional terms often cramp the minds of investigators and may form a hindrance to fertile developments» (1924: 341). Preposisjonstermen burde såleis kanskje vore forkasta. I alle fall burde ein unngå å behandle *av* i (1a) og (1b) som homonym (Aa 2011), og det gjer vi best ved å plassere dei i same kategori (anten den heiter preposisjonar eller partiklar). NAOB praktiserer ei mellomløysing når dei plasserer døme som i (1) under same oppslaget, med ei dobbelføring av ordklassar: «preposisjon, adverb». Den same praksisen hadde *Norsk Ordbok* tidlegare, men gjekk sidan vekk frå han (Aa 2011). Ein periode (t.d. i band 8) sette ein opp adverb og preposisjon av same ordet (som *på*) under to oppslag med ulike homograr (slik ein normalt markerer homonym), noko Faarlund (2010) rettmessig kritiserte. Til slutt (frå band 9) gjekk ein over til den praksisen ein ser att i NOB og BOB i dag.

I NOB og BOB er retningsorda (t.d. *ut*, *inn*, *opp* og *ned*) kategoriserte som adverb, medan dei transitive preposisjonane (t.d. *på*, *i*, *for*) står oppførte som preposisjonar. Deretter finn ein ordklassekryssingar i tydingsbolkane nedi artiklane. Under preposisjonen *i* (tyd. 14) står det at ordet er «brukt som adverb i samband med visse verb» («henge i»), medan *på* (tyd. 20) er «brukt som verbalpartikkel» («slå på radioen») – altså ikkje adverb. Når partikkelen er predikativ (tyd. 22), er han derimot «brukt som adverb» («tv-en er på»). Motsett blir adverba *inn* (tyd. 11) og *ned* (tyd. 7) «brukt som preposisjon» («kome inn døra», «gå ned trappa»). Liknande bruk finst òg av *opp* og *ut* (sjå *Norsk Ordbok*), men det er ikkje vist fram i standardordbøkene.

Etter mitt skjøn er alt dette forvirrande, og eg trur ikkje ein elev eller student som prøver å lære seg skilnaden på preposisjonar og adverb, blir mykje klokare av ordbøkene. Det er dessutan ikkje lett å skilje ut (verbal)partiklar frå adverb gjennom tydingsbolkane og døma. Dersom ein i staden hadde kategorisert begge hovudgruppene av ord som preposisjonar, ville det vore lettare å sjå transitiv bruk og partikkelbruk som to sider av same ordet. Då ville retningsorda hovudsakleg vore brukte som partiklar (av og til som transitive preposisjonar), medan dei tradisjonelle preposisjonane hovudsakleg ville vore transitive (men temmeleg ofte òg brukte som partiklar). Og det ville ikkje ha konsekvensar for kategorise-

ringa om partikkelen står til eit transitivt verb («slå på tv-en»), eit intransitivt verb («stå no på») eller står predikativt («tv-en er på»).

Det enkle didaktiske poenget her er at både lærarar og elevar bør vere kjende med at grensene mellom ordklassane ikkje er absolutte, og såleis heller ikkje kategoriane. Det trengst kanskje ein påminning for oss alle innimellom om at det ikkje er Gud som står bak ordklasseinndelinga, og at dei ti offisielle ordklassane dermed ikkje er ti bod.

3 Ei semantisk og syntaktisk beskriving av preposisjonsfrasen

I denne bolken vil eg sjå på preposisjonar og preposisjonsfrasar frå to hald: eit semantisk og eit syntaktisk. Det semantiske perspektivet eg har valt, er fundert i kognitiv grammatikk, og det syntaktiske perspektivet er generativt. Begge perspektiva kan vere didaktisk fruktbare. I kognitiv grammatikk speglar dei språklege uttrykka måten vi tolkar verda rundt oss på; språkleg kategorisering liknar anna kategorisering. Preposisjonar nyttar vi grunnleggande for å orientere oss romleg. Det er lokalisierende ord som syner korleis vi – språkbrukarane – skil ein framgrunn frå ein bakgrunn i eit rom. Vi kallar dette figur–bakgrunn-organiseringa, som i denne samanhengen er eit overordna grammatisk konsept, altså eit metakonsept. Den didaktiske verdien av ein kognitivt fundert preposisjonsanalyse er den medvitsskapande sjølvransakinga. Dersom det er hald i teorien, blir analysen av det språklege uttrykket og elevens eiga romorientering to sider av same sak. Eg ser på denne tilnærminga i 3.1.

I 3.2 tar eg eit generativt syntaktisk perspektiv, men som òg har viktige semantiske implikasjonar. Innanfor generativ grammatikk har det vore vanleg sidan 1980-talet å analysere somme typar preposisjonsfrasar som reduserte setningar, såkalla småsetningar. Preposisjonen set då eit predikat i samband med eit subjekt, ein mekanisme som blir kalla predikasjon, og som også er eit grammatisk metakonsept. Denne mekanismen er den same som i verbale setningar, og det faglege poenget er å kunne sjå strukturelle likskapar mellom preposisjons- og verbfrasar, og at predikasjon ikkje er bunde til ordklassen verb. Denne tilnærminga er nok meir krevjande å få has på enn den i 3.1, men predikasjon kan tilpassast vidaregåande skulenivå, lik mykje anna abstrakt kunnskapsstoff.

I det siste delkapittelet (3.3) drøftar eg tilfelle der bakgrunnen i preposisjonsfrasen er gjord om til framgrunn. Det ligg gjerne i omgrepet og

i sakas natur at bakgrunnsfremjing ikkje skjer for ofte; det er snakk om lågfrekvente konstruksjonar. Som vi skal kome inn på, er det likevel fagleg og didaktisk vesentleg nettopp å inkludere uvanleg språk og marginal grammatikk i undervisinga.

Samla kan ein seie at kognitiv og generativ grammatikk kompletterer kvarandre i språkdidaktikken. Det kan likevel innvendast at dei står langt unna ein annan vitskapsteoretisk, både i spørsmål om språktileigning og språkets ontologi. Slik sett kunne ein motsett seie at tilnærmingane i 3.1 og 3.2 konkurrerer om «sanninga», og om korleis den grunnleggande språkkonseptualiseringa går føre seg. I ein opplæringssituasjon er det likevel eit vesentleg poeng å bli kjent med fleire teoretiske grunnsyn og tilnærmingar, og å implisere fleire tenkemåtar (jf. Vindenes 2024). Problematiseringa av sjølve teoriane høyrer heime på universitetsnivået, men både kognitive og generative perspektiv kan elles fint tillempast skulen. For somme elevar vil det truleg òg vere klargjerande å få meir stringente, djuptgåande og forsøksvis forklarande analysar, slik begge tradisjonane og dei spesifikke metakonsepta tilbyr.

3.1 Figur og bakgrunn: ei semantisk beskriving

Ein illusjonsfigur mange kjenner til, er «Rubins vase»,⁶ eller den såkalla fjes—vase-illusjonen (figur 1; jf. Ungerer & Schmid 2006: 164).

Figur 1: Rubins vase eller fjes—vase-illusjonen

6. Nemninga er etter den danske psykologen Edgar John Rubin (1886–1951), som utvikla ein persepsjonsteori om figur—(bak)grunn-organiseringa.

Nemninga *fjes—vase-illusjonen* impliserer ei tvitydigheit: Somme ser kanskje den svarte vassen først, andre ser dei to kvite fjesa. Men ein klarer ikkje like godt å sjå begge delar samtidig. Snarare skil ein ut det eine motivet framfor det andre; ein skil ut ein framgrunn frå ein bakgrunn. Dette gjer vi òg når vi orienterer oss i eit rom. Sjølv om rommet er fylt av als-kens detaljar, som bøker, lamper, planter, plater, stolar, bord og bilde – fokuserer vi på detaljane enkeltvis, om enn i svært korte glimt. Det som fangar merksemda vår, som vi sansar detaljane i, framstår som *figurar* i rommet for oss. Ein figur blir synleg for oss og lett å hugse. Bakgrunnen held seg diffus, formlaus, vag og einsarta; vi får ikkje med oss detaljane.

Nettopp ei slik organisering vedkjem preposisjonsfrasar, jf. (3).

(3) Katten står på bordet.

(3) er ei heilt normal setning som dei fleste norsktalande kunne sagt. I denne setninga er *katten* det vi ville vie mest merksemd, medan detaljane ved *bordet* blir mindre klare. *Katten* blir då omtala som *figur* og bordet som *bakgrunn*.⁷ Vi skil ut figuren frå bakgrunnen her, slik eg har skildra ovanfor. Figuren er dessutan her, som ofte elles, liten og flyttbar, mens bakgrunnen er stor og stasjonær. Sidan figuren fangar merksemda vår, er det òg den vi i størst grad vurderer estetisk og kjenslemessig.

Kva med sjølv preposisjonen? Som nemnt kan ein forstå dei transitive preposisjonane som *relasjonsord*. Preposisjonen relaterer figuren til ein bakgrunn, eller lokaliserer dei i høve til ein annan. I (3) er posisjonen til katten i høve til bordet avslørt av preposisjonen. Preposisjonen er *lokativ* når han uttrykker ein stadrelasjon mellom figur og bakgrunn. I kognitiv lingvistikk har ein utvikla eit stort og sinnrikt nettverk som illustrerer semantikken til kvar preposisjon. Den lokative bruken er den grunnleggande og kan bli utvida t.d. med tidsuttrykk (4a) og vidare med andre, meir abstrakte funksjonar, som situasjonsskildringar (4b), måtesuttrykk (4c),

7. *Figur* og *bakgrunn* er ei omsetting frå engelsk *figure* og *ground*, som er termene Leonard Talmy (1972) tok inn i lingvistikken frå gestaltpsykologien. Eg har sjølv tidlegare (t.d. i Aa 2021 a) omsett dei til *figur* og *grunn*, men held meg her til termene som Termportalen ved Universitetet i Bergen tilrår. *Bakgrunn* er ein betre norsk term enn *grunn*. I kognitiv lingvistikk er det òg utvikla andre termar for figur og bakgrunn, som i Termportalen er omsette til *primærdeltakar* (eng. *trajectory*) og *sekundærdeltakar* (eng. *landmark*). Eg held meg til figur og bakgrunn her.

- (4) a. Katten bada på onsdagar.
 b. Katten var på gyngande grunn.
 c. Katten mol på lat.

I (4a) er bakgrunnen eit gjentakande tidspunkt, i (4b) ein metafor for ein ustabil situasjon, medan bakgrunnen i (4c) presiserer måten figuren gjennomfører verbalhandlinga på. Dersom ein slår opp på ein preposisjon i ei dokumentasjonsordbok, som *Norsk Ordbok* eller NAOB, vil ein ofte finne den same rekkefølga: den lokative preposisjonsbruken først, sidan den temporale bruken (med bakgrunn som angir tid) før annan, utvida og metaforisk bruk blir lagd fram utover i artikkelen. Runde og Kristoffersen (2006) skriv fram eit oversyn over nettverket til *til* i eit kognitivlingvistisk perspektiv, der det eine formålet deira nettopp er å vise korleis ein preposisjonsordbokartikkel kan strukturerast.

Den lokative grunntyinga til preposisjonen kan bli illustrert gjennom såkalla protoscener. Ei protoscene består av eit enkelt skissert bilde som syner den fysiske plasseringa til figuren i høve til bakgrunnen. Figur 2 og 3 syner to døme, der figuren er ein runding og bakgrunnen strek(ar). Figur 2 illustrerer *i*, figur 3 *over* (jf. Tyler & Evans 2003: 66).

Figur 2: Protoscene for preposisjonen *i*

Figur 3: Protoscene for preposisjonen *over*

I figur 2 ser ein at bakgrunnen dels omgir figuren, noko som er typisk for *i*, og som ein kjenner att frå ordboksdefinisjonar. Ein seier *i koppen*, *i skåla*, men ikkje **i fatet*. I sistnemnde tilfellet vik bakgrunnen for mykje

frå protoscena. Ved *over* ser ein at figuren typisk er ovanfor bakgrunnen, utan kontakt. Det skil han frå *på*, som mykje klarare indikerer kontakt mellom figur og bakgrunn: *på golvet, på bordet og på veggen*.

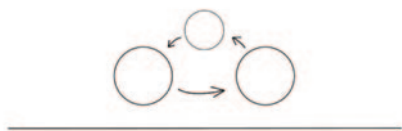
Som nemnt ovanfor er figuren ofte liten og flyttbar jamført med den større og meir stasjonære bakgrunnen. Og vi har ofte kontekstar der figuren er i rørsle. Når figuren rører seg mellom to punkt, dannar det seg ei *bane* (eng. *path*) mellom figuren sine ytterpunkt for rørsle. Retningsorda *ut, inn, opp* og *ned* har slike baner i mest alle tilfelle. Dei tradisjonelle (transitive) preposisjonane som *på, i* og *over* kan angi retning, men òg uttrykke stillstand. I (5) er det eit fleirtydig døme med *over*.

(5) Helikopteret flyg over byen.

For det første kan eit helikopter flyge stillestående utan å endre posisjon. Då held det seg *over* som i figur 3. Men helikopteret kan òg flyge i ei jamn rørsle over byen, i ei bane frå A til B (figur 4). Til slutt kan vi tenke oss at det sirklar over byen, t.d. på leit etter noko (figur 5).

Figur 4: Skjema for *over* der figuren rører seg mellom to ulike punkt

Figur 5: Skjema for *over* der figuren rører seg i eit avgrensa område, t.d. i sirkel

Utgangspunktet for all språkdidaktikk må vere å auke språkforståinga. I grammatikkdiraktikken vil det m.a. seie å auke kunnskapen om korleis språklege einingar er oppbygde, korleis språk blir prosessert og den mog-

lege samanhengen mellom språklege uttrykk og konseptualiseringa vår av verda. Å forklare preposisjonar som lokaliseringe relasjonsord, introdusere figur og bakgrunn, teikne protoscener og utvide ein preposisjons semantiske nettverk med rørsle og metaforisk bruk vil vere å bygge opp ei forståing for korleis språklege uttrykk kan henge saman med måten vi konseptualiserer verda på. Tyler og Evans (2003; § 4) legg fram eit detaljert semantisk nettverk for preposisjonen *over* i engelsk, og i to oppfølgande artiklar (Tyler & Evans 2004; 2005) argumenterer dei for å arbeide med semantiske nettverk for preposisjonar i *opplæringa*. Éin ting er å illustrere den lokative fleirtydigheita som kjem fram av figurane 3–5, men det utvida nettverket kan nettopp få ein til å sjå samanhengar mellom lokativ og meir abstrakt bruk (som i (4) ovanfor), og dermed forstå den heilskaplege preposisjonssemantikken betre. I 2004-artikkelen (del 6) legg dei òg fram fleire konkrete klasseromsøvingar.

I del 4 skal vi sjå på ulike typar *endringar* i preposisjonsbruken, og særleg gjeld dette når utfyllinga/bakgrunnen er abstrakt. Straks protoscena er vanskelegare å identifisere, er det lettare for at ein preposisjon blir avløyst av ein annan. Ein preposisjon som er frekvent og får auka det abstrakte bruksområdet, kan seiast å gjennomgå ein grammatikaliseringsprosess. Det seier vi meir om i del 4.

3.2 Preposisjonar med subjekt og predikat: ei syntaktisk beskriving

Frå ein strukturell ståstad er det ikkje den romlege konseptualiseringa, protoscener og metaforisk utviding som først og fremst fangar merksemda ved preposisjonar. Det gjer derimot den syntaktiske strukturen eller sjølvve oppbygginga av preposisjonsfrasen (PP). Gitt frasestrukturteori projiserer eit ord frå kjerne- til frasenivå når det blir brukt i ein syntaktisk kontekst: for preposisjonar frå kjernenivået P til frasenivået PP, for eit leksikalsk verb frå V til VP.⁸

8. Eg skal ikkje gi ein introduksjon til frasestrukturteori her, men dei som er heilt ukjende med det, kan konsultere Áfarli og Eide (2003, § 2) eller Eide (2019) for dei grunnleggande prinsippa. Eigentleg er det vanleg å rekne med at frasane projiserer frå morfemnivå, men eg forenkler til ordnivået her.

(6)	a.	b.
	PP	VP
	P	V

Frå frasenivået kan det spleisast eller byggast meir struktur. Som nemnt i del 2 varierer det om verb og preposisjonar har utfylling (objekt) eller ikkje, og det står oftast eit synleg subjekt til eit finitt verb. I (7a) har vi ein verbfrase med subjekt og objekt,⁹ i (7b) ein preposisjonsfrase med utfylling (objekt).

(7) a.

```
graph TD
    VP1[VP] --- NP1[NP]
    VP1 --- VP2[VP]
    NP1 --- Kai[Kai]
    VP2 --- V[V]
    VP2 --- NP2[NP]
    V --- likar[likar]
    NP2 --- pai[pai]
```

b.

```
graph TD
    PP[PP] --- P[P]
    PP --- NP[NP]
    P --- pa[på]
    NP --- styr[styr]
```

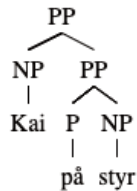
Det strukturelle tilhøvet mellom *likar* og *pai* er det same som mellom *på* og *styr*. Dei er to hierarkisk jambyrdige «søsterpar» i kvar sin struktur (jf. Åfarli & Eide 2003: 36). Utfyllinga til preposisjonen er i objektsposisjon og kan nettopp òg kallast eit objekt, slik Jespersen (1924) gjorde. Dette er ein av grunnane til at NRG generaliserer transitivitet som det same med verb og preposisjonar. I (7a) utgjer *likar pai* predikatet til subjektet *Kai*; *Kai* og *likar pai* står i eit predikasjonsforhold. Predikasjonen, det at *Kai* får eigenskapen å like *pai*, er grunnleggande ved alle setningar.¹⁰ Så er poenget: Slike predikasjonsrelasjonar har ein òg i litt meir komplekse preposisjonsfrasar enn i (7b). I (8), *Paien fekk Kai på styr*, er *Kai* tradisjonelt rekna for å vere direkte objekt medan *på styr* er objekts-

9. Eg har juksa litt med strukturen og gitt verbet presens tempus. Det er vanleg å rekne med at tempustilordninga skjer lenger oppe i strukturen, i ein eigen tempusfrase (TP), når det har vorte spleisa (bygd) fleire projeksjonar og frasar i setninga.

10. Sjø ein inngang til *predikasjonstermen* i Åfarli & Eide (2003: 176–179). Ei lengre problematisering av *subjekt* og *predikat* i eit historisk perspektiv finn ein t.d. i Seuren (1998: 120–133).

predikativ. Som det går fram av termen, står *på styr* altså predikativt til *Kai*.¹¹

- (8) Paien fekk ...

Sjølv om predikasjonsforholdet mellom *Kai* og *på styr* er dekt også av den tradisjonelle analysen (objekt + objektpredikativ), gir setninga lite meining dersom ein stryk objektpredikativet, som jo normalt ikkje er eit obligatorisk ledd:

- (9) ?Paien fekk Kai.

Paien kan ikkje få ein person, men han kan få noko til skje. Det tyder på at heile frasen *Kai på styr* er eit samla ledd (direkte objekt). Det same argumentet finn ein allereie hjå Jespersen (1924: 117), når han opponerer mot den tradisjonelle analysen, der *Kai* åleine er direkte objekt. Jespersen illustrerer m.a. med verbet *drikke*, som ikkje kan ta personobjekt, men som altså likevel kan ta komplekse objekt:

- (10) De drak [Jeppe under bordet]. (Jespersen 1924: 123)

Her er det naturleg nok ikkje Jeppe som blir drukken, men *under bordet* er det metaforiske resultatet av skjenkinga av Jeppe.

Som det går fram av strukturen i (8) og klamma i (10), er det vanleg i dag å rekne *Kai på styr* og *Jeppe under bordet* som komplekse objekt. Dei komplekse objekta inneheld her ei form for redusert setning med predikasjonsstruktur: [_{SUBJEKT} *Kai* [_{PREDIKAT} *på styr*]]. Jespersen kalla dei *nek-*

11. For dei som vil fordjupe seg endå meir i ei generativ retning, har PP-ar, lik VP-ar, vorte ytterlegare *dekomponerte* i mindre syntaktiske einingar i ulike analysar dei siste 20–30 åra. Fleire døme på slik syntaktisk finstruktur av PP-ar finn ein t.d. i Cinque og Rizzi (2010). Sjå òg eit nyare og alternativt syn til slik dekomposisjon hjå Baggio (2025).

susobjekt, og subjekt–predikat-relasjonar generelt *neksus*. Neksus er ikkje ein vanleg term i dag, men har oppslag i NOB og BOB. I den generative tradisjonen har det vore vanleg å kalle neksusobjektet *småsetning* (etter eng. *small clause*; Stowell 1981: § 4). Småsetningspredikasjonen blir òg omtala som *sekundærpredikasjon*. Det er eit nytt lag med predikasjon inni det primære laget med predikasjon (i den verbale setninga). NRG brukar småsetningstermen berre om verbale konstruksjonar (*Vi hørte [vatnet risle]*), men den primære termen deira er *objektsinfinitiv* (s. 1006). *Småsetningar* om ikkje-verbale neksusar synest dermed reservert til den generative litteraturen. Når vi likevel veit at Otto Jespersen førelas om neksusobjekt på Columbia vel 70 år før Tim Stowell lanserte småsetningsanalysen (jf. Jespersen 1924: *preface*, s. 7), kan det ikkje reknast som særleg radikalt å insistere på ein liknande analyse i opplæringa i dag. NRG omtalar *under bordet* som eit objektsbasert stadadverbial, men framhevar likevel subjekt–predikat-forholdet mellom objektet (*Jeppe*) og adverbialet (*på bordet*). På s. 1156 og 1163 omtalar dei endåtil ledd svarande til *Jeppe* som «subjekt» (i hermeteikn) i småsetninga. Samla kan den offisielle terminologien (objekt og adverbial) synast å stå i vegen for ei djupare forståing. Hermeteikna rundt «subjektet» gjer statusen til leddet uklar. Men NRG antydgar i alle fall at vi har å gjere med analysar på to nivå, slik som med leddsetningar.

I denne samanhengen er det vesentlege poenget likevel at preposisjonsfrasar med predikasjon (småsetningar) strukturelt sett liknar verbale setningar. Hovudskilnaden er at den verbale setninga har eit hovudverb til kjerne, medan småsetningar kan ha preposisjonar til kjerne.

Grammatisk forståing dreiar seg i dette tilfellet om predikasjonsstruktur. Dersom ein kan generalisere likskapar mellom verb- og preposisjonsfrasar og avkode den kjenneteiknande predikasjonen i både verbale setningar og i ikkje-verbale småsetningar, har ein fått ei ganske stor innsikt. Denne innsikta har potensielle ringverknader sidan ein finn mange av dei same småsetningstypane på tvers av dei germanske språka. Likevel er predikasjon og strukturell likskap meir abstrakte storleikar enn protoscener og ev. metaforisk utviding av tydingsstrukturen, som i 3.1. Vanskegraden er dermed høgare. Men utgangspunktet treng ikkje vere så vanskeleg. Nøkkelen er å sjå at preposisjonar for det første kan ta objekt, og for det andre kan ha subjekt. Slik kan ein få ei oppgradert syntaktisk og semantisk forståing av *setningar* – at dei består av subjekt og predikat (men ikkje med naudsyn verbal).

3.3 Bakgrunnsfremjing

Som det kjem fram i 3.1, brukar vi preposisjonar til å skilje ut ein figur frå ein bakgrunn. Det kan jamførast med kva vi fokuserer på med ei kameralinse. Figuren blir klar med tydelege konturar medan bakgrunnen blir ståande meir diffus. Ein preposisjonsfrase uttrykker ofte både figuren og bakgrunnen eksplisitt. Men det er også vanleg at bakgrunnen ikkje blir nemnd i det heile. Då må han forståast implisitt. Det er eigentleg naturleg at språket fungerer slik: Det som blir fremja og fokusert på (figuren), blir i regelen nemnt eksplisitt, medan det som ikkje blir vigd same merksemda eller nyansert på same måten (bakgrunnen), meir sannsynleg er uuttrykt (Aa 2021 a). I (11) ser vi tre døme på eit slikt normalmønster, der figuren står eksplisitt oppført og bakgrunnen berre er underforstått.

- (11) a. legg i [_{FIGUR} ved]
 b. trekk for [_{FIGUR} gardinene]
 c. dekk på [_{FIGURAR} koppar og fat]

Døma i (11) er òg vanlege å omtale som verbpartikkelkonstruksjonar (Åfarli 2019: 276), og dei er kjenneteikna m.a. ved at partikkelen og objektet i mange tilfelle kan byte plass, dersom verbet er transitivt: *trekk gardinene for* (s. 279).

Mindre vanleg er det med synleg (fremja) bakgrunn og usynleg (undertrykt) figur. Dersom vi manipulerer vekk figuren og set inn ein konvensjonell bakgrunn til døma i (11), får vi (12).

- (12) a. legg i [_{BAKGRUNN} omnen]
 b. trekk for [_{BAKGRUNN} vindauget]
 c. dekk på [_{BAKGRUNN} bordet]

Dette blir òg omtala som *bakgrunnsfremjing* (eng. *ground promotion*) og er altså høgst marginalt samanlikna med «figurbevaringa» i (11). Enkelte døme er rett nok godt etablerte og mykje brukte, slik som (12c) (*Leksikografisk bokmålskorpus*; Fjeld, Nøklestad & Hagen 2020; heretter: LBK). Jamført med i tysk (McIntyre 2007) og engelsk (Svenonius 2003) har vi dessutan ein ganske liberal praksis med bakgrunnsfremjing i norsk (Aa 2021 a).

Ein ting som er felles for så å seie alle døme med bakgrunnsfremjing, er at den undertrykte figuren er heilt konvensjonell eller kjend frå kon-

teksten. Ein kan ikkje undertrykke kva som helst; i (12) må dei undertrykte figurane vere høvesvis *ved* (a), *gardinene* (b) og *koppar og fat* e.l. (c). Dersom ein ukonvensjonell figur skal forståast i dei same døma, må han uttrykkast eksplisitt eller vere openberr frå konteksten (skal ein t.d. legge gardinene i omnen, må figuren presiserast for at det skal forståast; sjå ein lengre diskusjon om dette i Aa 2021 a). Samla sett vil dette seie at bakgrunnsfremjing har nokså klare avgrensingar. Bakgrunnsfremjing er på eit vis kontraintuitivt i språket, noko som òg kjem fram i (13) og i (14), der a-versjonane svarar til normalspråket vårt, medan b-versjonane i beste fall er merkelege. For at (14b) skal fungere, kan vi tenke oss eit tilfelle der kona til Knut er meir opptatt av huset enn av mannen og derfor fokuserer på det som normalt ville vere bakgrunnen.

- (13) a. Katten står på bordet.
b. ?Bordet står under katten.
- (14) a. Knut står framfor huset.
b. ?Huset står bak Knut.

Bakgrunnsfremjing representerer altså noko marginalt og somtid *rart* i språket vårt, men er likevel – eller kanskje derfor – både grammatikkteoretisk og -didaktisk relevant. Hovudgrunnen er at det viser ein viktig del av det språklege repertoaret vårt, sjølv om det ikkje representerer dei mest frekvente uttrykksformene. Frå eit grammatikkteoretisk hald er ikkje normalspråket meir interessant enn språk som er meir marginalt. Det gjeld både det som er meir marginalt i frekvens og i akseptabilitet. Marginale konstruksjonar illustrerer kor langt grammatikken vår strekk seg og såleis grenselandskapet mellom mogleg og umogleg språk. Å gjere elevar medvitne om dette er grammatikkfagleg vesentleg, og det bør vere sentralt i grammatikkundervisinga. Men det kan òg beintfram vere kjek-kare i ein undervisingssituasjon å diskutere rart språk, og kva som gjer det rare rart (til skilnad frå det normale normalt). Rart språk stimulerer fantasien og krev ei forklaring. Nettopp denne forklaringa, det at vi blir tvunga til å tenke og resonnerer språkfagleg, er avgjerande. I nyare grammatikkdiraktisk forskning blir dette omtala som *linguistic reasoning* 'lingvistisk argumentasjon' (sjå t.d. Dielemans & Coppen 2020; van Rijt 2024), og poenget er nettopp å fremje dei språkfaglege resonnementa hjå eleven. Det overordna målet vil då vere allmenndanninga, at vi lærer meir

om kva det menneskelege språket rommar, og korleis det fungerer (Farlund 1980; van Rijt & Coppen 2021). Ei slik dannelsesreise startar gjerne med å utforske eige språk og bli medviten om den individuelle, intuitive språkkompetansen – altså å få *metaspråkleg forståing* (Hagemann & Søfteland 2023: 9). Inngangen treng ikkje vere vanskelegare enn at ein manipulerer med figur og bakgrunn i konkrete døme, slik som i (13)–(14) ovanfor, og prøver å sette ord på kva skil det rare frå det normale.

Ein annan mogleg inngang kan vere å ta utgangspunkt i bakgrunnsfremjingsdøme som i (15).

- (15) a. Ta av bordet
b. Skjenke i glaset
c. Sleike av fingeren

Her kan ein begynne med å drøfte kva dei rimelegaste underforståtte figurane i dei tre døma ville vere. Kva har dei ulike moglege figurane i kvart døme felles? Og kva tenkelege figurar går absolutt *ikkje* an (i ei normal verd)?

Samla bør det vere plass til både semantiske og syntaktiske analysar i den grammatiske preposisjonsdidaktikken. Å jamføre preposisjonar med verb ($\pm$ transitivitet) bør absolutt vere overkomeleg ordklasselære for mange elevar i den vidaregåande skulen. Predikasjon og sekundærpredikasjon høyrer til universitetsnivået av generativ grammatikkundervisning i dag. Men det er ein pågåande diskusjon om kva grammatiske tema som høyrer til *skulegrammatikken* (van Rijt & Coppen 2017; van Rijt & Nygård under utgiving), og eg meiner at predikasjon og sekundærpredikasjon bør introduserast før universitetet (Aa under utgiving). Det treng ikkje å vere vanskegraden i seg sjølv som er for høg. Med ein gjennomtenkt grammatisk progresjon gjennom heile skuleløpet og med ein høgare prestisje for grammatikk som *fag* kan mykje tenkast å vere mogleg i løpet av dei vidaregåande skuleåra. Det er berre å jamføre med vanskegraden i realfaga (Aa 2021 b).

4 Vekslingar, variasjonar og endringar

Som eg var inne på i 3.1, uttrykker kvar preposisjon eit bestemt innhald, slik protoscenene illustrerer. Sjølv om bruken av t.d. *i* er fleksibel, kan vi

sjølvsagt ikkje bruke verken den eller andre preposisjonar «når som helst». Protoscena for *i* (figur 2) syner at bakgrunnen (dels) sluttar om figuren; vi kan ikkje seie **i fatet*, fordi *i* krev ein meir tredimensjonal bakgrunn (motfør *i skåla*, *i koppen*). Preposisjonen set semantiske restriksjonar for utfyllinga. Likevel er ikkje restriksjonane strengare enn at konvensjonane for «rett» preposisjon kan endre seg over tid og er ulik mellom talemål. Ein må då ta høgd for at talarar får etablerte ulike internaliserte språknormer på tvers av generasjonane.¹² Særleg når utfyllinga er abstrakt, er ikkje valet av preposisjon sjølvgitt. I denne delen drøftar eg fem tilfelle av variasjon der det ikkje med naudsyn finst ein fasit som skil rett frå gale. I språkvitskapen er det siste eit banalt og openbert poeng, men det trengst å minnast om i *språkdiraktikken*, som tradisjonelt har hatt eit tett samband med rettskrivingsopplæringa. Alle fem delkapitla har døme på preposisjonsbruk som kan diskuterast mellom språkbrukarar, t.d. elevar. Variasjonen det er snakk om, er mellom språk, dialektar og generasjonar. Eit viktig utgangspunkt er at semantikk (innhaldet preposisjonen uttrykker) og konvensjonar (det språklege uttrykket som etablerer seg) ikkje treng å trekke i same retning. Språkendringar blir tematiserte i kompetansemål både etter vg1 (møte mellom norsk og andre språk) og vg3 (endringar i talemål) (LK20), og endringar er noko som alltid er aktuelt å drøfte, både på grammatisk, leksikalsk og sosiolingvistisk plan. For preposisjonar kan ein dessutan tale om ei form for *grammatikalisering* når frekvente preposisjonar (som *på*) får eit utvida bruksområde og ei «avbleikt» tyding, dvs. som er vanskelegare å identifisere med den lokative grunntydinga eller protoscena (sjå del 3.1). Grammatikalisering er i denne samanhengen det overordna konseptet, altså metakonseptet (jf. van Rijt & Coppen 2017).

Første delen handlar om valet mellom *i* eller *på* (4.1), andre delen om dialektvariasjonar (4.2), tredje delen om grammatikalisering og «mote-preposisjonar» (4.3), fjerde delen om engelske lån (4.4) og siste delen dreiar seg om samansette og fusjonerte preposisjonar (4.5).

12. Med *internaliserte språknormer* meiner eg både dei grammatiske og pragmatiske normene «som vi ubevisst lærer og tar opp i oss når vi er små» (Vikør 2007: 72), og som delvis blir justerte gjennom livet. Det er altså individuelle, umedvitne oppfatningar om rett eller passende språk i ulike samanhengar, men som blir forma av omgivnadene. Det er ikkje uvanleg at mange nettopp har internaliserte språknormer som er prega av norsklæraren frå grunnskuletida, og læraren forvaltar derfor eit stort språkansvar.

4.1 *På/i-alternasjonen framfor stader og lokale*

Preposisjonsvalet framfor ein konkret by eller tettstad treng ikkje vere openbert. Heiter det *i* eller *på* Oppdal? Enn Voss, Molde og Lillehammer? Landskapsformasjonen *dal* passar perfekt til preposisjonen *i* (jf. '(dels) omslutta av') – likevel les ein *på Heimdal* og *på Oppdal* (LBK). Også framfor institusjonar og bygg kan ein nøle på valet mellom *i* og *på*: *i* eller *på skulen*, *i* eller *på teateret*. Eg seier mest om tettstader og litt om institusjonar etterpå.

Å diskutere kva preposisjon ein brukar framfor kva tettstad, er nærmast for ein folkesport å rekne, og somme er kanskje til og med redde for å bruke feil preposisjon framfor stader der dei ikkje er kjende. Kven som bør ha definisjonsmakta til å avgjere kva som i så fall er «rett», kjem eg tilbake til lenger nede. Men finst det noko mønster vi kan generalisere preposisjonsbruken ut frå? Ein gamal og tydeleg distinksjon er at det heiter *i* framfor byar og *på* framfor mindre stader (*i Oslo* og *på Vinstra*). Det er lettare å tenke seg at ein er omslutta av bygningar og sivilisasjon i ein by, og *i* fell seg naturleg. Likevel er ikkje distinksjonen fullnøyande. Ein les både *på* og *i Hamar*, *Lillehammer*, *Gjøvik* og andre små og middels store byar (LBK). Men framfor byane *Arendal* og *Grimstad* er *i* etablert, ikkje *på* (LBK), sjølv om dei tre mjøsbyane alle er større enn Grimstad (SSB 2024). Eit skilje kan vere at det er snakk om kyst- vs. innlandsbyar (eller at etterledda *-dal* og *-stad* faktisk her påverkar preposisjonsvalet). Langs kysten er småbyane etablerte handelsstader langt tilbake. Mjøsbyane var lenge mindre stader, men vart etter kvart stasjonsbyar og voks seg større. Ein kjem ganske langt med kyst- vs. innlandsdistinksjonen, men ikkje heilt i mål.

Av og til kan som nemnt begge preposisjonane brukast, og ved somme stader har det gått føre seg ei endring. Byar som Horten, Moss og Molde har alle vore nemnde etter *på* tidlegare (Larsen 1909), men er i dag stort sett følgde av *i* (LBK). Skulle ein følgd logikken ovanfor, skulle dei «alltid» hatt *i*, sidan dei alle ligg ved saltvatn. Amund B. Larsen (1909) merka seg at med tilfellet Molde sa lokalfolket *på*, medan folk som ikkje var lokalkjende, sa *i*. Han generaliserte det vidare til at stader som hadde vokse seg ut av tidlegare storgardar, vart omtala med *på*, medan «ekte byar» hadde *i*. Vidare meinte han at det dei lokalkjende sa, måtte reknast som rett, men at ein òg måtte akseptere at dei som ikkje er kjende, kan generalisere over Molde, Moss og Horten lik andre byar – og dermed seie *i*. Det er nok det siste som har skjedd over tid, og som gjer at konvensjo-

nane har endra seg. Standardspråket har vunne over lokalmålet, og når storgardane har vokse seg til tettstader og seinare til byar, har *i* etablert seg desto meir. Dermed endrar konvensjonane seg for omtalen av dei. Ein høyrer likevel romsdalingar seie *på Molde* i dag òg, men det høyrer stadig til lokalmålet.

Det kan òg vere at noko av variasjonen med *Oppdal* botnar i det same som Larsen fortel om Molde. Utan vidare kontekst kan *i Oppdal* naturleg nok òg tyde ‘innanfor Oppdal kommune’. Denne tvitydigheita er mogleg ved alle tettstader som fell saman med kommunenamnet, men det er *i*-og-*på*-vekslingar om eit sentrum som er interessant her. Og konklusjonen må vere at både landskap og demografi spelar ei rolle, men at konvensjonar kan endre seg over tid og altså ikkje beintfram avheng av det semantiske tilhøvet mellom preposisjonen og utfyllinga.

Nettopp problemet *i* vs. *på Oppdal* skapte for nokre år sidan diskusjonar i eit lokalt klasserom, og læraren søkte svar hjå språkforskaren Rikke van Ommeren (personleg kommunikasjon, 24. oktober 2024), som saman med ein kollega sette i gang eit lite forskingsprosjekt, der elevane sjølve skulle finne ut av saka. Prosjektet er ikkje skrive ut, men slike utforskingar er sjølvsaugt ypparleg preposisjonsdidaktikk, og ein kan òg tenke seg tilsvarende prosjekt som medborgarvitskaplege metastudier, t.d. utførte av masterstudentar (jf. Bugge 2020).

Attmed *på/i*-alternasjonen framfor stader finn ein vekslinga framfor bygg og institusjonar. Under har eg gjengitt eit illustrerande setningspar frå NRG (s. 420):

- (16) a. Han vokste opp i et alkoholikerhjem.
- b. Han vokste opp på et alkoholikerhjem.

Her vil mange oppfatte ein skilnad mellom preposisjonsutfyllinga som ein privat heim i (16a) og ein offentleg institusjon i (16b). Ofte blir *på* brukt framfor sistnemnde: *på NAV*, *på legekontoret*, *på politihuset*, *på Oslo S.*, *på teateret* osv (LBK). Siste dømet (*på teateret*) er ikkje gangbart for alle; i dansk heiter det *gå i teatret* (*teater*, tyding 2; *Den Danske Ordbog*), og det er òg den tradisjonelle frasen i riksmål. Grammatisk uttrykker *i* at ein oppheld seg i lokasjonen, *på* at ein held på med «teateraktivitetar» (jf. Aa 2015: 114–115). I andrespråkssamanhengar er det ventande at den norske *i/på*-problematikken er krevjande å få has på, og vekslinga både framfor stader og lokale/institusjonar er gode emne for utforsking og

diskusjonar anten ein har norsk som morsmål eller står i ein seinare innlæringssituasjon. Eg har t.d. høyrte tenåringar med norsk som morsmål seie: «Eg var på tannlegen.»

4.2 Dialektal preposisjonsvariasjon

Av det som er sagt ovanfor, kan ein seie at *på Molde* i dag er ein dialektal frase, fordi han berre blir sagt lokalt. I skrift er *i* klart mest etablert framfor *Molde*, *Moss* og *Horten* (LBK). Det finst òg annan preposisjonsbruk som først og fremst er assosiert med talemål, og som ikkje har etablert seg i skrift, t.d. ein trøndersk bruk av *til* som 'hos, (saman) med'. Vanlegvis er *til* ein «målpreposisjon», som refererer til eit (endeleg) mål for ei hending eller handling:

- (17) a. Toget går til Steinkjer.
b. Førestillinga varer til sju.

I første dømet er Steinkjer det fysiske målet til togreisa, i andre dømet markerer det oppgitte tidspunktet slutten for ei hending. I trøndersk talemål kan derimot *til* brukast når ein er 'hos, (saman) med' nokon, utan at det markerer eit mål for besøket.

- (18) a. Æ e te a Mona ('eg er til ho Mona')
b. Lars (...) bor til venner på Flatåsen (adressa.no, 26.07.16)

Ein ser ikkje ofte døme som (18b) i skrift; det er nærliggande å tru at ein korrekturlesar ville endra på preposisjonen, nettopp fordi bruken ikkje er konvensjonalisert i bokmål elles.

Eit anna døme på regional preposisjonsbruk liknande bruk av *med*. Fleire stader i landet, m.a. i vestlandske målføre, er det for det første vanleg å ikkje ha *ved* i talemålet i det heile; ein brukar *med* og *attmed* i staden (19a). For denne talaren er det slik: *Ved* er berre ein skriftpreposisjon. Frå Stangvik på Nordmøre finn ein (19b) i *Setelarkivet til Norsk Ordbok*, der dei fleste målføra har *hos* (eller *hjá*).

- (19) a. Eg står med elva (jf. *Norsk Ordbok*: III *med*, tyding 1b)
b. Du kan få liggja med meg ('du kan få losji hjå meg') (jf. *Norsk Ordbok*: III *med* tyding 1a)

Informanten bak (19b) merkar seg at setninga «kan bli misforstått», og her spelar nok hovudverbet ei rolle. Men samla må *med* reknast som dialektal eller regional i begge døma i (19) (rett nok med noko meir utbreiing enn Nordvestlandet).

Eit tredje dialektal/regionalt døme finn vi gjennom ein spesiell bruk av *fram*. Aasen (1873: *fram*, tyding 5) syner at i vestlandsk kan *fram* bli brukt om 'ind i Landet, længere bort fra Søen': «fram i Dalen» 'længere ind i Dalen'. Motstykket til *fram* blir då *heim*: «fram i dalen og heim att». Dette preposisjonsbruken finst truleg over eit mindre område i dag enn på Aasen si tid, men han lever m.a. i Sogn.

I 4.5 drøftar eg preposisjonar som òg er dialektale i *form* og ikkje har standardiserte skrivemåtar (dei fusjonerte), men allereie her ser ein at det finst språkleg og dialektal variasjon i bruken av dei vanlege grunnordspreposisjonane. Preposisjonar er neppe det første verken lærarar eller elevar assosierer med dialektvariasjon, men ein bør vere medviten om at dialektendringar òg råkar preposisjonsbruken, og at det her som med annan språkbruk er den dialektale bruken som lever farlegast i møte med standardisert preposisjonsbruk. Dette må sjåast på som del av den større dialektnivelleringa (jf. Mæhlum & Røyneland 2012: 126). Frekvens, korrektheit og «forestillingen om 'det beste språket'» (Hårstad 2010: 323) påverkar venteleg preposisjonsvalet som andre språklege val. Det er såleis ikkje sikkert at det er det semantisk beste eller mest presise alternativet som «vinn», der to preposisjonar konkurrerer om same bruksområdet. Det skal vi sjå fleire døme på i neste del, der eg går inn på endringar vi møter ein del av i skrift. Her er det m.a.o. råd å felle normative dommar i større grad enn i dialektdøma ovanfor. Å skilje variasjonen i 4.2 frå den i 4.3 er fagleg grunnleggjande for lærarar, og det er kanskje ventande at også mange elevar klarer å halde dei frå einannan.

4.3 Grammatikalisering og mote-preposisjonar: endringar over tid

Slik som den geografisk funderte preposisjonsvariasjonen (i 4.2) endrar seg over tid, endrar bruken vår i skrift seg òg. Ein preposisjon(sfrase) kan såleis få eit nytt og utvida bruksområde, og blir den nye bruken utvida og frekvent nok, kan vi tale om grammatikalisering. Grammatikalisering blir normalt forstått som at leksikalske ord blir til grammatiske funksjonsord eller bøyingselement over tid. Til dømes kjem preposisjonen *mot* frå substantivet *mot* 'møte'. Sambandet *i/á móti* har over tid vorte til preposisjonen *mot* og med det fått eit auka og meir abstrakt bruks-

område (jf. Aa 2017). Eit grammatikalisert ord har meir «avbleikt» semantikk, som gjer det anvendeleg i fleire samanhengar. Det har dermed potensial til å utvikle seg til eit «moteord».

Eit innlysende døme er sambandet *i forhold til*, som opphavleg har hatt tydinga 'samanlikna med', men sidan har fått ein utbreidd bruk der det anten erstattar ein annan og meir presis preposisjon eller tyder 'når det gjeld' (jf. engelsk *in relation to*). Det er berre den opphavlege tydinga standardordbøkene NOB og BOB syner fram. NAOB (med eige underoppslag under *forhold*, tyd. 4) syner fram både den tradisjonelle bruken ('samanlikna med') og den nye bruken ('når det gjeld'), og er med det meir deskriptiv. Men NAOB er òg normativ ved at ordboka markerer den nye bruken som «uheldig». Samla verkar derfor ikkje nye *i forhold til* fullt ut akseptert i ordbøkene. Det er òg den tydelege meldinga frå Språkrådet (u.å. b), som set av ei heil spalte til omskrivingsråd.

Rett nok er ikkje nye *i forhold til* særleg nytt lenger, men det er noko mange etter kvart er godt kjende med. Derfor eignar sambandet seg òg godt for diskusjon i klasserommet. Mi første gjetting er at det er særleg på vidaregåande at elevar begynner med 'når det gjeld'-bruken, fordi han ofte dukkar opp hjå politikarar og i sakprega språk. Men det treng ikkje vere hald i denne gjettinga. I Normkorpuset er det 29 treff på *i forhold til*. Dei fleste tyder 'samanlikna med', men det er fem døme på «uheldig» bruk; sjå (20). Alle er, ikkje uventa, i sakprosaetekstar dels med argumenterande innhald. Dermed synest også mellomtrinnsselevar å herme etter «politikarspråk» i relevante skrivekontekstar, og det seier truleg noko om den massive eksponeringa. Og det seier noko om kor langt ned i skuleslaga ein kan drøfte frasen.

- (20)
- a. Det er vanskelig å lage regler i forhold til religion
 - b. forkaste vidare krav i forhold til staten Sør-Afrika
 - c. Eg meina at sosiale media er godt litt for langt i forhold til at folk har blitt for opptatt av seg sjølv (...)
 - d. Vurderingene mine i forhold til min rolle på gruppa (...)
 - e. Eg tenkjer i forhold til prosjektetat vi ligger ganske bra ann.

Sidan nybruken går klart utover presisjonen, er det råd å dømme frasen ned skriftleg, slik NAOB og Språkrådet gjer. Det er like fullt råd – og kanskje avgjerande – å nærme seg problemet deskriptivt i ein klasseromsituasjon. Om det er dårleg språk, bør ein prøve å kome fram til *kvifor*.

Ein preposisjonsbruk som minner litt om (20), er den utvida bruken av *rundt*. Grunntydinga til *rundt* er ‘som (dels) omsluttar, krinsar om (noko(n))’ (jf. *rundt* i *Norsk Ordbok*, tyding A1a), men i all nyare bruk kan ikkje den tydinga sporast beinveges. Døma i (21) er alle henta frå LBK, og det er svært mange tilsvarende døme både der og andre stader.

- (21) a. [D]et hersker stor usikkerhet rundt dette med hensyn til oppholdstid og miljøkonsekvenser (Bellona 2002; LBK)
 b. Jeg synes vi kunne brukt med tid på å reflektere rundt våre egne handlinger (Universitetet i Oslo 2012; LBK)
 c. Slik adresseres det metodologiske problemet rundt begrepsvaliditet (Universitetet i Oslo 2007; LBK)

Det er lett å tenke seg meir presise alternativ her. I (21a) kunne ein erstatta heile komplekset «rundt dette med» med *om* eller *med* (og ein kunne stroke «hensyn til»). (21b) syner eit vanleg tilfelle, der *rundt* hjå mange har tatt over for *over*, som er den tradisjonelt rette preposisjonen i samband med *reflektere*. Frå meir eller mindre stilistiske og kosmetiske problem får vi eit reelt kommunikasjonsproblem i (21c). Det er snakk om eit metodologisk problem i eintal, og sannsynlegvis er det eit problem *med* omgrepsvaliditet som skal formidlast. Men *rundt* uttrykker snarare at problemet finst attåt eller i tillegg til omgrepsvaliditeten. Det er dermed uklart kva som er meint, og dette illustrerer truleg grunnen til at den «nye» *rundt*-bruken for mange har vorte eit irritasjonsmoment (jf. NRK 2022): Språket blir uklart og somtid redundant, klønete eller jålete. «Uheldig» preposisjonsbruk er ikkje med naudsyn livstrugande problematisk, men å reflektere over preposisjonsbruken og å tenke ut alternative preposisjonar er språkleg medvitsskapande.¹³

Medan variasjonen i 4.2 kastar lys over forskjellar mellom språk, dialektar og einskilde språkbrukarar, kan døma i (20)–(21) som nemnt vurderast ned normativt som *dårleg* språkbruk. Det er i så fall ei skriveididaktisk heller enn ei grammatikkdidaktisk vurdering. Til liks

13. Eit sær sers frekvent samband som eg ikkje går vidare inn på her, er *knytt til* (bm. *knyttet til* gir over 13 000 treff i LBK), som minner litt om *i forhold til* på den måten at det kan trenge ut eit meir tradisjonelt preposisjonsval og bli mindre presist: *Aldri opplevde jeg problemer knyttet til [med] hijab eller andre religiøse påbud* (LBK). NAOB har jamvel underoppslag på det endå lauslegare sambandet *knytte opp mot* ‘tilknytte’, men utan at dei karakteriserer bruken som «uheldig».

med vurderingane av *i forhold til* 'når det gjeld' er det deskriptive tilsnittet avgjerande i ein normativ didaktikk her òg. Og igjen kan ein igjen seie at prosessen er viktigast, ikkje at læraren og alle elevane landar på same konklusjonen. Vi må tvert imot ta høgde for at ulike elevar kan ha andre internaliserte språknormer enn læraren. Og akkurat som med fleirtydige setningar, er det verdt å minne om at det ikkje alltid finst eller skal finnast eitt rett svar i språk- og grammatikkundervisinga (jf. òg del 3.1). Også i den normative språkdanninga må ein ta høgde for siste, ikkje berre første, delen av denne ytringa: «Danning skjer når elevane lærer korleis dei kjem fram til riktig svar, men òg når dei forstår at det ikkje alltid finst enkle fasitsvar» (LK20, Overordna del, 2).

Eit siste motedøme eg skal nemne, er «nyare» bruk av *på*. *På* er som nemnt ein høgfrekvent preposisjon i norsk med eit vidt bruksområde. Han synest å ha fått ein anvendeleg semantikk som kan brukast til mange konsept (Aa 2015). Det har gjort at *på* har «vunne land» eller tatt over for andre preposisjonar i visse uttrykk, som må vere eit resultat av at *på* over lang tid har vorte grammatikalisert (også fonologisk; sjå 4.5). I *Norsk Ordbok* (II på, tyding D3e) finn ein dei tre autentiske døma i (22) (med kjeldeopplysningar i ordboka). Eg har lagt til den tradisjonelle preposisjonen i hakeparentes.

- (22) a. Har han verkeleg kontroll på [over] dette.
 b. Litt småplukk fekk me kommentarar på [til].
 c. Lat oss få ein god diskusjon på [om] dette.

I desse og liknande tilfelle har sikkert mange innarbeidd *på* som eit fullgodt og naturleg alternativ, medan andre vil forfekte eit meir tradisjonelt preposisjonsval. Både her og i somme «uheldige» tilfelle med *rundt* kan ein òg drøfte og undersøke påverknadsgraden frå engelsk, der *comment* (v, n) *on* (jf. 22b) er eit vanleg samband.

4.4 Engelske lån

Eg har allereie nemnt eit par døme med lån og påverknad frå engelsk i 4.3, og eg seier litt meir prinsipielt om det her. Lån frå engelsk vedkjem både første- og andrespråksnorsk. Engelsk har stått i ei særstilling som språklånleverandør etter andre verdskrigen, og på det leksikalske planet omtalar Jenstad (2016) utjamninga av ordtilfanget i dei norske dialektane dei siste generasjonane som ein kulturhistorisk revolusjon (s. 499). Det

skuldast rett nok ikkje engelske lån åleine. Norsk låner frå engelsk på ulike nivå, og preposisjonslån inngår gjerne (men ikkje berre) i det Sunde (2019: 29–30) omtalar som strukturelle lån, dvs. lån på grammatisk (her: syntaktisk) plan. Desse er mindre omfattande enn leksikalske lån. Her vil eg sjå vidare på preposisjonar som er del av eit fleirordsuttrykk, der den tradisjonelle norske preposisjonen er vorten bytt ut med ein engelsk ekvivalent. Under syner eg fram nokre døme frå LBK (23a) og Sunde og Kristoffersen (2018: 281) (23b–d). Den tradisjonelle norske preposisjonen er lagd til i hakeparentes.

- (23) a. Hvis noen er ledige, er det en grunn for [til] det, ...
 b. se ut [opp] for
 c. over [om] og over [om] igjen
 d. i [etter] min mening

Lista kan sjølvsagt gjerast mykje lengre, men poenget her er å illustrere tilfelle der ein lånt preposisjon etablerer seg nok til at vi får nye, engelsk-påverka preposisjonsfrasar og verbpartikkelsamband attmed dei etablerte. I tillegg inngår ny preposisjonsbruk i fraseologiske lån (som *henge ut* ‘vere saman med’ (eng. *hang out*) og *gå ned* ‘hende’ (eng. *go down*); jf. Sunde 2018: 96), men desse må forståast som fleirordsleksem (Sunde 2019: 26), som er ei form for komplekse *leksikalske* lån. Her er både verb og partikkel lånt som ei leksikalsk eining inn i norsk, som ikkje har denne tydinga i norsk frå før. (Ein kan sjølvsagt *henge ut* klede og *gå ned* i kjellaren, men dei nemnde abstrakte tydingane av verbpartikkelsambandet finst ikkje i norsk uavhengig av engelsk.) Grenseoppgangen mellom strukturlån og fraseologiske lån er ikkje alltid klar, men ein prinsipiell forskjell mellom fenomena er at fleirordsleksem/-uttrykk eller faste frasar er ein del av eit språks leksikon (Sunde 2019: 26; Rauset 2022: 1), medan ein preposisjonsfrase som (23d) ikkje er det.

I skuledidaktisk samanheng treng ikkje denne grenseoppgangen vere avgjerande så lenge det er *preposisjonar* som er springbrettet for diskusjonen. Då kan det vere tilstrekkeleg å vise at etablert preposisjonsbruk blir utfordra gjennom ulike typar lån, og ein kan prøve å jamføre den gamle med den nye bruken. Døma ovanfor er alle frå språkbrukarar med norsk som førstespråk, men preposisjonslån er sjølvsagt like vesentleg å diskutere i samanhengar der norsk er andrespråket, og der eleven har eit anna morsmål enn engelsk òg. Som nemnt i 4.1 er *i/på*-problematikken

øg relevant i andrespråkssamanheng, og det same gjeld andrespråklege sitt møte med preposisjonskonvensjonar i endring. Den didaktiske utfordringa er å møte komplekset med deskriptiv fascinasjon, ikkje med normativ frustrasjon over at det blir gjort «feil». Det er snarare eit høve til å drøfte både internaliserte språknormer (sjå fn. 11) og grammatikalisering meir generelt. Skrivedidaktisk kan det vere interessant å vurdere om (23) kan reknast som «dårleg språk» på linje med (20)–(21). Eller kanskje blir (23) faktisk vurdert dårlegare? I gjennomsnitt står truleg endå vaksnare og meir utdanna syndarar bak den «uheldige» *i forhold til-* og *rundt-*bruken, og dermed får dei fort ein mildare dom.

4.5 Samansette og fusjonerte preposisjonar

Preposisjonar er vanlegvis definerte som ein lukka ordklasse (NRG: 411; Bakken & Vikør 2011: 192), som er ei sanning med modifikasjonar. Det er kjend kunnskap at vi lagar produktive samansettingar i dei nordiske språka, dvs. vi kan lage nye samansette ord når vi har bruk for dei. Det er rett nok substantiv og adjektiv som er mest produktive i denne samanhengen, men dei fleste preposisjonane våre er faktisk òg samansette (NRG: 415). Den vanlege måten å sette saman to preposisjonar på, er at den første er eit retningsord og den andre ein transitiv preposisjon. Døma i (24a) er nemnde i Bakken og Vikør (2011: 193), og i (24b) ramsar eg opp nokre normerte samansettingar med *med* som etterledd, etter eit søk i NOB.

- (24) a. *Nedi, oppi, oppor, oppom, oppunder, uti, utor, utav*
 b. *attmed, bortmed, breiddmed, frammed, innmed, langsmed, nedmed, oppmed, ut(an)med*

Som nemnt i 4.2 er det mange vestlendingar som ikkje har preposisjonen *ved* i dialekten sin, men heller tyr til *med* eller ei av *med*-samansettingane i (24b). Og som ein skjønar, er kombinasjonsmoglegheitene svært mange, slik at dei faktiske preposisjonane vi har i norsk, tel langt fleire enn grunnorda som typisk står opplista når ei lærebok tematiserer ordklassen. Preposisjonar er dermed òg ein mykje større og meir samansett ordklasse enn t.d. bindeorda (subjunksjonar og konjunksjonar), som Aasen (1864) og Jespersen (1924) kategoriserte preposisjonane saman med (sjå del 2). Til saman stikk preposisjonane seg såpass ut frå bindeorda at ein felles kategori etter mitt skjønn ikkje synest forsvarleg. Både dei semantiske og

syntaktiske særkjenna lagde fram i del 3 syner òg at det er kome mykje kunnskap om preposisjonar etter Aasen og Jespersen som tilseier at dei står seg dårleg i ein samlekategori. Likevel er ein slik samlekategori av preposisjonar og underordna konjunksjonar / subjunksjonar føreslått seinare òg av Emonds (1985).

Eit dialektfenomen som ikkje er studert systematisk tidlegare, er *fusjonerte* preposisjonar. Variantane i (24a) har i mange talemål fonologisk fusjonerte variantar, slik som døma under, nemnde av Bakken og Vikør (2011: 193). Vi kan betrakte dei som grammatikaliserte variantar som har fått forenkla stavingsstrukturen sin.

- (25) a. *nedi* > *ni*
 b. *oppi* > *pi*
 c. *oppor* > *pu*
 d. *oppom* > *pumm*
 e. *oppunder* > *punn, poinn, ponde*
 f. *uti* > *ti*
 g. *utor* > *tu, tur, ti, tor*
 h. *utav* > *ta, tå*

Dei fusjonerte variantane svarar ikkje til standardiserte skrivemåtar, og to av variantane har Bakken og Vikør dessutan gjengitt med fleire ulike dialektneære former. Ein viktig detalj med fusjonspreposisjonane er at dei ikkje er fullgode erstattarar for dei fullskrivne variantane på alle bruksområde. Fusjonerte preposisjonar blir primært brukte lokativt (om stad). Slik sett er den fonologiske grammatikaliseringa ikkje fullbyrda her; snarare blir ho reversert. Sidan preposisjonane ikkje er normerte i fusjonerte former, finn ein dei ikkje skrivne i aviser og andre redigerte og meir formelle tekstar. Dei lever først og fremst i tala norsk. Og dermed lever dei farleg når dialektane blir nivellerte eller meir standardnære. Det er garantert òg ein heil del elevar som ikkje har noko kjennskap til fusjonerte preposisjonar, og somme oppfattar dei truleg som gamaldagse. Såleis vil det vere interessant å undersøke bruken i og utanfor klasserom i bygder som «skulle hatt» fusjonerte preposisjonar.

Eit viktig poeng er likevel at grammatikaliseringa *kan* fullbyrdast i andre samanhengar, og at fusjonerte preposisjonar ikkje treng å vere noko dialektalt og marginalt. Ein av dei mest frekvente preposisjonane i norsk er historisk sett er ein fusjonert preposisjon, nemleg *på*, som er

sett saman av *opp* + (preposisjonen) *á* (jf. norrønt *upp* + *á*). Bakken og Vikør (2011) gjer greie for den historiske utviklinga frå *upp á* til *på*, og døma i (25) frå moderne norsk svarar på eit vis òg til eit tidleg steg i fusjonsprosessen (s. 193). I den første fasen «smelta» *upp á* saman til *uppá*, og sidan har denne samansettinga tatt over for alle funksjonane til opphavlege *á*. Når *uppá*¹⁴ etter kvart vart fusjonert til *på*, vart sistnemnde brukt i alle funksjonar og oppførte seg som eit nytt ord som gjekk inn i nye samansettingar, t.d. *innpå*, *nedpå*, *pålegg*, *påfunn* ofl. Den store skilnaden på *på* kontra dei fusjonerte variantane i (25) er produktiviteten og utbreiinga. *Ni*, *pi* osv. har som nemnt halde seg i lokativ bruk og i avgrensa dialektområde. *På* har på eit vis gjort det motsette: breidd om seg på «alle» (meir abstrakte) bruksområde og vorte ein fullstendig del av dei skandinaviske språka (medan islandsk og færøysk stadig har *á*). Og den fusjonerte forma er sjølvstendig for lengst standardisert og blir dermed heller ikkje reversert i talemåla.

5 Mot ein mindre grammatikkdiraktikk

Preposisjonar er tilsynelatande enkle ord, men har ein vid og mangfaldig bruk. Lik andre delar av ordtilfanget syner dei geografisk variasjon og endringar over tid. Kvart preposisjonsgrunnord (*på*, *i*, *med* osv.) er på den måten fagleg komplekst, noko som har fleire didaktiske implikasjonar. Det er nettopp faglege inngangar til preposisjonsdidaktiske problem eg har prøvd å skissere i denne artikkelen. Likevel kan eg ikkje yte det ude-tonerte norskfaglege sprengstoffet som ligg laga i *preposisjonsdidaktikk*, full rettferd i éin og same tekst. Om eg har klart å lage nokre grunnriss, må det vere nøyande i denne samanhengen – jf. Tyler og Evans (2004), som drøftar preposisjonsdidaktikk med utgangspunkt i éin preposisjon (eng. *over*).

14. Ein gong i gamalnorsk tid vart den lange vokalen /ɑ:/ runda til /ɔ:/, slik at norsk vart skilt frå islandsk her (Torp & Kristoffersen 2016: 119). Lydendringa var gjennomført (med nokre unntak) kring 1250 (Indrebø 1951: 113). I «*á*-utviklinga» ovanfor er dette gjengitt med grafema *á* vs. *å*. Men det må ikkje forvekslast med at «bolle-*á*» kom inn mykje seinare som *grafem* i norsk. Knud Knudsen var tidleg ute og gjennomførte *å* for *aa* i *Det norske målstræv* (1867), 50 år før bokstaven vart offisielt tatt inn i den norske rettskrivinga, på tampen av 1917 (Den departementale rettskrivningskomite 1918).

Sidan dette primært er ein *grammatikkkdidaktisk* tekst, har eg berre stadvis antyda implikasjonar for tilgrensande felt, som skrivedidaktikken og andrespråksdidaktikken. Nettopp i desse felta kan ein tenke seg positive ringverknader av ein meir fagleg fundert preposisjonsdidaktikk og grammatikkkdidaktikk meir allment. Likevel er grunnhaldninga mi at grammatikkkdidaktikken må prøvast ut på eigne vilkår, utan at kontekstualisering, overføringsverdi og målstyring legg føringar for vala ein tar (jf. òg Søfteland & Hagemann 2023: 27). *Kunnskap om språk* må vere det primære målet – alt anna ei avkastning. Ola Harstad (2018) låner omgrepet *mindre didaktikk* frå Aslaug Nytnes (2002), og i det ligg det at didaktikken «primært [må] funderes i det singulære kunnskapsinnholdet» (Harstad 2018: 36–37), t.d. eit konkret litterært verk. Det

innebærer at all didaktikk må funderes i litteraturen, og ikke i teori eller pre-determinerte mål. Det betyr videre at den virkning litteraturen har på subjektet ikke kan bestemmes på forhånd, noe som også gjør den enkelte litteraturundervisningssituasjon særlig viktig (Harstad: 2018: 147).

Det er altså det konkrete faglege innhaldet som må ligge til grunn for dei didaktiske vala, og kvart litterære verk kan i prinsippet utløyse sin eigen didaktikk. Overført til grammatikkkdidaktikken kan då t.d. preposisjonar få sin særlege didaktikk, som spring ut av preposisjonsteori og -bruk. Så kan ein argumentere for at ein heller bør arbeide ut frå storsystema i grammatikken, eller frå metakonseptuelt nivå (jf. van Rijt & Coppen 2017; van Rijt et al. 2019), og at det gir ei endå djupare forståing. Som nemnt innleiingsvis har eg valt ein inngang med preposisjonar som om-dreingspunkt, men med metakonseputelle konsekvensar: Preposisjonar kan få ein til å forstå figur–bakgrunn-organiseringa, predikasjon og grammatikalisering betre. I ei ideell verd får ein tid til å fordjupe seg i ulike grammatiske innhaldsområde, også ned i grunnskulen. Kvart innhaldsområde frå grammatikken som vi vel å «kanonisere», treng då å få utvikla ein didaktikk på sine eigne premissar og i ulike skuleslag. Dette er òg i tråd med den overordna delen av læreplanen, som eg siterte innleiingsvis: «Elevane skal få tid til å utforske djupna i ulike fagområde» (del 3.2). Og ein kan dessutan legge til: «Det er skolen si oppgåve å gi elevane tryggleik til å krysse grenser og prøve noko vanskeleg» (same stad). Det er ingen grunn til at grammatikk skal haldast unna desse ambisjonane.

Sjølv om den skrivedidaktiske avkastinga ikkje kan vere hovudpoenget med grammatisk argumentasjon og fagdidaktikk (jf. Aa 2021 b; van Rijt 2024), er det like fullt i læreplanens ånd at elevane blir betre rusta til å «leike, utforske og eksperimentere med språket» (LK20; Språket som system og moglegheit). Det er likeins vanskeleg å kome utanom at eksamen legg sterke føringar for at eleven skal øvast opp i skriftlege ferdigheiter. Dersom grammatisk utforsking (t.d. av bakgrunnsfremjing eller språkendringar) også skal stimulere til kreativ skiving, treng ein venteleg *tid* til utforskinga (meir enn rammene til éin undervisingstime tillèt). Og *kva* den eksakte nytten blir, er vanskeleg å bestemme på individuelt plan. Éin elev blir kanskje meir reflektert over preposisjonsvalet sitt i eigne tekstar. Ein annan kan med utgangspunkt i preposisjonar kanskje lettare identifisere fleire typar språkendringar.¹⁵

På liknande vis syner Harstad (2020) kor vanskeleg og upassande det er å predeterminere verknaden av skjønnlitteratur, og med det at førehandsdefinerte kompetansemål er grunnleggande problematisk og paradoksalt for litteraturundervisinga. I staden meiner han at «leseren *blir til* sammen med litteraturen» (s. 179). I innleiinga omtala eg den grammatiske danninga som ein sjølvverkjennande prosess, og kanskje kan ein nett opp seie at eleven *blir til* i møtet med eigen grammatikk.

Kjelder

- Baggio, Pietro. 2025. The Pathless Way: Rethinking the division of labour in the PP domain. Ph.d.-avhandling, Queen Mary University of London. <https://qmro.qmul.ac.uk/xmlui/handle/123456789/106061>
- Bakken, Kristin & Lars Vikør. 2011. Samansette preposisjonar i norske dialektar. *Norsk lingvistisk tidsskrift* 29(2), 191–204.
- BOB = *Bokmålsordboka*. Språkrådet og Universitetet i Bergen. <https://ordbokene.no>

15. Om vi skal tenke instrumentelt, er det likevel ikkje gitt at *grammatikk* skal vere instrumentet: «[O]m ein ser på formålet med grammatikkundervising som kunnskap om og forståing for språklege strukturar, er det gode grunnar til å tenke motsett: Svært mange andre faglege tema kan fungere som verktøy for å gi betre læring og forståing av grammatikk» (Søfteland & Hagemann 2023: 27).

- Bugge, Edit. 2020. Ord som forsvinner og ord som kommer til. I *Master i norsk. Metodeboka 2*, red. Randi Neteland & Leiv Inge Aa, 232–247. Oslo: Universitetsforlaget.
- Cinque, Guillermo & Luigi Rizzi (red). 2010. *Mapping Spatial PPs. The Cartography of Syntactic structures, Volume 6*. Oxford: Oxford University Press.
- Den departementale rettskrivningskomite. 1918. *Den nye rettskrivning*. Kristiania: Mallings.
- Den Danske Ordbog*. <https://ordnet.dk/ddo>
- Dielemans, Roy & Peter-Arno Coppen. 2020. Defining linguistic reasoning. Transposing and grounding a model for historical reasoning to the linguistic domain. *Dutch Journal for Applied Linguistics* 9 (1–2), 182–206. <https://doi.org/10.1075/dujal.19038.die>
- Eide, Kristin Melum. 2019. Formanalyse under leddnivå. I *Språket som system: norsk språkstruktur*, red. Heidi Brøseth, Kristin Melum Eide & Tor A. Åfarli, 173–201. Bergen: Fagbokforlaget.
- Eiesland, Eli Anne, Signe Laake & Robert Walldén. 2023. Grammatikk i skole og utdanning – introduksjon. *Acta Didactica Norden* 17(4), art. o. <https://doi.org/10.5617/adno.10705>
- Emonds, Joseph. 1985. *A Unified Theory of Syntactic Categories. Studies in Generative Grammar* 19. Dodrecht: Foris.
- Fjeld, Ruth ofl. 2020. Sjå LBK.
- Faarlund, Jan Terje. 1980 [1979]. Grammatikk i skolen? I *Grammatikk i morsmålsundervisninga?*, red. Frøydis Hertzberg & Ernst Håkon Jahr, 75–82. Oslo: Novus.
- . 1988. *Morfologi. Bøyingssystemet i nynorsk og bokmål*. Oslo: Samlaget.
- . 1995. *Morfologi. Bøyingssystemet i nynorsk og bokmål* (2. utg.): Oslo: Samlaget.
- . 2010. [Melding av] Norsk Ordbok, band VIII. *Lexico Nordica* 17, 313–320.
- Faarlund, Jan Terje, Svein Lie & Kjell Ivar Vannebo. 1997. Sjå NRG.
- Hagemann, Kristin & Åshild Søfteland. 2023. Et tverrspråklig perspektiv som utgangspunkt for konseptuell grammatikkundervisning i språkfag. *Acta Didactica Norden*, 17(4), artikkel 1. <https://doi.org/10.5617/adno.9844>
- Halmøy, Madeleine & Sturla Berg-Olsen. 2012. I leksikografiens periferi – tydingsbeskriving av *som* i *Norsk Ordbok*. *LexicoNordica* 19, 17–38. <https://tidsskrift.dk/lexn/article/view/18412>

- Hansen, Erik, & Lars Heltoft. 2011. *Grammatik over det danske sprog*. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Harstad, Ola. 2018. *Mot en mindre litteraturlærer. En fremskrivning av litteraturlærerens bliven*. Doktoravhandling, NTNU.
- . 2020. Å bli til med litteraturen. En metafysisk og nevrovitenskapelig forståelse av skjønnlitteraturens virkning. *Nordisk tidsskrift for pedagogikk og kritikk* 6, 174–187. <https://pedagogikkogkritikk.no/index.php/ntpk/article/view/2046/4934>
- Hertzberg, Frøydis. 1995. *Norsk grammatikkdebatt i historisk lys*. Oslo: Novus.
- Hårstad, Stian. 2010. *Unge språkbrukere i gammel by. En sociolingvistisk studie av ungdoms talemål i Trondheim*. Doktoravhandling, NTNU.
- Indrebø, Gustav. 2001 [1951]. *Norsk målsoga* (2. utg.). Bergen: Norsk bokreidingslag.
- Jenstad, Tor Erik. 2016. Ordforrådet. I *Norsk språkhistorie I. Mønster*, red. Helge Sandøy, 447–509. Oslo: Novus.
- Jespersen, Otto. 1924. *The Philosophy of Grammar*. London: George Allen & Unwin.
- Knudsen, Knud. 1867. *Det norske målstræv*. Christiania: Brøgger & Christie.
- Kunnskapsdepartementet. 2019. Sjå LK20.
- Larsen, Amund B. 1909. Præpositionsbruken ved vore stedsnavn. *Maal og Minne* 1, 105–119.
- LBK = Fjeld, Ruth Vatvedt, Anders Nøklestad & Kristin Hagen. 2020. Leksikografisk bokmålskorpus (LBK) – bakgrunn og bruk. I *Leksikografi og korpus. En hyllest til Ruth Vatvedt Fjeld*. *Oslo Studies in Language* 11(1), red. Janne Bondi Johannessen & Kristin Hagen, 47–59.
- Lie, Svein. 2008. Om *som* og ordklasser. *Maal og Minne* 100(2), 213–219.
- LK20 = Kunnskapsdepartementet. 2019. Læreplan i norsk (NOR01-06). <https://www.udir.no/lk20/nor01-06?lang=nob>
- McIntyre, Andrew. 2007. Particle Verbs and Argument Structure. *Language and Linguistic Compass* 1(4), 350–367.
- Misje, Jakob. 2023. «Det er jo verbet som bestemmer, er det ikke?» Ein kvalitativ analyse av tre utforskande samtalar om valens mellom elevar på 10. trinn. Masteroppgåve, NTNU.

- Mæhlum, Brit & Unn Røyneland. 2012. *Det norske dialektlandskapet. Innføring i studien av dialekter*. Oslo: Cappelen.
- NAOB = *Det Norske Akademis ordbok*. <https://naob.no>
- NOB = *Nynorskordboka*. Språkrådet og Universitetet i Bergen. <https://ordbokene.no>
- Normkorpuset. <http://www.hf.uio.no/iln/om/organisasjon/tekstlab/prosjekter/norm/>
- Norsk Ordbok. *Ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skriftmålet* (1966–2016). Oslo: Samlaget. <https://norsk-ordbok.no/>
- NRG = Faarlund, Jan Terje, Lie, Svein & Vannebo, Kjell Ivar. 1997. *Norsk referansegrammatikk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- NRK. 2022. *Språksnakk*, NRK P2 20.05.2022. https://radio.nrk.no/podkast/spraakteigen/season/202205/1_1ac9bc21-047f-4200-89bc-21047f62005e
- Nyrnes, Aslaug. 2002. *Det didaktiske rommet: Didaktisk topologi i Ludvig Holbergs Moralske Tanker*. Doktoravhandling, Universitetet i Bergen.
- Papazian, Eric. 2006. Adverb, adjektiver og preposisjoner i Norsk referansegrammatikk. Et forsøk på å rehabilitere adverbene. *Norsk lingvistisk tidsskrift* 24(2), 149–192.
- Rauset, Margunn. 2022. *Frasar til besvær. Studiar av norm og bruk i norsk fraseologi*. Doktoravhandling, Universitetet i Bergen.
- Runde, Ålov & Kristian Emil Kristoffersen. 2006. Preposisjonen *til* mellom lingvistisk teori og leksikografisk praksis. *Norsk lingvistisk tidsskrift* 24(1), 3–25.
- Setelarkivet. <https://usd.uib.no/perl/search/search.cgi?tabid=436&appid=8>
- Seuren, Pieter A. M. 1998. *Western Linguistics. An Historical Introduction*. Oxford: Blackwell.
- Skjaanes, Erik. 2023. Elevers forståelse i muntlig grammatikkundervisning. En studie av utforskende samtaler om leddstillingsvariasjon. Masteroppgave, NTNU.
- Språkrådet. 2005/2006. Grammatiske termer til bruk i skoleverket. <https://sprakradet.no/wp-content/uploads/gramterm.pdf>
- . u.å. a. Språkrådets historie. <https://sprakradet.no/om-sprakradet/sprakradets-historie/>
- . u.å. b. I forhold til. <https://sprakradet.no/spraksporsmal-og-svar/i-forhold-til/>
- SSB. 2024. *Statistisk sentralbyrå*. <https://www.ssb.no>

- Stowell, Tim. 1981. *Origins of Phrase Structure*. Doktoravhandling, MIT.
- Straum, Olav Kansgar. 2018. Klafkis kategoriale danningsteori og didaktikk. En nærmere analyse av Klafkis syn på danning som prosess med vekt på det fundamentale erfaringslag. I *Kategorial danning og bruk av IKT i undervisning*, red. Kåre Fuglseth, 30–52. Oslo: Universitetsforlaget.
- Sunde, Anne Mette. 2018. A typology of English borrowings in Norwegian. *Nordic Journal of English Studies* 17(2), 71–115. <https://doi.org/10.35360/njes.435>
- . 2019. Skjult påvirkning. Tre studier av engelskpåvirkning i norsk. Doktoravhandling, NTNU.
- Sunde, Anne Mette & Martin Kristoffersen. 2018. Effects of English L2 on Norwegian L1. *Nordic Journal of Linguistics* 41(3), 275–307. <https://doi.org/10.1017/S0332586518000070>
- Svenonius, Peter. 2003. Limits on P: *filling in holes* vs. *falling in holes*. *Nordlyd* 31(2), 431–445. <https://doi.org/10.7557/12.13>
- . (under utgiving). Adpositions and the category P in the Germanic languages. *Handbook of the Syntax of the Germanic Languages. A Comparative Approach to Selected Topics*, red. Susanne Wurmbrand, Johannes Mursell & Katharina Hartmann. Berlin: De Gruyter.
- Søfteland, Åshild & Kristin Hagemann. 2023. Den indre språkkjensla og talespråkleg variasjon som utgangspunkt for grunnleggande grammatikkundervisning. I *ELLA* 1(1), art. 1, red. Anje Müller Gjesdal, Kristin Hagemann & Kåre Solfeld. Temanummer: *Gleden ved grammatikk*. <https://doi.org/10.58215/ella.8>
- Søfteland, Åshild, Benthe Kolberg & Christian Bjerke. 2021. Utforskande samtaler om talespråk i skolen. Språklege metaperspektiv på barnetrinnet. I *Morsmålsfaget som fag og forskningsfelt i Norden*, red. Lennart Jølle, Ann Sylvi Larsen, Hildegunn Otnes & Leiv Inge Aa, 66–85. Oslo: Universitetsforlaget. <https://doi.org/10.18261/9788215050997-2021-05>
- Talmy, Tim. 1972. *Semantic Structures in English and Atsugewi*. Doktoravhandling, University of California, Berkeley.
- Teleman, Ulf, Staffan Hellberg & Erik Andersson. 1999. Stockholm: *Svenska Akademiens grammatik*. Svenska Akademien.
- Torp, Arne & Gjert Kristoffersen. 2016. Fonologi. I *Norsk språkhistorie I: Mønster*, red. Helge Sandøy, 101–212. Oslo: Novus.

- Trotzke, Andreas & Tom Rankin. 2020. An introduction to pedagogical linguistics. *Pedagogical Linguistics* 1(1), 1–7. <https://doi.org/10.1075/pl.19015.tro>
- Tyler, Andrea & Vyvyan Evans. 2003. *The Semantics of English Prepositions. Spatial Scenes, Embodied Meaning and Cognition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- . 2004. Applying cognitive linguistics to pedagogical grammar: the case of *over*. I *Cognitive Linguistics, Second Language Acquisition, and Foreign Language Teaching*, red. Michel Achard & Susanne Niemeier, 257–280. Berlin: De Gruyter Mouton. <https://doi.org/10.1515/9783110199857.257>
- . 2005. Applying cognitive linguistics to pedagogical grammar: the English prepositions of verticality. *Revista Brasileira de Linguística Aplicada*, 5(2), 11–42. <https://www.scielo.br/j/rbla/i/2005.v5n2/>
- Ungerer, Friederich & Hans-Jörg Schmid. 2006. *An Introduction to Cognitive Linguistics i* (2. utg.). London: Routledge.
- Van Ommeren, Rikke. Personleg kommunikasjon. E-post, 24. oktober 2024.
- Van Rijt, Jimmy. 2024. Learning how to think like a linguist: Linguistic reasoning as a focal point in L1 grammar education. *Language and Linguistics Compass* 18(3), e12513. <https://doi.org/10.1111/lnc3.12513>
- Van Rijt, Jimmy & Peter-Arno Coppen. 2017. Bridging the gap between linguistic theory and L1 education – experts’ views on essential linguistic concepts. *Language Awareness* 26(4), 360–380. <https://doi.org/10.1080/09658416.2017.1410552>.
- Van Rijt, Jimmy & Peter-Arno Coppen. 2021. The conceptual importance of grammar. Knowledge-related rationales for grammar teaching. *Pedagogical Linguistics* 2(2), 175–199. <https://doi.org/10.1075/pl.21008.van>
- Van Rijt, Jimmy, Peter de Swart, Astrid Wijnands & Peter-Arno Coppen. 2019. When students tackle grammatical problems: Exploring linguistic reasoning with linguistic metaconcepts in L1 grammar education. *Linguistics and Education* 52, 78–88. <https://doi.org/10.1016/j.linged.2019.06.004>
- Van Rijt, Jimmy & Mari Nygård, Mari. Under utgiving. Relationships between linguistic theory and L1 grammar education revisited: a Delphi study on the key metaconcepts in the syntax-semantics interface.

- Vikør, Lars. 2007. *Språkplanlegging. Prinsipp og praksis*. Oslo: Novus.
- Vindenes, Urd. 2024. Å balansere teoretiske perspektiv i grammatikk-innføringer. *Norsk lingvistisk tidsskrift* 42(1), 67–114. <https://ojs.novus.no/index.php/NLT/article/view/2299>
- Vindenes, Urd & Eli Anne Eiesland. 2024. Oppdagelsesreiser i grammatikken: utforskende tilnærminger til språket som system. *Norsk læreren* 48(1), 50–69.
- Aa, Leiv Inge. 2011. Partiklar inn i ordbøkene? Om tradisjonell og nyare kategorisering av preposisjonar. *LexicoNordica* 18, 249–266.
- . 2015. Mangfald og einskap med preposisjonar – og vitskaplege krav til moderne ordbøker. I *Ivar Aasen ute og heime – om moderne språkdokumentasjon etter Ivar Aasen*, red. Jan Ragnar Hagland & Åse Wetås, 110–125. *Det Kongelige Norske Videnskabers Selskabs Skrifter*, 1/ 2015.
- . 2017. Godt mot, Olaf! I *I teneste for nynorsken. Heidersskrift til Olaf Almenningen 70 år*, red. Knut E. Karlsen, Dagfinn Rødningen & Håvard Tangen, 235–244. Oslo: Novus.
- . 2021 a. Tørk av tavla – no skal vi ha om grunnfremjing. *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 39(2), 223–253.
- . 2021 b. Grammatikdidaktikk på grammatikkfeltets grunn. *Norsk læraren* 45(4), 65–81.
- . Under utgiving. The philosophy of grammar education – revisiting Otto Jespersen's rank system and nexus theory 100 years later. I *Syntactic Frames in Scandinavian and beyond*, red. Brita Ramsevik Riksem & Ragnhild Eik. Berlin Language Science Press.
- Åfarli, Tor Anders. 2019. Syntaks: Passiv, presentering, partiklar. I *Språket som system: norsk språkstruktur*, red. Heidi Brøseth, Kristin Melum Eide & Tor A. Åfarli, 263–288. Bergen: Fagbokforlaget.
- Åfarli, Tor Anders & Kristin Melum Eide. 2003. *Norsk generativ syntaks*. Oslo: Novus.
- Aase, Laila. 2005. Norskfaget – skolens fremste dannelsesfag? I *Fagenes begrunnelse. Skolens fag og arbeidsmåter i dannelsesperspektiv*, red. Kjetil Børhaug, Abbe-Brit Fenner & Laila Aase, 69–83. Bergen: Fagbokforlaget.
- Aasen, Ivar. 1864. *Norsk Grammatik*. Christiania: Mallings.
- . 1873. *Norsk Ordbog med dansk Forklaring*. Christiania: Mallings.

Abstract

The article discusses a linguistically grounded didactics for prepositions. The idea is that all subject-specific didactics must be based on the concrete knowledge in the field, and that each field of knowledge gets its specific didactics. The prepositional didactics must therefore be based on our knowledge about prepositional theory and use. Several prepositional themes are discussed in the article, and didactic principles are discussed for each of them. The different themes are exemplified from Norwegian, and some of the themes are also specific for Norwegian: categorising, semantic and syntactic theory, empirical phenomena like ground promotion, dialectal and generational variation and change, and compound and fused prepositions. The themes are subordinate to the following overarching themes or metaconcepts: the figure–ground segregation, predication, and grammaticalisation. When the prepositional didactics is grounded in theoretical and empirical knowledge about prepositions, it gets an intrinsic value and does not need be contextualised or legitimised through related fields, such as writing instruction. The overall goal is that language didactics in the L1 subject generally must take advantage of the knowledge in the broad linguistic field.

Leiv Inge Aa
Noregs teknisk-naturvitenskaplege universitet
Institutt for lærarutdanning
NO-7491 Trondheim
leiv.inge.aa@ntnu.no

Anmeldelse av

Klaus Johan Myrvoll og Oliver M. Traxel (utg.): *Spelling Identities. Individual Orthographic Usages in English, Nordic and Constructed Languages.* (LautSchriftSprache | ScriptandSound 5.) Wiesbaden: Reichert Verlag, 2024. 190 s.

Av John Ole Askedal

Den foreliggende bok er et resultat av forskningsprosjektet *Linguistic Identities* ved Universitetet i Stavanger. I løpet av finansieringsperioden 2019–2022 ble det avholdt to symposier. Det første fant sted 12.–13.09.2019 med prosjektnavnet som tittel, og det andre 29.–30.11.2021 under samme tittel med tilføyelsen *Spelling, Writing and Identity*.

I tillegg til forordet inneholder boken 10 bidrag. Åtte av disse har sin opprinnelse i symposieforedrag, og to er invitert i ettertid (det spesifiseres ikke hvilke). Bidragene fordeler seg på tre tematiske grupper, i forordet kalt seksjoner («sections»). Seksjonene er ikke spesielt markert i bokens innholdsfortegnelse eller tekstdel. De fire bidragene i første seksjon tar opp emner fra gammel- og middelengelsk (1.1–1.4). De fem bidragene i bokens annen seksjon fordeler seg på to bidrag om islandsk norrønt og tre om norske historiske emner (2.1–2.5). Tredje seksjon består av ett bidrag som omhandler konstruerte kunstspråk skapt for fiksjonale litterære formål (3).

I forordet defineres «linguistic identities» (i flertall) som «those realizations of social, cultural and geographical identities that are communicated through linguistic choices» (s. 7). I de følgende omtaler av bokens enkelte bidrag vil jeg anse det som nyttig å skjelne mellom den aktive intensjonale identifikasjon som ordet *choice* ‘valg’ synes å legge opp til, og identifiserbarhet som persepsjons- eller tolkningsresultat, kortere sagt: mellom intensjonal markering av identifikasjon *med* noe og referensiell identifikasjon *av* noe. For enkelhets skyld vil jeg kalle intendert identifikasjon *med* noe for «intensjonal identitet», og identifikasjon *av* noe kaller jeg «referensiell identitet».

1.1. I «Graphemics reveals identity: The runic inscription on the Ruthwell Cross» (s. 11–32) beskjeftiger Gaby Waxenberger seg med det fonetiske grunnlag for bruken av runetegnet ȝ i grupper av frikativ [ç/x]

+*[t]* og utvidelsen av den angelsaksiske *fuþorc* fra 27 til 31 tegn med de nye runetegn *Ƿ* *ea* (for kort- og langdiftongene *ea*, *ēa* eller, spesielt i Northumbria, *eo*, *ēo*) og *ƿ* *g* (for stemt velar frikativ **[ɣ]*), *ᵹ* *k* (for velar allofon *[k]*) og *ᵻ* (for palatal allofon *[k]*). Med grunnlag i en grundig og detaljert diskusjon av disse runetegnenes forekomst i Ruthwell-korsets innskrift i sammenligning med tilsvarende runespråklige fonem-/allofonmanifestasjoner i andre angelsaksiske runeinnskrifter begrunner Waxenberger en hypotese som går ut på at runetegnene *Ƿ*, *ƿ*, *ᵹ*, *ᵻ*, brukt i Ruthwell-korsets innskrift, er kommet til etter år 750, og at dette er skjedd regionalt nordvest i det angelsaksiske området, i et «runic centre» i det nordvestlige Northumbria.

Hypotesen innebærer at de nevnte runetegn kan betraktes som uttrykk for referensiell lokal identitet, men i Waxenbergers formulering antydes noe mer: «Taking all the new ways of spelling encountered in Ruthwell together, they seem not so much an array of unrelated, individual modifications coincidentally all documented here in this inscription, but in my view they share a unifying trait. The RC [Ruthwell Cross] carver/designer provided us with a unique marker of identity of this centre and its sphere of influence, [...]» (s. 29–30). Et iøynefallende fellestrekk («unifying trait») ved disse nye runetegnene er, også når man tar i betraktning de tilgrunnliggende runetegns omformingspotensial, en tegnintern symmetri som meget vel kan bero på estetisk intensjon.

Waxenbergers artikkel inneholder en rekke kart som viser engelske funnsteder for runeinnskrifter, og illustrerer på en overbevisende måte den systematikk som praktiseres ved «*RuneS Research Centre* Eichstätt-München».

1.2. I «Strange spellings and prodigal scribes: *xall* and *xe* in late medieval English» (s. 33–51) presenterer Merja Stenroos en utførlig og filologisk veldokumentert diskusjon av den middelengelske bruken av *x*, med de sjeldne variantene *xch* og *xhz* osv. (se Fig. 3, s. 41) for etymologisk *sk* i fremlyd, især i de ordene vi nå kjenner som *shall* og *she* i moderne engelsk. Fenomenet kan sees i sammenheng med det – fyldig illustrerte – helhetsbilde av viltvoksende skrivemåtevariasjon som oppstod etter at normannisk fransk overtok for engelsk i offentlige skriftkulturelle domener i kjølvannet av Vilhelm Erobrerens erobring av England i 1066. Dette språklige kulturbruddet måtte nødvendigvis etterlate engelsk språk i et nasjonalt normvakuum.

I denne sammenheng er imidlertid den omtalte *x*-skrivningen et forholdsvis sent middelengelsk fenomen som oppstod på et tidspunkt da tendenser i retning av overregionale skrivemåter var begynt å gjøre seg gjeldende. Ved siden av å være sterkt leksikalsk begrenset er *x*-skrivningen også i hovedsak et kjennetegn for lokal Norfolk-dialekt. Et kart (s. 43) illustrerer et markant tyngdepunkt i Norfolk, med punktvis utbredelse fra Durham i nord til Falmouth i sør, især i det engelske østkystområdet fra Norfolk ned til London. I lys av gjengse skrivekonvensjoner fremstår denne <x>-skrivningen som et marginalt og noe underlig fenomen. Det er dessuten et åpent spørsmål om <x>-skrivningen var ment å indikere fonetisk forskjell i forhold til de øvrige belagte skrivemåtene <s/sc/scsc/sch/ss/ssch/sh/ssh/scl/shc/shz/sz/szhszs/sy/sw/ch/y/w/f> (jf. s. 40–41) for (antatt) /ʃ/ i 'shall' og 'should', og eventuelt på hvilken måte, eller om den bare var et utradisjonelt notasjonsalternativ til disse andre skrivemåtene. <x>-skrivningens sterke leksikalske begrensninger kan nærmest tas til inntekt for sistnevnte oppfatning, men de forklarer ikke hvordan den kom i stand.

En detaljert gjennomgåelse av foreliggende litteratur følges opp med Stenroos' undersøkelser i tre middelengelske korpora som dekker en periode på mer enn 400 år. I materialet er (i) bare <sch> og <sh> i vanlig bruk etter 1350, (ii) med tydelig genre-differensiering mellom dominerende <sh> i det (offentlige) dokumentmaterialet mot dominerende <sch> i det litterære, noe som trolig skyldes tilhørighet til de to skriveføre grupper av hhv. «stationers» og «scriveners». (iii) <x>-skrivning er helt fraværende før 1350, og, når den i tiden rundt 1400 dukker opp, er den, som nevnt, regionalt konsentrert til Nordøst-England.

En særlig undersøkelse er viet <s>- og <x>-skrivning i (deler av) enkeltmanuskriptet [British Library] Harley 1735, Hand A. Dette manuskriptet er ellers kjennetegnet ved spesielle skrivemåter («spelling units») som tilsvarer medial og final *-t(-)*, *-th(-)*, *-ght(-)* samt initial *qu-*, *wh-*, *w-* i moderne engelsk. Konklusjonen, at de skrivemåter som her presenteres, skulle være et resultat av «a sophisticated and interesting linguistic analysis [...] based on intricate networks of many-to-many relationships» (s. 46) trenger en mer utførlig begrunnelse.

Artikkelen dokumenterer at både <x>- og <s>-skrivningen er typiske for nordlige områder (s. 42). De viser «geographically coherent distribution patterns and appear as the dominant spellings of SHALL/SHOULD in a considerable number of texts in their respective areas; here

they differ from all the other variants» (s. 46), med *xall*-skrivning «clustering in the southernmost part of the *sall* area» (s. 48).

Verre er det å forklare hvordan skrivemåten <x> kan ha kommet til å betegne (antatt) /ʃ/ utviklet av /sk/ i fremlyd. De forslag som gjengis (s. 46–48), er i alminnelighet tentative: (i) «Ordet» *taxi*, belagt én gang i et dokument fra Isle of Man 1422, er blitt tolket, delvis med sirkelargumentasjon, som en skandinaviskspråklig skrifters gjengivelse av gammelirsk *toísech*, pl. *toísig* 'chieftain, leader'. (ii) Et temmelig usannsynlig forslag går ut på at <x> skulle betegne et (tilnærmet unikt) fonem med ekstremt begrenset distribusjon. (iii) Det er blitt foreslått, men også ansett som usannsynlig, at <x> betegner en velar (eller kanskje heller palatal?) frikativ i fremlyd, eventuelt som mellomstadium i en utvikling mot /ʃ/ (jf. den pågående [ç > ʃ]-overgangen i moderne norsk). (iv) <x>-skrivning er blitt tolket metatetisk som /sk/ istedenfor /ks/. (v) Stenroos nevner tilknytning til franskimiterende -x som flertallsmerke i ord som ender på -l, dokumentert i Norfolk; men hun påpeker med rette at «hop-pet» fra utlydende grammatisk flertallsendelse til leksikalsk begrenset fremlyd i et par ord, og da især det problemdefinerende 'shall/should', er vanskelig å begrunne (s. 48).

Stenroos selv argumenterer for at (vi) <x> «would have functioned as an excellent abbreviated variant of <sch> in a writing system where frequent grammatical words were routinely abbreviated», og derfor er «to some extent functionally motivated» (s. 48).

Det finnes imidlertid nok en måte å anskue <x>-skrivningen på: (vii) Stenroos nevner den tradisjonelle oppfatning av 1.p.sg. *ik* som «a dialectal feature of Norfolk in the Late Middle English period». Det er heller ingen grunn til å tvile på at <s>-skrivningen av *sal* tilsvarer uttalt [s]. Utlydende *k* i *ik* og fremlydende *s* i *sal* kan ved rask uttale uten hiatus naturlig oppfattes som [-ks-] og skrives som tilsvarende <x>. Neste trinn vil være etymologisk feilaktig grafematisk konstituentsegmentering sammenlignbar med den fonetiske vi ser i f.eks. forholdet mellom gammelengelsk *ān nēd(d)re* og moderne engelsk *an adder* (jf. tysk *Natter*). Fordelen med en slik forklaring er at <x> ikke behøver å bortforklares, men kan tilskrives sin gjengse lydverdi. Et dokumentasjonsproblem er det muligens at sammenskrivningene *ixal* eller *yxal* vanskelig lar seg begripe i middelengelsk.

Det er imidlertid en så nær sammenheng mellom <x>- og <s>-skrivningen i tid og i regional distribusjon, som det også fremgår av den sær-

lige analysen av Harley-manuskriptet (s. 45), at <s>-skrivning av *sal* med rette kan mistenkes for å være en forutsetning for <x>-skrivningen.

Det har vært antydnet at <s>-skrivningen, som har et tyngdepunkt nord i England, kan ha et kontaktlingvistisk aspekt. En skandinavisk forbindelse har vært overveiet (s. 42). Mot dette taler at germansk *sk-* i nordisk *skal*, *skulle* osv. alltid har vært beholdt intakt, i motsetning til i kontinentalgermansk og engelsk. I et sitat fra Richard Jordan (s. 35) nevnes forbindelse til gammelnederfrankisk som en mulighet (riktignok i en parentes og med spørsmålstegn). Det er velbegrunnet; gammelnederfrankisk har både *ik/ic* og *s*-fremlyd i former av 'å skulle'. (Bare i Salme 61 og 65, gjengitt i Robinson 1992: 205–207, er det 6 eksempler med 1.p.sg. *sal ic/ic*, ett med sammenskrevet 2.p.sg. *sal tu*, to med 3.p.sg. *sal* og to eksempler med 1./3.p.pl. *sulun*.)

Nord for det gammelnederfrankiske området ligger Frisland. Gammelfrisisk, som til tross for betegnelsen er samtidig med middelengelsk (jf. Robinson 1992: 181, 195–198; Bremmer 2009: 119–125), har både pronominalformen *ik* (Bremmer 2009: 55) og, som alternativ til <sk>-fremlyd, former av verbet for 'å skulle' med <s>. (Jf. inf. *salla*, *sella*, *silla*, *solla*; 1./3.p.sg.pres.ind. *sal*, *sel*, *sil*, *sol*; 2.p.sg.pres.ind. *salt*, *selt*; pl.pres.ind. *sallen*, *sellen*, *sollen*, se Hofmann og Popkema 2008: 435. Moderne vestfrisisk har gjennomført <s> i infinitiv *sille*, pres. (*ik*) *sil* osv., pret. (*ik*) *soe* osv., se Tiersma 1985: 83).

Overfor den engelske østkysten, på den kontinentale siden av Nordsjøens nederste del, befinner det seg dermed et langstrakt kystområde hvor det ble talt to språk som begge har former som passer inn i forklaringen av <x>-skrivningen i (vii) ovenfor. Mellom den engelske nordsjøkysten og dette kystområdet har det vært livlig kontakt i mer enn tusen år, jf. f.eks.: «Especially in the eleventh century there is an increase in contact between Flanders and England» (Bremmer 1981: 68). Og: «[...] Frisian traders [...] virtually possessed a monopoly in the transit traffic between the mainland of North-West Europe and England» (ibid.: 72; se dessuten Bremmer 2009: 127–128). På det kulturelle område har det vært overveiet om deler av legendestoffet i *Beowulf* kan ha vært brakt til England av frisere (Bremmer 1981: 75).

Uansett hvordan <x>-skrivningens opphav bedømmes, gir Stenroos' artikkel en grundig filologisk oversikt over og et velvalgt materiale til dokumentasjon av en særpreget regional fremlydsskrivemåte innenfor et

gitt tidsrom av middelengelsk. Den identitet som på dette grunnlag kan tilskrives <x>-skrivningene, er av referensiell art.

1.3. Skriftspråklig variasjon i middelengelsk er også emnet for Kjetil V. Thengs' bidrag «Linguistic identity in late medieval English churchwardens' accounts» (s. 53–65). Materialet er fra årsregnskap for to kirker i Oxford, (i) fra St Michael's for tidsrommet 1424–1525, og (ii) fra St Peter's for årene 1483–1525. Den lengste perioden med tekst fra St Michael's tillater inndeling i to tidsavsnitt. Forfatterne er årlig oppnevnte kirkeverger, eller de kan være andre skrivekyndige personer som er leiet inn for anledningen.

Variablene som undersøkes, er (i) *sh-* vs. *sch-*skrivning; (ii) refleksene av de gammelengelske *ge-*prefikset som *i-*, *j-* eller *y-*; (iii) skrivemåten av verbet for 'å spørre' som *ask(e)* eller *ax(e)*; (iv) *g-*, *y-* eller *ȝ-* («yogh») i fremlyd, især i ordet for 'gate', som oppviser alle tre mulighetene; (v) vokal *-a-*, *-e-*, *-o-* eller *-y-* i innlyd i ordet for 'work'; og endelig (vi) vokal-skrivningen som *-u-*, *-i/y-*, *-e-*, *-o-* eller *-ou/ouw-* i innlyd av ordet for 'church', med dets i alt 14 ulike skrivemåter i tekstmaterialet.

Den enorme variasjonen i skrivemåter er å forvente i et tekstmateriale frembrakt av et ukjent antall skrivere gjennom hhv. 40 og 100 år uten effektive normeringsinstanser. Ansatser til regionale fellestrekk og visse kronologiske utviklingstrekk kan likevel registreres (s. 63). Uetymologisk *h-* i fremlyd (ibid.) er et eksempel på et idiosynkratisk skrivertrekk som røper referensiell identitet, men ikke markering av intensjonalitet. De to kirkene stod på forskjellig side i de engelske reformasjonsstridighetene; St Peter's hadde tilknytning til St Edmund Hall, en av de siste høyborger for tilhengere av John Wyclifs teologiske opprør (Lollard-bevegelsen). Derimot var St Michael's i teologisk henseende betont tradisjonalistisk; kollegiet ved denne kirken representerte motstanden mot Henrik VIII.s kirkelige reformer. I det undersøkte materialet er det imidlertid ingen tegn til intensjonal språklig identitetsmarkering av religiøs art.

1.4. Navn er *per se* referensielle identitetsindikatorer, men kan også forlenes med aspekter av intensjonal identitetsmarkering av annen art. I «Name spellings and identity in Britain: Changes through time» (s. 67–85) presenterer Carole Hough materiale som illustrerer navn i et historisk perspektiv. Hun innleder med eksempler fra et angelsaksisk miljø som viser, for det første, hvilken enorm bredde det kan være i de mulige skrivemåtene til ett enkelt gammelengelsk personnavn; praksis er, og forblir helt opp til nyere tid, at personnavns skrivemåter fluktuerer på samme

vis som appellativenes. For det andre er gammelengelske personnavn og den latinske tekst de står i, prinsipielt ortografisk autonome i forhold til hverandre. De to sitatene med latinsk tekst (s. 69–70) viser imidlertid eksempler på at gammelengelske navn i latinsk tekst utstyres med latinske endelser (jf. f.eks. SASP 1961: 15–16 om den forvirring som generelt hersker på dette området). Det innebærer at latinsk syntaks morfologisk overstyrer gammelengelsk onomastisk leksikon.

Man ser en helt annen situasjon i det skotske dokumentmateriale fra middelalderen som deretter diskuteres. I dette materialet har de enkelte dokumenter hhv. latinske og franske navn som er oversettelser av deres originalspråklige form. Dette er egnet til å utydeliggjøre særlig skotsk-gæliske navns opprinnelige språklige identitet (s. 72). En omtale av et par historiske skotske stedsnavn viser et velkjent bilde av vidtgående variasjon i skrivemåter. Det gjør også omtalen av noen walisiske stedsnavn, hvor det gis eksempler på to motsatte språkforvanskningstendenser: på den ene side anglifisering av opprinnelig walisiske, dvs. keltiske navn, og på den annen side keltifisering av opprinnelig engelske navn (s. 75).

Variasjonsmangfoldet fortsetter inn i den nyere tid fra det 16. århundre. Både for- og etternavn og stedsnavn med samme identitetsreferanse kunne stadig ha et utall ulike skrivemåter. I fremstillingens siste periode, «Present-Day Britain», er det omvendt; her har det funnet sted en standardisering, slik at ulik skrivemåte impliserer autonomi som identitetsindikator. Det gjelder både stedsnavn og personnavn. Ved fornavn finnes det eksempler på at skrivemåtevarianter med samme uttale er blitt mannlige eller kvinnelige, som f.eks. mask. *Billy* vs. fem. *Billie*, mask. *Joe* vs. fem. *Jo* osv. (s. 81).

Et problem kan oppstå når vanlig standardisert skrivemåte av et personnavn ikke føles som tilstrekkelig identitetsmarkerende. En reaksjon på dette, som for tiden kan registreres i Storbritannia, er ikke-standardiserte skrivemåter av vanlige navn, f.eks. *Phynn* (for *Finn*), *Michail*, *Mikael* eller *Mikal* (for *Michael*), *Olyvia* (for *Olivia*), *Amie* eller *Amiee* (for *Amy*) (s. 82). I slike tilfeller går navngivningen over fra å være individuell innenfor konvensjonelle ortografiske rammer til å være intendert unik ved at konvensjonelle rammer overskrides.

I det flernasjonale Storbritannia gjør det seg nå også gjeldende intensjonale identitetsmarkeringsbehov som går utover det referensielle. Som en følge av «Gaelic Language (Scotland) Act», vedtatt i 2005, har mange skotske områder innført tospråklig stedsnavnskilting som markerer

skotsk nasjonal identitet i tillegg til den lokalt referensielle (s. 79–80). Det samme skotsk-nasjonale markeringsbehov ser man i en økende tendens til valg av skotsk-gæliske navneformer av personnavn, f.eks. *Ruaridh* (eller en annen variant) for anglifisert *Rory*) og *Eilidh* (for *Ellie*) (s. 80).

2.1. I Haraldur Bernharðssons bidrag «Spelling identities: Iceland and Norway in the thirteenth century» (s. 87–104) er utgangspunktet at Norge og Island i det tolvte århundre, særlig gjennom den katolske kirkes og geistlighets forenende kraft, var ett språk- og kulturområde med en høy grad av kulturell interaksjon. Islandske og norske skrivetradisjoner avvek i enkelheter fra hverandre, noe som delvis skyldtes ulike løsninger når det gjaldt å gjengi talt vestnordisk folkespråk med latinske skrifttegn. Bernharðsson anser det som sannsynlig at den islandske *Første grammatiske avhandling* (FGA), som antas å være fra midten av 1100-tallet, var en kilde til islandske forskjeller fra norsk skrivepraksis, og dermed til eksistensen av to noe forskjellige skrifttradisjoner. Økende norsk politisk og kulturell innflytelse i løpet av 1200-tallet førte til at trekk ved den norske skrivetradisjonen i noen grad vant innpass i islandsk skrivepraksis.

Bernharðsson gir en detaljert og grundig gjennomgang av utvalgte kjennetegnende forskjeller mellom den islandske og den norske skrivepraksisen (s. 89–100): (i) hyppigere islandsk markering av vokallengde ved akutt aksenttegn, som foreslått i FGA; (ii) markering av konsonantlengde ved «small caps», foreslått i FGA og vanligere i islandsk enn i norsk; (iii) en spesiell sammenskrevet ligatur *kc* for geminat (dobbelt) *kk*, brukt en del før 1300 i islandsk, men ikke i norsk; (iv) «to etasjes» *l* av formen *h* for geminat *ll*, nevnt i FGA, vanlig i islandsk, men svært sjelden i norsk; (v) prikk over konsonant som markering av konsonantlengde, en del brukt i islandsk, men knapt nok i norsk; (vi) for fremre rundet kort og lang *ø* brukes i begge tradisjoner en rekke forskjellige skrivemåter, hvorav noen kjennetegner eller er begrenset til islandsk, mens andre fremstår som norske; (vii) ved de lave fremre omlydsvokalene kort og lang *ɛ* (*æ*) er *æ* generelt langt vanligere enn *e* og typisk for norsk, også i diftongen *æi*; (viii) bokstaven *q* foreslått i FGA for *u*-omlydsvokalen av *a* er vanlig i islandske, men sjelden i norske manuskripter; (ix) runetegnet *Þ* eller bokstaven *þ*, kalt *wynn* og overtatt fra engelsk skrift, var i utstrakt bruk i norske manuskripter, men forekom bare mer sporadisk i islandsk; (x) insulær *f*, med formen *ƒ* (eller lignende), er lånt inn fra angelsaksisk

og viser seg først i norsk og deretter i islandsk, og da sannsynligvis som et resultat av norsk innflytelse. (xi) De dentale frikativer ustemt [ɸ] og stemt [ð] er komplementære allofoner. I overensstemmelse med FGA brukes i islandsk *þ* i alle posisjoner; i norsk brukes derimot *p* i fremlyd og *ð* i innlyd og utlyd. Senere praktiseres den norske fordelingen også i islandsk under norsk innflytelse. — I tillegg til de her så langt nevnte mer generelle regelmessigheter gjør det seg også gjeldende noen mer spesielle, også mindre klare forskjeller som er sammenfattet i eget punkt.

Som Bernharðsson påpeker avslutningsvis (s. 100), var de her omtalte forskjeller mellom (høy)middelaldersk norsk og islandsk skriftradisjon så vidt tydelige, til dels spektakulære, at de måtte bli oppfattet som referensielle identitetsindikatorer av samtidige lesere som kom fra den andre tradisjonen. Når et fenomen først kan iakttas i en tradisjon, og så senere i en annen, er forklaringen enten den at et manuskript er blitt skrevet av utenfor det tradisjonsdomene det kom fra, eller at en skriver har forflyttet seg til den andre tradisjons geografiske domene, som når islendinger finner veien til et større sosialt miljø i Norge, eller at skriveren av eller annen grunn simpelthen har lært den andre tradisjons praksis å kjenne og har funnet den praktisk, estetisk eller kanskje til og med økonomisk mer tilfredsstillende. I betraktning av de nære litterære og skriftkulturelle kontakter mellom Norge og Island i middelalderen er det liten grunn til å tro at de forskjeller og forandringer av disse som viser seg i manuskriptene, er et resultat av en intensjonal, regional eller nasjonal identitetsmarkering.

2.2. Eggert Ólafsson (1726–1768) var en opplysningstidspersonlighet og polyhistor som aktivt bidro til samtidens diskusjon omkring standarisering av islandsk skriftspråk. Det gav seg utslag i, for det første, en rettskrivingshåndbok publisert i 1762 med en for datiden moderne allmenn norm. For det andre utviklet han en sterkt arkaiserende, særlig rettskrivning som han brukte i fire egne dikt publisert i tidsrommet 1749–1766. Denne i bokstavelig forstand enestående rettskrivningen, som hverken før eller siden har vært brukt av andre, er tema for Jóhannes B. Sigtryggssons artikkel «Eggert Ólafsson's archaic spelling of Icelandic» (s. 105–123).

Sigtryggsson gir først en kortfattet omtale av den stadig historisk pregede islandske ortografis historie og tidligere diskusjoner omkring denne. Han omtaler dernest et par mer eller mindre mislykkede 1600- og 1700-tallsforsøk på bruk i samtidige tekster av skrivemåter inspirert av gamle

manuskripter. I et eget avsnitt om de fire første gammelisländske verkene som ble trykt på Skálholt i 1689–1690, påvises trekk som også inngår i Ólafssons idiosynkratiske poetiske norm. Det grunnleggende språkideologiske synspunkt er at skrivemåter i middelalderhåndskrifter kan tjene som modell for senere trykt skriftlighet.

Fremstillingen av Ólafssons typografiske imitasjonsalderdommeligheter er illustrert med fotografier av tekststeder samt utvalgte sitater sammenstilt med samme tekst i moderne isländsk språkform. Den første av tre typisk alderdommeligheter som illustreres slik, er stor bokstav for geminert (lang) konsonant. Dette trekket er kjent fra Skálholt-trykkene og kan sees som et typografisk ekko av tilsvarende bruk av «small caps» i middelalderhåndskrifter, i henhold til FGA (jf. s. 91). Ólafsson brukte imidlertid dette trekket bare i de to første diktsamlingene. Den andre alderdommeligheten er skrivemåten *-zc* for moderne isländsk *-st* i medio-passive (refleksive) verbformer, og den tredje (fonemisk) gjennomført *þ* i frem-, inn- og utlyd av ord, mot moderne isländsk (allofonisk) distribusjon av *þ* i fremlyd og *ð* i inn- og utlyd.

Moderne isländsk rettskrivning reflekterer i en viss utstrekning en uttale som er flere hundre år eldre enn dagens. Det er resultatet av en ortografidiskusjon som ble ført mot slutten av 1700-tallet og avsluttet på 1800-tallet (s. 106). I dette større historiske bilde er Eggert Ólafssons manuskriptinspirerte skrivemåter i de fire diktsamlingene spesielle fordi han gikk lenger enn sine meddebattanter på 1700-tallet, og fordi han ikke anvendte dem i trykning av manuskriptgjengivelser, men for samtidige tekstformål.

De historiske trekk i isländsk rettskrivning har gitt isländsk skriftlighet en systematisk historisk identitet som også, og ikke minst, var pedagogisk motivert. Skriftspråket skulle gi, og gir, mer direkte tilgang til den rike isländske middelalderlitteraturen enn en rettskrivning tilpasset moderne isländsk fonetikk ville kunne gjøre. Dette forekommer naturlig i en nasjon hvis kulturelle identitet lever i dets språk og er synlig i en litteratur som også er fysisk til stede i en rik arv av middelalderhåndskrifter, – ikke i gamle middelalderhus og borger, som i Island er ikke-eksisterende.

2.3. Agnete Nesses bidrag «Spelling, style and identity: Variation in texts by Norwegians 1700–1976» (s. 125–142) innledes med en kort «Introduction», fulgt av en kortfattet språkhistorisk oversikt over rettskrivningsvariasjon i norsk og forskningshistorikk i sterkt begrenset utvalg.

Deretter presenteres tre tematiske enkeltstudier av varierende omfang, hvor det sosiolingvistiske perspektiv sies å være «from below».

Den første enkeltstudien omhandler ortografisk variasjon på detaljnivå i brev som Anna Hansdatter, enken etter den norsk-islandske lærde Thormod Thorfæus, i tidsrommet 1714–1722 skrev til dennes minst like lærde dansk-islandske kollega, norrønfilologen og håndskriftsamleren Arni Magnusson. Anna ønsket Arnis hjelp til å få solgt sin avdøde ekte-makes bibliotek i København, for å ha noe å leve av.

Den språklige delen av studien dreier seg om hvorvidt «stumme» konsonanter skrives eller utelates, og om skrijving av ustemte vs. stemte plosiver. Utbyttet når på begge områder knapt ut over hva man kan se som skrivefeil hos mindre skriftkyndige personer den dag i dag. Om identitetsproblematikk sies det bare at Anna «identifies with [the] existence of a norm for letter writing» (s. 131). Anna Hansdatters omgang med skriftspråket ser ikke ut til å ha intensjonale aspekter utover det.

Emnet for den andre studien er variasjon i noen ortografiske detaljer i såkalte minnebøker («autograph albums») skrevet i tidsrommet 1819–1976, dvs. fra en tid med ren dansk som skriftspråklig ideal og ubestridt praksis, inntil og omfattende den offisielle samnorskperioden, men før det språkstridsavsluttende, såkalte liberaliseringsvedtaket i Stortinget i 1981.

Nesse tar først for seg overgang fra stor til liten forbokstav i substantiver. I hennes materiale er dette så godt som gjennomført i 1900; unn-taket er én innførsel av salmen «Alltid freidig når du går». Overgangen fra *aa* til *å* for [o:], som i norsk ble gjort obligatorisk i 1917, finnes før 1917, men det gjør også *aa* etter 1917. I de ord som nå skrives *kjenne*, *kjært*, *gjelder* i norsk, men *kende*, *kært* og *gælder* i dansk, undersøker Nesse distribusjonen av «grafemene» *e* og *æ* i innlyd og forekomsten av *gj/kj-* eller *g/k-* skrivning. Hun registrerer en viss vakling, tilløp til tidstypiske tendenser og, selvfølgelig, lojalitet mot gjeldende eller eldre lært og fortrolig norm. I det sistnevnte tilfellet, ved lojalitet mot eldre offisiell norm, kan man kanskje, men ikke generelt, anta uttrykk for en bevisst tradisjonalistisk identitetsforståelse.

Generelt representerer imidlertid minnebøker en sterkt konvensjonspreget sjanger, hvor tydelig intensjonal identitetsmarkering generelt ikke er å forvente.

Nesses siste tema er «Eating in the Bible» og gjelder diskusjonen omkring bruken av dansk-norsk *æde* og riksmål/bokmål *ete*, *spise* og *fortære*

fra 1890-tallet til bibeloversettelsen av 2011. (Den hittil siste fra 2024 har ikke rukket å komme med.) Det meste av diskusjonen må snarest henføres til semantikkens og stilistikkens områder; men bruken av det dansk-norske *æde* kan utvilsomt betraktes som et intensjonalt uttrykk for tradisjonsforpliktet, konservativ religiøs identitet.

Avslutningsvis hevder Nesse, i tilknytning til Bull (2018), at norsk bibelspråk «to a large degree has been left out of the [sic] Norwegian language history» (s. 139). Nesse nevner ikke den nynorske bibeloversettelsestradisjonen, som bl.a. har gitt foranledning til en bibliografi og to bøker av Jarle Bondevik (Bondevik 1988; 1992; 2003). Her gis også henvisninger som er relevante for riksmål/bokmålstradisjonen.

Generelt er Nesses temaer, i hennes fremstilling, i mindre grad egnet for språklig identitetstemativering.

2.4. Klaus Johan Myrvolls bidrag «The art of re-spelling one's name among Norwegians in the nineteenth and early twentieth centuries» (s. 143–165) har intensjonal språklig identitetsmarkering som overordnet tema. Med grunnlag i omfattende kildestudier i *Norsk biografisk leksikon* (1999–2005) og i digitale arkiver dokumenterer Myrvoll med ca. 90 eksempler hvordan nordmenn gjennom forandring av etter- eller fornavn eller begge deler har villet gi uttrykk for norsk-patriotisk sinnelag i alminnelighet, eller spesielt for identifikasjon med Ivar Aasens landsmål. Landsmålets ideologiske hovedgrunnlag var en ambisjon om norsk standard-språklig selvstendighet i forhold til den dominerende skriftdansen; i tillegg ble landsmålet av mange forstått som et «motkulturelt» redskap for sosial frigjøring. Landsmål var naturlig egnet for å markere patriotisme og nasjonal folkelighet gjennom navnebruk (men det var for slike formål ingen nødvendig forutsetning).

Hovedperioden for fornorskende navneforandringer var slutten av 1800-tallet og tiden omkring oppløsningen av unionen med Sverige i 1905. De nasjonalt motiverte norske navneforandringene, og landsmålets motkulturelle rolle og betydning, hadde i de samme tiår internasjonale paralleller. I Finland skiftet mange tusen personer ut sine svenske navn til fordel for finske, og i Belgia gav mange flamlendere opp sitt franske navn til fordel for et nederlandsk (s. 143).

De norske navneskifterne var med svært få unntak menn som tilhørte den unge nasjons yngre og selvbevisste intelligentsia. Hele 42 av de ca. 90 som i alt nevnes, får særlig omtale i teksten, hvor de introduseres med

nytt fornorsket navn i fet skrift. Den noe atypiske konstante urokråken Knut Hamsun behandles i et eget avsluttende avsnitt (s. 162–163).

Fremstillingen av konkrete navneforandringer innledes med to kortfattede, autoritative kapitler som gir historisk bakgrunnskunnskap om den norske språksituasjonen og den nordiske navnerenessansen (s. 143–146).

Arten av de grep som tas i bruk for å gjøre et navn mer norsk, er mangfoldig. Det kan dreie seg om utskiftning av enkelte bokstaver eller bokstavsekvenser av dansk eller tysk opphav (s. 147–148), overgang fra dansk til norsk navneform, forandring av dansk til norsk grammatisk endelse eller utskiftning av et fremmed importnavn med et lydlig likt norsk eller nordisk navn (s. 148–152). Det gis også eksempler på at danske navn får norsk form etter norrønt mønster eller at norsk form «korrigerer» en «ukorrekt» nordisk form (s. 153–156). Norske talemålsformer av navn behandles noe ulikt. De kan erstatte danske former, eller en regional dialektform kan erstattes av en nasjonal form, eventuelt under hensyntagen til norrønt (s. 156–158). Det forekommer også eksempler på at en lokal form kan erstatte en navneform med akseptabelt nasjonalt rulleblad (s. 159). I enkelte tilfeller var fornorskningen av en persons navn en prosess i flere trinn. Norgesrekorden i trinnvis fornorskning har sannsynligvis det norskdomsflogvit som fra dåp til status som etablert allsidig åndshøvding beveget seg gjennom skalaen *Iver Julius Mortensen* > *Ivar (Julius) Mortensen* > *Ivar Mortenson* > *Ivar Mortensson* > *Ivar Mortensson Egnund* > *Ivar Mortensson-Egnund* (s. 149–150).

Overgang fra mer til mindre norsk navneform lar seg også belegge, men er, sammenlignet med fornorskningstilfellene, et marginalt fenomen (s. 148).

Myrvolls filologisk veldokumenterte og perspektivrike fremstilling er i norsk sammenheng et pionerarbeid på et sterkt identitetsrelatert område innen navneforskningen og har allmenn mentalitetshistorisk interesse.

2.5. Inge Særheim formulerer sitt tema som spørsmål «The spelling of [place names] – an act of identity?» (s. 167–175). Især tar han for seg det konfliktpotensial lovregulert identitetsmarkerende stedsnavngivning kan ha.

Særheims første eksempel er myndighetenes bruk av navn fra norrøn mytologi og norsk folkløse og kultur på norske oljefelter for å markere norsk eierskap og nasjonal identitet. Slike navn er uten nevneverdig kon-

fliktpotensial. Det gjelder også for norske immigranternes innføring av norske stedsnavn i USA. Annerledes forholder det seg i noen grad stadig med norske stedsnavn i samiske og finske (kvenske) områder i Nord-Norge, og med enkelte av de initiativer som på begynnelsen av 1900-tallet ble tatt for å fornorske norske bynavn.

Forsøkene på omdøpning av norske byer var symbolmettet norsk identitetshevdelse: «[...] det måtte knyttes en sømløs forbindelse mellom det nye Norge og middelalderens selvstendige norske kongedømme. [...] Ved å viske ut sporene fra danskertiden på det språklige område, skulle nasjonen vinne tilbake en historisk dybde, en dybde foreningstiden hadde frarøvet folket [...] Kampen mot danismen [...] var en kamp for eiendomsretten til norsk historie» (Svendsen 2013: 174). Men tilfellet *Nidaros* vs. *Trondhjem* kom til å bli en kamp mellom nasjonal og lokal identitetshevdelse. Forsøket på å tvinge gjennom *Nidaros* ble av store deler av denne byens befolkning oppfattet som en krenkelse av sterkt følt lokal identitet og møtt med omfattende, til dels voldelige demonstrasjoner (jf. Grepstad 2024: 151–166). Resultatet ble myndighetenes tilbaketog (med diftongen i *Trondheim* som en beskjedne skriftspråklig kompensasjonseier i 1931), for øvrig i samsvar med Halvdan Kohts identitetsoppjustering av *Trondheim* til innehaver av «den sterkeste nasjonale tradisjonen» (Svendsen 2013: 207).

Den lange perioden med dansk skriftspråk i Norge førte til utallige, sterkt sprikende forvrengninger av lokale stedsnavns form og skrivemåter. Mot slutten av 1800-tallet begynte prosessen med å gi norske stedsnavn, især gårdsnavn og navn på bebyggelsessentra, offisiell navneform. Begrunnelsen var nasjonal: «The revision of the spelling of the nation's toponyms formed part of the building of a new nation: [Place names] were regarded as important identity markers for the young nation, as part of forging a national identity» (s. 169). Et tilsvarende nasjonalt perspektiv lå til grunn for den første norske stedsnavnsloven som ble vedtatt så sent som i 1990: «[Place names] are regarded as part of the cultural heritage, belonging to the whole society and to the nation; such names are neither personal property nor property of a single municipality» (ibid.).

Det nasjonale identitetsperspektivet er blitt moderert, for ikke å si svekket, av senere lovrevisjoner. Mange norske familienavn med bakgrunn i gårdsnavn har historisk, men ortografisk foreldet skrivemåte. Som etternavn er de unntatt fra de ortografiske regler som gjelder for ap-

pellativer (s. 168–171). Det er nå innført bestemmelser som tillater at slike navn under visse betingelser kan brukes som navn på privateide gårdseiendommer; ved protest mot avslag fatter en klageinstans endelig vedtak i samsvar med stedsnavnloven. Privat slekts- og eiendomsidentitet kan altså tilgodeses i disfavør av allmenngyldige, nasjonalt forpliktede skrivemåter.

På et mer offisielt plan godkjennes nå dessuten skrivemåter som gjen- gir lokale dialektformer av stedsnavn. I slike tilfeller tilsidesettes allmenn- gyldig nasjonal skrivemåte (på bokmål eller nynorsk) til fordel for lokal eller regional gruppeidentitet (s. 174). Eksempelvis kan ett og same lek- sem *Vik/Vig* avføde ti stedsnavn avhengig av hvilken bestemt artikkel- form som brukes, og av om navnet skrives med ustemt *k* eller stemt *g* (jf. s. 169); seks av disse er nå i bruk i norgeskart.no: *Vika, Viga, Viki, Vigå, Viko, Viken*.

Særheim gir mange gode eksempler, fortrinnsvis fra Sørvest-Norge. Det hadde vært interessant å få statistikk som kunne opplyse om hvor- vidt myndighetene har vært eller er mer velvillige overfor lokale dialekt- initiativer enn overfor markering av privat eiendomsbesitteridentitet.

3. Oliver M. Traxel beskjeftiger seg med «The spelling of conlangs: Fictional languages and their orthographic representation» (s. 177–190). «Conlang» er en kortform for «constructed language» (no. «konstruert språk»). En underkategori av disse er «artlang», kortform for «artificial language» (no. «kunstig språk», med kortformen «kunstspråk»). Et «art- lang» er et ikke-naturlig språk konstruert for å realisere «aesthetic, fic- tional or speculative intentions» (s. 178). Traxel gir sin tilslutning til David Petersons vide (tautologiske?) definisjon av «fictional language» som «a language that is supposed to exist in a given fictional context».

Traxels særlige interesse gjelder de fiksjonale språkene «Klingon», «Elvish», «Shadow Tongue» og «Riddleyspeak». Av diskusjonen av Klin- gon fremgår det at dette fiksjonale språket er uttrykk for referensiell identitet på to nivåer. Innenfor TV-serieuniverset Star Trek, som det ble konstruert for, er det for det første et kjennemerke for en fremmed stamme («alien species») fra planeten Qo'noS (s. 180). At Klingon nå er såvidt fullt utviklet at det både kan snakkes og skrives, er for det andre et utvilsomt referensielt indisium for at den talende eller skrivende er fortrolig med det fiksjonale Star Trek-universet. Ellers omtales J. R. R. Tolkiens konstruksjon av fiksjonale språk og skriftsystemer fra forskjel- lige kilder. Disse fiksjonale språkene inngår i konstruksjonen av omfat-

tende fiksjonale universer, hvor de bidrar til å konstituere en kulturelt kompleks, referensiell identitet (s. 182–185).

Ett eksempel på referensiell identitetsmarkering er alvespråket «Sindarin». Det er inspirert av walisisk fordi, ifølge Tolkien selv, «it seems to fit the rather ‘Celtic’ type of legends and stories told by its speakers» (s. 183). I Paul Kingsworths roman *The Wake* (2014) er gammelengelske bokstaver og stavemåter på lignende måte brukt for å tidfeste handlingen referensielt til angelsaksisk eller anglo-normannisk tid (s. 185).

Traxels fremstilling er så vidt generell, og emneområdet så spesielt, at det ikke gir grunnlag for å forvente intensjons- og identitetsrelaterte problemstillinger av den art vi kjenner fra andre av bokens bidrag.

Den foreliggende artikkelsamling inneholder en rekke interessante og til dels videreførende bidrag. Her aksentueres filologiske tekstaspekter som ikke alltid kommer til sin rett i andre lingvistiske eller historiske arbeider. Identitetsperspektivet som fremheves i bokens tittel, manifesterer seg i de enkelte artikler på forskjellig måte. Det er imidlertid ikke i like stor grad tematisk retningsgivende i alle bidragene, som det vil fremgå av omtalene i det foregående.

I formal henseende er boken i det vesentlige en vellykket produksjon. Dagens krav til profesjonell akademisk engelsk er innfridd i det store flertall av bidragene. Men det gis også eksempler på ting som ikke burde ha sluppet igjennom kvalitetssikringsprosessen, jf. (med korrekt form i parentes): *particular interesting (particularly ...)* (s. 34); *principles (principals)* (s. 54); *the catholic church (... Catholic Church)* (s. 127); *studies ... has (... have)* (s. 129); *abled writers (able ...)* (s. 130); *afraid for (... of)* (s. 134); *new principles ... has (... have)* (s. 134); *consequently replace (consistently ...)* (s. 135); *Spelling that reflect (... reflects)* (s. 137); *put ... weight on (put/placed/laid ... emphasis on)* (s. 139); *She wrote as convincing she could (... as convincingly as she ...)* (s. 139); *nominated to the Nobel Prize (... for ...)* (s. 153); *intension (intention)* (s. 172, 174). — I forordet kan man lese om «the conduction of the first symposium» (s. 9). Verbalsubstantivet *conduction* betyr «the act of conducting, as of water through a pipe» (Webster 1996: 307), med tillegg av fagspråklige særbetydninger innen fysikk og fysiologi, men brukes ikke i event-bransjen. Kan bruken av dette substantivet her være et resultat av oppslag på *gjennomføring* i en norsk-engelsk ordbok uten brukseksempler (eller i en tysk-engelsk på *Durchführung*)?

Antallet rene trykkfeil er ikke nevneverdig.

Litteratur

- Bondevik, Jarle. 1988. *Nynorske bibelomsetjingar. Ein bibliografi*. (Bibelselskapets skriftserie nr. 1.) Oslo: Det Norske Bibelselskap.
- Bondevik, Jarle. 1992. *Studiar i det nynorske bibelmålet. Morfologi og ordtilfang*. Oslo: Novus forlag.
- Bondevik, Jarle. 2003. *Og ordet vart nynorsk. Soga åt den nynorske bibelen*. Med bilete av Bjørg Hausle Bondevik. Bergen: Norsk Bokreidingslag.
- Bremmer, Jr., R. H. 1981. «Frisians in Anglo-Saxon England. A Historical and Toponymical Investigation.» I: *Fryske nammen*. Red. N. R. Århammar, W. T. Beetstra, P. H. Breuker og J. H. Spahr. Leeuwarden (Ljouwert): Fryske Akademy, 45–94.
- Bremmer, Jr., R. H. 2009. *An Introduction to Old Frisian. History, Grammar, Reader, Glossary*. Amsterdam; Philadelphia, PA: John Benjamins Publishing Company.
- Bull, Tove. 2018. «Innleiing.» I: *Norsk språkhistorie III: Ideologi*. Red. T. Bull, Oslo: Novus forlag, 25–50.
- Grepstad, Ottar. 2024. *Farlege språk. Historisk lesebok om språkkonfliktar*. Oslo: Dreyers Forlag.
- Hofmann, Dietrich og Anne Tjerk Popkema, «unter Mitwirkung von Gisela Hofmann». 2008. *Altfriesisches Handwörterbuch*. Heidelberg: Universitätsverlag Winter.
- Robinson, Orrin W. 1992. *Old English and its Closest Relatives. A Survey of the Earliest Germanic Languages*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- SASP 1961 = *Sweet's Anglo-Saxon Primer*. Revised throughout by Norman Davis. Ninth Edition. Oxford: at the Clarendon Press, 1961 [reprint with corrections].
- Svendsen, Åsmund. 2013. *Halvdan Koht. Veien mot framtiden. En biografi*. Oslo: Cappelen Damm.
- Tiersma, Pieter Meijes. 1985. *Frisian Reference Grammar*. Dordrecht, Holland; Cinnaminson, USA: Foris Publications.
- Webster 1996 = *Webster's Encyclopedic Unabridged Dictionary of the English Language*. New Revised Edition. New York, NY; Avenel, NJ: Gramercy Books.

JOHN OLE ASKEDAL

John Ole Askedal
Nordbergveien 61
NO-0875 Oslo
j.o.askedal@ilos.uio.no

Innkalling til årsmøte i Bymålslaget

Mandag 9. februar 2026 kl. 1800
4. etg. Fysikkbygningen, Ø465
Universitetet i Oslo, Blindern

Dagsorden:

1. Godkjenning av innkalling og dagsorden
2. Årsrapport for 2025
3. Regnskap for 2025
4. Rapport fra redaksjonen i Maal og Minne
5. Drøfting av innkomne forslag
6. Drøfting av virksomheten i tida framover
7. Valg

Framlegg til saker som skal tas opp på årsmøtet, må være sendt til lederen av laget seinest tre uker før møtedagen. Framlegg kan sendes med post til Andreas Haraldsrud, Tjyruhjellveien 29, 3512 Hønefoss, eller på e-post til a.d.haraldsrud@kjemi.uio.no. Vi ber også om at alle som ønsker å komme på møtet, sender en e-post til lederen innen 20. januar 2026. Dersom du ønsker å delta digitalt, kan du bruke følgende Zoom-lenke: <https://uio.zoom.us/j/68499608695?pwd=bk8oY29XM2JkY2NiQ1JFQ2V5clhKdz09>

Det vil bli servert mat og drikke på møtet. Du kan ringe 906 20 725 dersom du ikke finner fram.

Vel møtt!

Andreas Drolsum Haraldsrud
Leder